

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

ISTANBUL

universalconference.us

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

VOLUME-1, ISSUE-7

Editor in Chief

Dr. Rajeev Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

[Sunita Sarawagi](#) - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

[Dr Manjunatha LH](#) - Professor, REVA University, INDIA

[Asish Bera](#) - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

[Dr Sunildro LS Akojjam](#) - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

[Madan Mohan Singh](#) - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

[Dr. Anupam Singh](#) - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

[Dr. Sargam Bahl Walia](#) - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

[Narayan Pradhan](#) - Indian Association for the Cultivation of Science

[Ashok Kumar](#) - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

[Anjali Pal](#) - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

[Rajnish Joshi](#) - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

[Mukul Kumar](#) - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd.
(India)

[Prof. Kuruvilla Joseph](#) - Indian Institute of Space Science and
Technology (IIST)

[Prof. Yogesh C. Sharma](#) - D.Sc., FRSC, FBRS, FIAPS; FISEES, Department
of Chemistry, Indian Institute of Technology

[Professor Indra Mani Mishra](#) - Indian Institute of Technology (Indian School
of Mines), Dhanbad; Formerly at India

ЎЗБЕКИСТОН ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА КРЕДИТЛАШ ЖАРАЁНЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Н.И. Ризаева

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузурида
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси*

Ўзбекистоннинг замонавий банк тизими иқтисодиётнинг турли соҳаларидаги фаолиятни молиялаштиришда муҳим рол ўйнайди. Тижорат банклари орқали самарали кредитлаш тизимини йўлга қўйиш иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ҳамда янги иш ўринлари яратишда катта аҳамиятга эга. Кредитлаш жараёнларини самарали ташкил этиш банклар фаолиятини янада оптималлаштириш ва миждозлар учун молиявий хизматларни такомиллаштириш имкониятини беради.

Ўзбекистон тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини самарали йўлга қўйиш, аввало, кредит хавфларини бошқариш, миждозларнинг молиявий имкониятларини тўғри баҳолаш ва кредит ресурсларини тўғри тақсимлашни ўз ичига олади. Бунда халқаро тажриба ва инновацион технологияларни жорий этиш орқали банк хизматларининг сифати ва самарадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Кредитлаш жараёнларини такомиллаштириш истиқболлари тижорат банклари учун фақатгина молиявий барқарорликни таъминлаб қолмай, балки умумий иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшади. Шунингдек, иқтисодиётни тармоқлар кесимида диверсификация қилиш, инвестицион муҳитни яхшилаш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш учун қулай шароитлар яратади. Мазкур тадқиқотда Ўзбекистон тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини самарали ташкил этишнинг имкониятлари ва истиқболлари таҳлил қилинади.

Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг шаклланиши ва фаолият кўрсатиши, молия-кредит институтларини халқаро миқёсга кўтарилиши кўп ҳолларда банкларни молиявий бошқарув муаммоларини ҳал этишга, яъни банк капитали ва маблағларини, умуман олганда банк хизматларини комплекс бошқарувига боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев молия-банк тизими фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш лозимлигига алоҳида эътибор бериб ўтди: “...банклар фақат қайтимни ўйлаб, осон йўл билан ресурсларни доимий миждозига беришти. “Мен ҳам тадбиркор бўлай, маҳаллада иш ўрни яратай”,

деган оддий одамлар четда қолиб кетяпти. Уларга тайёр лойиҳа пакетлари берилмаяпти.”¹

Банк инфратузилмасини иккита қисмга (ички ва ташқи банк инфратузилмасига) ажратиш мумкин. Ички инфратузилма вазифаси банкнинг ички барқарорлигини, ташқи эса эса банкнинг ташқи муҳит билан ўзаро алоқасини таъминлашдан иборат. Бундан келиб чиққан ҳолда ички блокни қуйидаги тарзда гуруҳлаш мумкин:

- 1) банкнинг мақоми, ва унинг амалиётида бажарилаётган операцияларни тартибга солувчи ҳуқуқий меъёрлар;
- 2) банк миқозлар манфаатлари ҳимоялаш билан боғлиқ операцияларни амалга оширишга оид ички қоидалар;
- 3) замонавий АКТ ва рақамли технологиялар асосида банк бошқарув тизими;
- 4) банкнинг бошқарув аппарати.

Банкнинг самарали фаолияти учун энг аввало ички инфратузилмани ривожлантириш талаб этилиб, унинг таркибига қуйидагилар киради:

- 1) банкнинг мақоми ва у томонидан амалга ошириладиган операциялар рўйхати;
- 2) қонун ҳужжатларининг бажарилишини таъминлаш ҳамда ўзининг ва миқозлар манфаатлари манфаатларини ҳимоя қилишга оид ички қоидалар;
- 3) рақамли технологияларга асосланган маълумотлар базаси ва уни қайта ишлаш, банкни бошқариш;
- 4) банк мақсадларига ва функционал мақсадларига жавоб берадиган бошқарув тузилмаси.

Ташқи банк инфратузилмаси ўз таркибига қуйидагиларни олади: ахборот, услубий, илмий ва кадрлар билан таъминлаш, шунингдек алоқа, коммуникация ва бошқалар.

Банк фаолиятини ташкил этишда банклар ўзларининг бошқа элементлари билан ва биринчи навбатда, банк инфратузилмаси билан ўзаро муносабатлардагина муваффақиятли ривожланиши мумкин. Бу банкнинг ҳаётийлигини таъминлайдиган элементларнинг мажмуаси бўлиб ҳисобланади.

Кенгроқ маънода банк инфратузилмаси - бу ўзаро бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган муассасалар тизими бўлиб, улар ўз навбатида миллий банк тизимининг кичик тизимлари сифатида, жисмоний ва юридик шахсларнинг ва давлатнинг банк хизматларига бўлган эҳтиёжларини ўз вақтида қондирилишини таъминлайди.

Умуман олганда, банк инфратузилмаси банк тизимининг ташкилий тузилмаси таркибига киради. Шунинг учун банк тизимининг ўзи юқори даражадаги тизим - иқтисодий тизимнинг элементи сифатида ифодаланиши мумкин.

¹ Шавкат Мирзиёев Сирдарёнинг Сайхунобод туманидаги видеоселектор йиғилишида. 03.14.2024 й.

Шундай қилиб, банк инфратузилмасининг ҳар қандай элементини турлича аниқлаш мумкин ва олинган маълумотлар асосида банк инфратузилмасини ёки банк сектори учун унинг ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш мумкин. Бундай ривожланишга бўлган эҳтиёжни банк инфратузилмасининг ўзи кўрсатмоқда. Бу масалаларда давлат нафақат манфаатдор бўлиши керак, балки у ривожланишда етакчи ва асосий бўлиб фаолият олиб бориши зарурдир.

Маълумки, замонавий банк фаолияти зарур инфратузилмани яратиш билан энг муҳим вазифаси, етарли кредит қобилиятига эга бўлмаган аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг банк хизматларига бўлган эҳтиёжини қондиришга қаратилган банк хизматларини таъминлашдан иборат. Аммо, бу вазифа етарлича маблағларга эга бўлмаган мижозларнинг ички потенциалини қўшимча даромад олишларига туртки бўлиши лозим.

Ҳар бир нарса иқтисодиётда бир-бирига боғланган ва умуман, банк тизими ҳам, банк тизимининг инфратузилмаси ҳам ва бошқа тармоқлар ҳам иқтисодиётдан ажралиб чиқмайди, алоҳида олинган ҳолда фаолият юрита олмайди. Уларнинг ривожланиши турли омилларга боғлиқ.

Банкларнинг кредит фаолиятига таъсир кўрсатадиган барча омиллар икки гуруҳга бўлинади: ташқи (табиий, сиёсий ва ҳуқуқий, ижтимоий-маданий, технологик, иқтисодий) ва ички омиллар, яъни банк фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлган омиллар киради. Ташқи омилла банк фаолиятига бевосита таъсир қилади ва уларнинг бир хиллиги ва ягона таққослаш базаси мавжуд эмас, уларга таъсир ўтказиш қийин.

Ички омилларнинг таъсири остида банкнинг ривожланиши асосан салбий ёки ижобийлиги билан белгиланади.

Бугунги кунда 37 та тижорат банклари ва уларнинг 371 та тижорат банкларининг филиаллари, 1020 та минибанклар, 92 та нобанк кредит ташкилотларитомонидан аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларига кредит хизматлари кўрсатилмоқда².

Бу эса ўз навбатида, республикамизда нафақат банк инфратузилмасининг кенгайиб боришига, балки улар ўртасидаги рақобат муҳитининг кучайиши ҳамда банк хизмат турлари сифати ва кўламининг яхшиланишига ҳам хизмат қилмоқда.

1-жадвал

Тижорат банкларининг кредит қўйилмалари қолдиғи³

Банк тури	2021		2022		2023	
	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)

² Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари.2022-2024 йил маълумотлари.

³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари.2012-2024 йил маълумотлари.

Давлат улушига эга банклар	280,07	85,80	324,68	83,24	333,29	70,71
Капиталида давлат улуши бўлмаган банклар	46,32	14,20	65,37	16,76	138,11	29,29
Жами банклар	326,39	100,0	390,05	100,0	471,41	100,0

1-жадвал маълумотларидан кшриниб турибдики, 2022 йил 1 январ ҳолатидан 2024 йил 1 январ ҳолатига келиб тижорат банклари жами кредит қўйилмаларининг асосий қисми, давлат улушига эга тижорат банклари ҳиссасига тўғри келган бўлсада, ушбу кўрсаткич пасайиш характериға эга. Капиталида давлат улуши бўлмаган банклар фаолиятида кредит қўйилмаларини жойлаштириш миқдорининг оз бўлсада кўпайтирилиши юз берган. Давлат улушига эга тижорат банклари томонидан миждозларни кредитлаш миқдори олдинги йилларға нисбатан тушиб бормоқда. Демак банклар фақат кредит қўйилмалари жойлаштиришдан бошқа йўналишларға ўз маблағларини сарфлаш бўйича ҳам амалий ишларни бошлаганликларидан дарак беради. Бу эса ўз навбатида улранинг орасидаги рақобатни кучайтиради

2-жадвал

Тижорат банкларининг кредит қўйилмалари қолдиғи⁴

Кредитлар (муддати бўйича)	2021		2022		2023	
	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)
Жами кредитлар	326,39	100	390,05	100	471,41	100
-қисқа муддатли кредитлар	14,03	4,3	20,12	5,16	40,31	8,5
-узоқ муддатли кредитлар	312,36	95,7	369,93	94,84	431,1	91,45

Тижорат банклари томонидан берилган кредитларни муддатлари бўйича таҳлил қиладиган бўлсак бугунги кунда банклар фаолиятида қисқа муддатли кредитларнинг улуши ошиб бораётганлиги гувоҳи бўлишимиз мумкин. Бунда банклар томонидан миждозларға бериладиган кредит маблағларининг муддати ҳозирги кунда асосан қисқа муддатли манбалардан шаклланганлигида десак хато бўлмайди. Шу билан бирға ўзгаришларға бой бўлган жорий ҳолат банклар томонидан кредитларни реструктуризация қилиш зарурлигини келтириб чиқармоқда. Шу айтиш лозимки, мамлакатимизда коронавирус

⁴ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари.2020-2024 йил маълумотлари.

пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича барча чоралар кўрилмоқда.

Хориж мамлакатлари банк-молия инфратузилмасининг ривожланиш ҳолатини ўрганиш жараёнида берган хулосага таяниб, Ўзбекистон банк-молия инфратузилмасини ривожлантиришда қуйидагиларни қўллаш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз;

- банк инфратузилмасини ривожлантиришда норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш;

- аҳолининг рақамли банк технологияларидан фойдаланиши кўламини кенгайтиришда уларнинг аборт ва молиявий саводхонлигини ошириш.

- Ўзбекистонда банкларнинг кредитлаш механизмини ривожлантиришда масофавий усулларини тақдим этиш;

- банк ходимлари томонидан миқдорларни кредит олиш қобилиятини таҳлил қилиш самарали фаолиятини замонавий дастурлаш тизимини кенг ривожлантириш, ушбу йўналишда кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилиб бориш лозим.

- банк ва банк хизматларига талаб, қайси турдаги хизмат турлардан фойдаланиш ва қандай хизмат турларини жорий этиш маъқуллигини аҳоли ва банклар ўртасида сўровномалар ўтказиш орқали аниқлаш ва сўровнома яқунларига кўра, банклар томонидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиши ва амалга оширилишини изчил йўлга қўйиш.

Хулоса қиладиган бўлсак, Ўзбекистонда банк тизимини ривожлантириш мақсадида амалга оширилаётган ислохот ва чора-тадбирлар келгусида банкларимиз ривожланган мамлакатлар банклари рейтинг кўрсаткичлари даражасига эришиш ҳамда банкларнинг ресурс базалари кенгайиши ва аҳоли жон бошига тўғри келувчи кредитлар динамикаси ошишига олиб келади.

Фойдалангилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

2. Тоймухамедов И.Р. Ўзбекистонда самарали банк инфратузилмаси ва кредитлаш жараёнлари истиқболлари// “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.

3. “Ипотека-банк” АТИБ маълумотлари.

4. <https://cbu.uz/oz/> Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий веб сайти.

“ЎЗБЕКТЕЛЕКОМ” АЖДА БОШВАРУВ ҚАРОРЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНИШ

Ш.Ш. Юсупов

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузурида
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Бугунги кунда тобора ривожланиб бораётган инновацион иқтисодиётда ҳар бир корxonанинг асосий мақсади бозорда барқарор фаолият юритиш ҳисобланади. Бунинг асосий шарты эса корxonанинг бошқарув услубларини такомиллаштириш, яъни корxона бошқарувига замонавий ахборот тизимларини татбиқ этиб, унинг натижасида барча иқтисодий ва молиявий фаолиятни самарали режалаштиришни ташкил этиш талаб этилади. Бунинг натижасида корxonанинг рентабеллиги 5-15 %га ошади ҳамда корxонадаги барча бизнес-жараёнлар ҳақида ўз вақтида қарор қабул қилиш орқали хатарларни камайтиришга эришилади.

Тадқиқот натижасига кўра бугунги кунда корxonаларда ахборот тизимини жорий этиш билан бевосита боғлиқ ижобий самара шундай тизимларни жорий этган қарийб 40 фоиз корxонада кузатилади. Ахборот тизимларини самарали жорий этиш ҳамда муваффақиятга эришиш учун, ахборот тизимини амалга ошириш бўйича қарор қабул қилиш босқичида автоматлаштирилган бизнес-жараёнларининг кўрсаткичлари тизимини ишлаб чиқиш ҳамда унинг ахборот тизимларига таъсирини баҳолаш лозим.

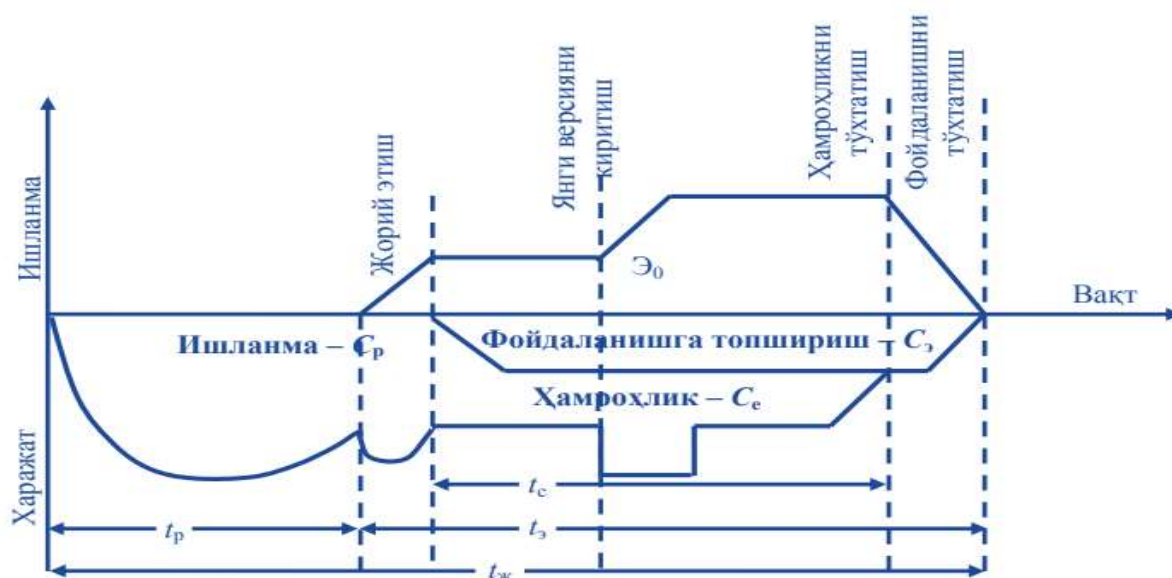
Корxonанинг бизнес-жараёнларини яхшилаш учун миқознинг сўровини қайта ишлаш муддатини қисқартириш ҳамда янги бизнес имкониятларини кўриб чиқиш имконини берувчи етарлича кўп ахборот тизимлари мавжуд. Бироқ баъзи ахборот тизимларини жорий этишда бошқа барча корxonалар амалга оширган фаолият асосида қарор қабул қилиш мумкин эмас. Таъкидлаш жоизки, бир томондан, жорий этилган ахборот тизимлари бизнес-жараёнларини оптималлаштириб, бизнеснинг қийматини оширади, бироқ, бошқа томондан корxonанинг сарф-харажатларини оширади.

Ушбу усулдан фойдаланиш корxonани автоматлаштириш сарф-харажатларини қисқартириш ва фойдаланилаётган ахборот тизимларидан даромадни ошириш имконини беради.

Тадқиқот натижасида 3.1-расмда ахборот тизимининг ҳаёт даври давомидаги харажатлар ва улардан фойдаланиш самараси келтирилиб, унда ахборот тизимлари функцияларининг мақсади, қўлланиш соҳаси ва сифат хусусиятларини акс эттирувчи сифатнинг асосий вазифавий мезонларини

жамладик.

Тадқиқотимиз натижасига кўра харажатларни баҳолаш концепцияси корxonани автоматлаштириш жараёнлари самарадорлигининг асосий миқдорий кўрсаткичи ҳисобланиб, корхонадаги АКТлари, ахборот тизимининг умумий харажатларини таҳлил қилиш ва мос равишда бошқариш имконини беради.

1-расм. Ҳаёт даври давомидаги харажатлар¹

Харажатларни баҳолаш концепцияси нафақат алоҳида интеграл кўрсаткич эмас, балки ҳар хил харажатларга мос келувчи кўрсаткичларнинг бутун тизими ҳисобланади. Шунга қарамай, фақат ахборот тизимлари харажатларини баҳолаш ахборот тизимлари лойиҳаларида муваффақиятли инвестициялар учун етарли эмас. Фикримизча, корxonани комплекс ахборотлаштириш тўғрисида қарор қабул қилаётганда, биринчи навбатда тахминан ахборот тизимларидан фойдаланишдан олинган жами даромад ва унинг умри давомида ахборот тизимлари харажатлари ўртасидаги фарқ сифатида аниқланиши мумкин бўлган ахборот тизимларининг кутилаётган самарадорлигини баҳолаш керак.

Бироқ ахборот тизимларини жорий этиш тўғрисида қарор қабул қилганда, фақат шу каби ахборот тизимларини амалга ошириш амалиёти асосида умумий даромадни тахминий баҳолаймиз. Бу, биринчидан, ахборот тизимларини жорий этиш босқичида ва ундан ҳам кўпроқ бизнес-жараёнларини автоматлаштириш тўғрисида қарор қабул қилиш босқичида иқтисодий таъсирларни пул билан аниқлашнинг деярли имкони йўқлиги билан изоҳланади. Шу

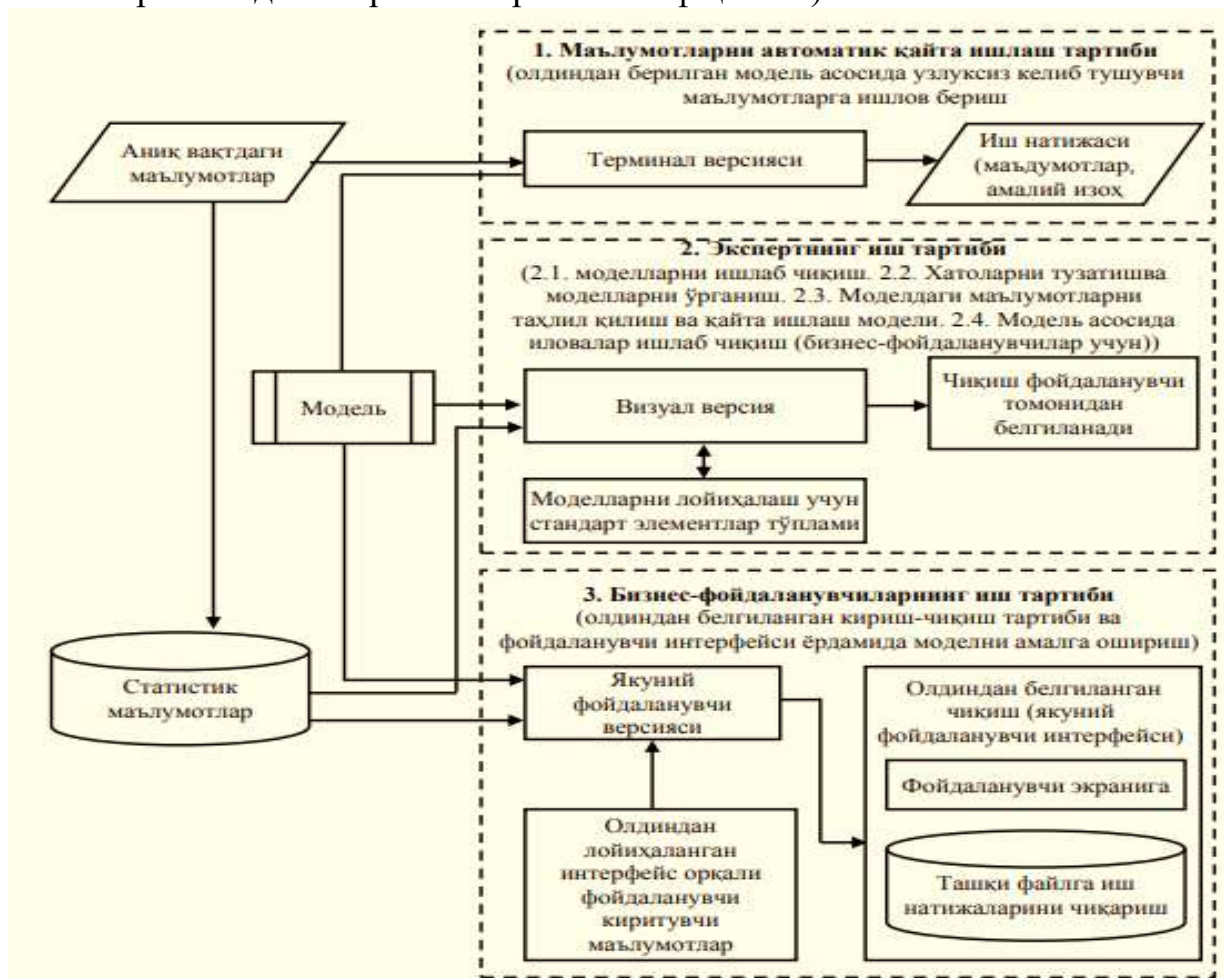
¹ Тадқиқот давомида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

боис, бу босқичда, хусусан, корхоналар ҳақида фикр билдирилса, одатда сифатли прогноз кўрсаткичларини кўрсатиб ўтиш зарур.

Олиб борилган тадқиқотларимиз натижасида юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда “Ўзбектелеком” АЖда бошқарув қарорларини қабул қилишни кўллаб-қувватлаш модели ва усулларни амалга оширишда ахборот тизимларининг иш тартиби таклиф этилди (3.2-расм).

Унга кўра, бошқарув жараёнларида қабул қилинган қарорларнинг тури ва ишлаб чиқариш тизимида ишлашнинг йўлларига қараб, тизимда бир нечта усуллар амалга оширилади:

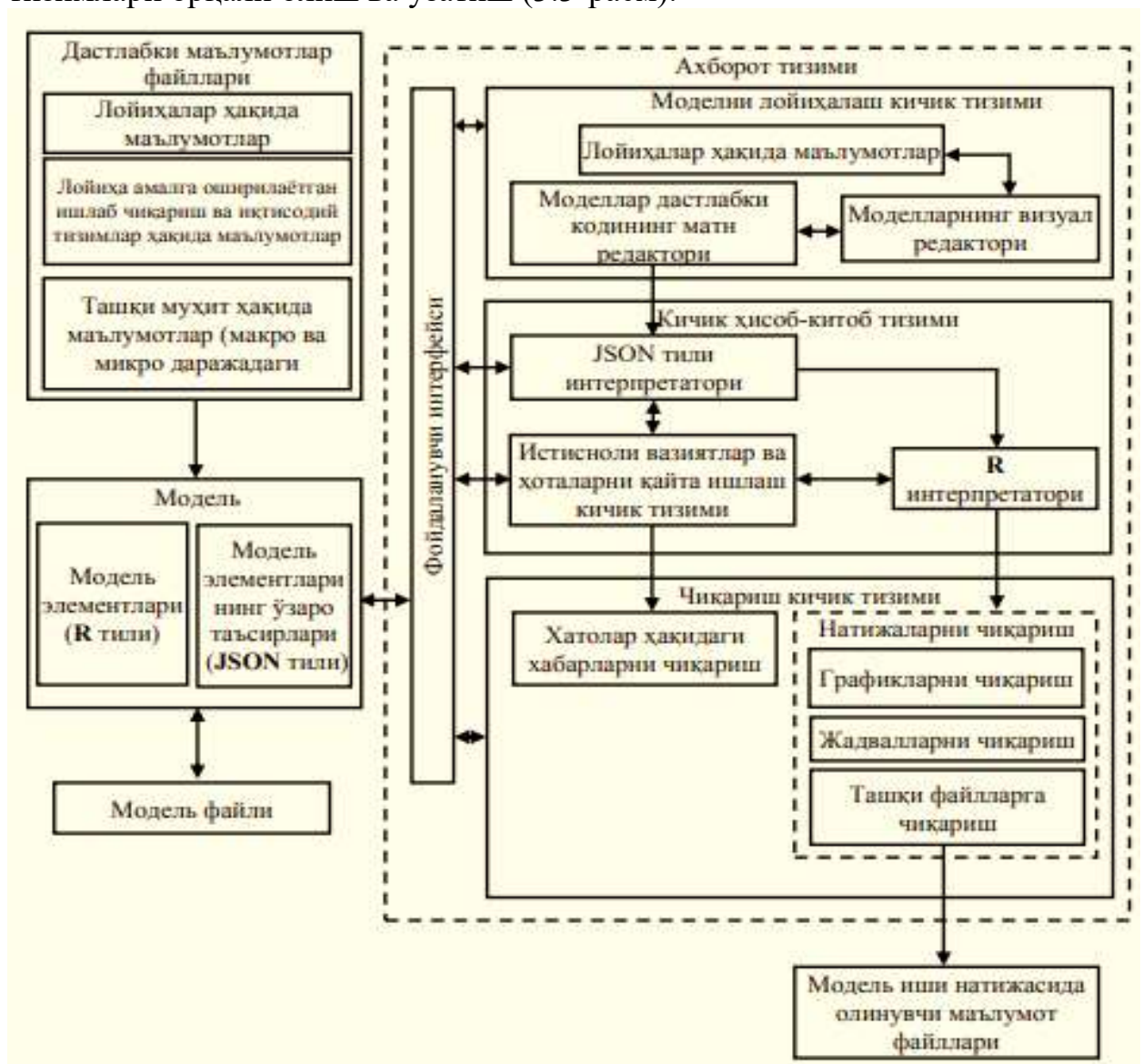
- автоматик режим (ахборот тизимлари инфратузилмаси билан маълумотлар даражасида мулоқот);
- эксперт режими (ахборот тизимлари инфратузилмасидан маълумотларни олиш ҳамда моделдаги жараён ва ечимларни ўрганувчи фойдаланувчи билан ишлаш);
- бизнес фойдаланувчиси режими (ахборот тизимлари инфратузилмасидан маълумотларни олиш ва модель бўйича ҳисоб-китоблар асосида тайёр ечимларни таклиф қилиш).

2-расм. “Ўзбектелеком” АЖда бошқарув қарорларини қабул қилишни қўллаб-қувватлаш модели ва усулларни амалга оширишда ахборот тизимларининг иш тартиби

Иш тартиби, қўлланилувчи ечим ва ҳисобларни ташкил этиш усулидан катъий назар (яъни қатламли, параллел, кетма-кет), энг муҳим вазифалар ҳисобланади ва улар қуйидагилардан иборат бўлади:

- қарорлар қабул қилиш жараёнида иштирок этувчи ахборот тизими элементлари ўртасидаги ўзаро таъсирни ташкил этиш; модел орқали ҳисобланган маълумотларни автоматлаштирилган ахборот тизимлари орқали олиш ва узатиш (3.3-расм).

3-расм. “Ўзбектелеком” АЖнинг ишлаб чиқариш тизимида бошқарув қарорларини қабул қилишни қўллаб-қувватлаш модели ва усулларини амалга ошириш учун ахборот тизимининг тузилмавий

диаграммаси²

Ушбу тизимда маълумотларни автоматлаштирилган ахборот тизимлари орқали алмашиш усули - танланган қарор, яъни ўзгарувчан қийматлар, модель блоклари орасидаги боғланиш, оралиқ файллар, маълумотлар базасидаги ёзувлар ва ҳоказоларга боғлиқ равишда амалга оширилади.

Шу ўринда айтиш жоизки, корхонада жорий этилган ахборот тизимларининг самарадорлигини баҳолаш муаммоси иқтисодчиларнинг диққат марказида бўлиб келган. Бунинг сабаби шундаки, ушбу тизимларни яратиш ва жорий этиш учун инвестициялардан фойдаланувчи сармоядорлар ҳамда корхоналар уларнинг самарадорлигини, инвестицияларни қоплаш муддатини ва олинган молиявий, моддий ва бошқа турдаги инвестицион ресурсларни қайтариш шартларини баҳолаши лозим.

Берилган самарадорлик ҳисоб-китоблари учун бир ёки бир неча усул, шунингдек айрим кўрсаткичлардан фойдаланиш ўзига хос маълум шароитларга боғлиқ. Ушбу ҳолатда қуйидагилар бўлиши мумкин:

- корхона тури, бошқарув даражаси ва инвесторлар талаблари билан боғлиқ умумий ҳисоб-китоб мақсадлари;
- лойиҳалар самарадорлигини ҳисоблашда фойдаланилган дастлабки маълумотларни олиш имконияти;
- иқтисодиётда давом этаётган инфляция жараёнларининг аҳамияти;
- самарадорликни ҳисоблашда иштирок этувчи мутахассисларнинг тайёргарлиги ва малакаси.

Амалиётда лойиҳаларнинг самарадорлигини баҳолаш учун статик ва динамик усулларни танлаш муайян нуктада ўз вақтида ишлаб чиқилган бир қатор шартларга боғлиқ. Бундай ҳолатда лойиҳалар самарадорлигини тезкор ва тахминий баҳолашга эҳтиёж, шунингдек самарадорлик ҳисоб-китобларида ишлатиладиган лойиҳа харажатлари бўйича тахминий ва базавий маълумотларнинг мавжудлиги бўлиши мумкин.

Хулоса ўрнида айтганда, самарадорликнинг иқтисодий баҳосини олиш учун аввало имтиёзли нисбий баҳолаш усулларидан фойдаланиш тавсия этилади. Ушбу усуллар ERP тизимларини жорий этиш бўйича турли лойиҳаларни солиштиришга имкон беради, шунингдек замонавий шароитларда долзарб бўлган пулнинг вақт қийматини ҳисобга олган ҳолда энг тўғри баҳолашни таъминлайди. Ушбу усул ёрдамида индикаторларни ҳисоблашда лойиҳа учун пул оқимини яратиш лозим бўлади.

² Тадқиқотларда асосида муаллиф томонидан тузилган

Фойдалангилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.
2. Арипов А.Н. Ахборот коммуникациялар соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш муаммолари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.
3. <http://www.lex.uz> - Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари миллий базаси.
4. <https://uztelecom.uz/ru/> - “Узбектелеком” АК расмий веб сайти.

RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA ONA TILI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Muxtorova Lobar Abdimannabovna

Termiz davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası

Mudirasi dotsenti. (PhD)

Chorshanbiyeva Mahliyo Sheraliyevna

Termiz davlat pedagogika instituti

magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish natijasida ta'limning samaradorligini oshirish ko'zda tutiladi. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalaridan biri muammoli ta'lim texnologiyasidir. Muammoli o'qitish bu takomillashgan o'qitish texnologiyasidir. Hozirgi ta'lim tizimida samarador o'qitish texnologiyasi bu muammoli o'qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi. Quyida ushbu ta'lim texnologiyalarining afzalliklari va kamchiliklarini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: rivojlantirish o'qitish, maktab, ta'lim, texnologiya, fikrlash, o'qitish, manba, xususiyat, o'qitish, tarbiya, munosabat, tushuntirish, o'qituvchi, boshlang'ich sinf.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida o'tkazilayotgan tub islohotlarning mazmuni bugungi kunda ta'lim jarayonini loyihalashga yangicha yondashuv bilan boyib bormoqda. Ta'limga zamonaviy yondashuv ta'lim jarayonini aniq vositalar yordamida samarali boshqarish va qo'yilgan o'quv maqsadlariga muvaffaqiyatli erishish natijalarini kafolatlaydi. Ta'lim tizimidagi sifat degan tushunchaga ma'lum vaqt oralig'ida tez sur'atlar bilan rivojlanib boruvchi tushuncha deyiladi. Ta'lim sifati, birinchi navbatda, o'quvchilarning ta'lim yutuqlariga, an'anaviy o'quv dasturlari va standartlarida islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan. Sifatning yana bir jihati shundaki, u o'rgatilgan va o'rganilgan narsalarning dolzarbligi bilan bog'liq. Tizim shaxslarning ehtiyojlari va talablariga mos kelishi kerak. Maktablar, o'quv markazlari va oliy o'quv yurtlarida olib borilayotgan ta'lim talabalarga ularning hayotini boyitishda foydali va mazmunli bo'lgan bilim va ma'lumotlar bilan ta'minlanishi kerak. "Samaralilik" atamasining ma'nosi kompetentsiya,

samaradorlik, samaradorlik va malakadir. Nafaqat ta'lim sohasida, balki har bir sohada shaxs o'z oldiga qo'yilgan vazifa va tadbirlarni amalga oshirishda samarali bo'lishni maqsad qiladi. Agar biror kishi o'z mehnat vazifalarini samarali bajarsa, u holda odamlar istalgan natijalarga erisha oladilar, institutsional maqsad va vazifalarga munosib tarzda erishadilar.

Ta'lim texnologiyasi tizim sifatida ko'rilganda, uning tuzilmasini tashkiliy funksional elementlar bo'yicha tasavvur etish mumkin. Ta'lim texnologiyasining tashkiliy elementlari - ta'lim beruvchi, ta'lim oluvchi, maqsad, natija, ta'lim mazmuni, o'qitish usullari, tashkiliy shakllari, vositalari, nazorat qilish va baholashdan iborat. Pedagogik jarayon o'quv maqsadini qo'yish bilan boshlanadi. Maqsad shunday aniq bo'lishi lozimki, uning vositasida ta'lim- tarbiya jarayonini qanday darajada amalga oshirilganligini aniqlash, berilgan vaqtda ko'zlangan maqsadga erishishni ta'minlaydigan didaktik jarayonni qurish imkonini bersin. Ta'lim texnologiyasining maqsadi o'rganilayotgan o'quv predmetining maqsadlaridan va mazmunidan, tarbiyaviy ta'siridan kelib chiqqan holda aniqlanadi hamda ta'lim maqsadiga mansub bo'ladi. Ta'lim mazmuni, o'quv materialiy quyidagilarda o'z aksini topadi: mazkur fanni o'qitish mazmunini o'zida aks ettirgan ta'lim texnologiyalari, darsliklar va o'quv qo'llanmalarining matni, axborot manbalari. O'qitish usullari, vositalari va tashkiliy shakllari, ya'ni ta'lim oluvchiga pedagogik ta'sir etish texnikasi va qurollari, axborot mazmuni va didaktik maqsadlarga uyg'un holda tanlab olinadi hamda amaliyotga tatbiq etiladi. Shuningdek, bunda ta'lim oluvchilarning yosh, fiziologik xususiyatlari, ta'lim muassasalarining moddiy jihozlanishi, ijtimoiy muhit ham hisobga olinadi. 19 Ta'lim beruvchi Ta'lim mazmuni Ta'lim shakllari usullari va vositalari Ta'lim maqsadi Ta'lim natijasi Nazorat va Ta'lim oluvchi Ta'lim texnologiyalari tizim sifatida Nazorat qilish, baholash usullari va vositalari: qo'yilgan maqsad va o'quv materiallari mazmuniga nisbatan tanlanadi. Agar qo'yilgan maqsad bilan olingan natija bir-biriga mos kelsa, pedagogik jarayon nihoyasiga yetadi. Bunda qo'yilgan maqsad bilan olingan natijaning to'liq mosligini ta'minlashni ko'rsatib o'tish zarur, chunki ular predmetning obyektiv muhim qonunlaridan kelib chiqadi. Lekin pedagogik faoliyat shaxsiy-subyektiv emotsional xarakterga egadir. U pedagogning shaxsiy- individual sifatlariga, ijodiy qobiliyatiga, mahoratiga, kasbiy-psixologik xususiyatlariga hamda ta'lim oluvchilarning shaxsiy- individual sifatlariga, intellektual, psixofiziologik, psixoemotsional va boshqa xususiyatlariga asoslanadi. Shuning uchun ham uning natijasi variativ xarakterga ega bo'lishi mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, ko'rsatilgan pedagogik tuzilmaning biror elementi ham mavjud

bo'lmasa, unda pedagogik jarayon to'liq kechmaydi yoki ko'zlangan natijani to'liq bera olmaydi. Har qanday holda ham bunday pedagogik jarayondan ijobiy natija olish tasodifiy xarakterga ega bo'ladi. Ta'lim texnologiyasi haqida gap ketganda dahldor quyidagi hodisalarni bir-biridan farqlashga ehtiyoj tug'iladi: Muammoli o'qitishni boshqarish pedagogik mahoratni talab etadi, chunki muammoli vaziyatning paydo bo'lishi individual holat bo'lib, tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan yondashuvni talab etadi. O'quv materialini muammoli taqdim etilishining mohiyati shundaki, unda o'qituvchi bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, ta'lim oluvchilar oldiga muammoli masalalar qo'yadi, ularni yechimining yo'llari va vositalarini izlashga undaydi. Muammo, yangi bilimlar va harakat usullar sari, o'zi yo'lga boshlaydi. Muammoli o'qitishda kechadigan jarayonlarning psixologik mexanizmi quyidagicha bo'ladi: inson ziddiyatli, yangi, noma'lum muammoga (muammo – murakkab nazariy yoki amaliy masala bo'lib, yashirin ziddiyatlarni qamrab oladi, uning yechimi turli, hatto muqobil vaziyatlarni talab etadi) duch keladi, unda hayratlanish, ajablanish holati paydo bo'ladi, «gap nimada?» degan savol tug'iladi. Muammoli o'qitish samaradorligining to'rtta asosiy shartlari mavjud: - muammo mazmuniga qarab yetarli qiziqish uyg'otishni ta'minlash; - muammo yechimidagi har bir bosqichda paydo bo'ladigan ishlarni bajara olish mumkinligini ta'minlash (ma'lum va noma'lumlar nisbatining maqbulligi); - muammoning yechimida olinadigan axborotni ta'lim oluvchilar uchun muhimligi; - pedagog va ta'lim oluvchi orasidagi munosabat xayrixohlik ruhida kechishi, ya'ni ta'lim oluvchilar tomonidan bildirilgan barcha fikr va farazlar e'tiborsiz va rag'batsiz qolmasligi zarur. Shunday qilib, muammoli o'qitish, o'quv jarayonini tashkil yetishning shunday shakliki, unda o'qituvchi boshchiligida muammoli vaziyat va bu vaziyatning yechilishidagi ta'lim oluvchilarning samarali mustaqil faoliyati yuzaga keltiriladi. Muammoli o'qitishni tashkil yetish natijasida ta'lim oluvchilarda kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar hamda fikrlash qobiliyatlarini o'stirishning ijodiy imkoniyatlari yuzaga keladi. Muammoli texnologiyani amalga oshirish uchun quyidagilarga rioya qilish kerak bo'ladi: - eng dolzarb, ahamiyatli vazifalarni tanlash; - (o'quv ishlarining barcha turlarida muammoli o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini belgilash; - muammoli o'qitishning yeng maqbul tizimini ishlab chiqish, darslik, o'quv va metodik qo'llanmalar, tavsiyanomalar yaratish; - shaxsiy yondashuv va o'qituvchi mahorati. **XULOSA:** Xulosa qilib aytish mumkinki, Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi o'qitish jarayonini samarali kechishini ta'minlash bilan birga ta'lim oluvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini

rivojlantiradi. Ta'lim sifatini yaxshilash va samaradorligini oshirishga nisbatan qo'yilayotgan ijtimoiy ta'lim oluvchilar o'qituvchilardan loyiha va muammoli ta'lim texnologiyalarini o'qitish jarayonida maqsadli, samarali qo'llashni talab etadi. Mazkur ta'lim texnologiyalarining mohiyatiga oid ma'lumotlar bilan tanishish malaka oshirish kurslari tinglovchilarining mavjud bilimlarini boyitish bilan birga amaliy ko'nikma, malakalarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. SH.S.SHOYIMOVA, M.K.XOSHIMOVA, SH.R.MIRZAYEVA, M.M.QO'ZIBOYEVA .Ta'lim texnologiyalari – Darslik. – T.: «IJODPRINT», 2020.-310 bet.
2. Mahkamov U.B. Axloq-odob saboqlari. – T.: Fan, 1998. – 48 b. 2. Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug'at. – T.: Sharq, 2009. – 560 b.
3. Milliy istiqlol g'oyasi (asosiy tushunchalar, tamoyillar va atamalar) Toshket-2002 y. 68 b.
4. Psixologiya i pedagogika. / Pod red. Radugina A.A. – Moskva: sentr, 2003. – 256
5. Ishmuhamedov R.J., Yuldashev M.M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedpogik texnologiyalar. – T.: Nihol, 2013. - 277 b.
6. Satib-Aldiev A.A., Karimjonov A.A. Harbiy pedagogika. – T.: Sharq
7. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi and Feruza Hayitova Abdullayevna, "THE ROLE OF PICTURES IN THE FORMATION OF STUDENTS 'CREATIVE ABILITY IN LITERACY LESSONS", *IEJRD - International Multidisciplinary Journal*, vol. 6, no. 4, p. 3, Jul. 2021.
8. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi " Enhancing creativity in the process of developing studentso speech " *The American Journal of Social Science and education Innovations* (ISSN – 2689-100x) Published Published: June 28, 2021 | <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03> Иссые06-24 IMPACT FACTOR 2021: 11. 857 OCLC – 1121105668 Pages: 140-143 Америка
9. [BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING AQLIY SALOHIYATINI HAMDA KREATIVLIGINI OSHIRISHDA MENTAL ARIFMETIKANING O'RNI](#)
M Ziyaqulova, S Ashurova, N Toshpulatova - Development and innovations in science, 2023

10. Abdimannabovna, M. L. (2021). Possibilities of an Integrative Approach to the Formation of A Culture of Environmental Safety. European Scholar Journal, 2(11), 43-44.
11. Abdimannabovna, M. L. (2022). Opportunities for an Interdisciplinary Integrated Approach to Improving the Culture of Environmental Safety. Eurasian Scientific Herald, 7, 7-12..

O‘QUVCHILAR KREATIV FAOLIYATINI OSHIRISHDA HAMKORLIK ISHLARINING YO‘LGA QO‘YILISHI

Normamatova Farzona Nurali qizi

TISU Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 2- bosqich talabasi

Ilmiy rahbar : TISU Maktabgacha va

boshlang‘ich ta‘lim kafedrasi dots.v.b, p.f.f.d(PhD)

Eshboyeva Surayyo Qaxramon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘qituvchining roli, kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali usul va metodlardan foydalanish haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ qobiliyatlar, rivojlantirish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, iqtidor, intellekt, shaxs kamolati, pedagog, usul, metod.

Kreativlik so‘zini ilk bor 1922-yilda AQSh olimi D.simpson tomonidan qo‘llanilgan. Ushbu atama orqali shaxs qolipdagi stereotip, odatiy tafakkurdan voz kechish qobiliyatini ta‘riflagan. Kreativlik bu insonning shaxsiy xususiyati bo‘lib, uning o‘z-o‘zini muntazam takomillashtirishi va rivojlantirishi bilan bog‘liq tushunchadir. Adabiyotlardan Kreativlik (lotincha "create" yaratish "creative" yaratuvchi, ijodkor)- individning yangi g‘oyalarini ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat ekanligi o‘rganildi. Shuningdek shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his tuyg‘ularida muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘lishi bilan birga o‘quvchilarning mustaqil izlanishlarida yuzaga chiqadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar ta‘lim sohasida ham bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Ta‘lim sohasidagi izlanishlar natijasi shuni ko‘rsatadiki o‘quvchilarda mustaqil fikr, ijodkorlik, iqtidor va istedod kabi qobiliyatlarni rivojlantirishda, o‘z kasbining ustasi bo‘lmish pedagoglarga bog‘liqdir. O‘qituvchi o‘quvchi bilan bilan doimiy ravishda ta‘lim-tarbiya ishlarini olib borish hamda dars jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilar bilan hamkorlik qilish natijasida ularning intellektual salohiyatlarini oshirib boradi. Bolalarda kreativlikni rivojlantirishda dars mobaynida o‘qituvchilar o‘quvchilarning ba‘zi bir xolatlariga ham e‘tibor qaratishi lozim.

1. Ular tomonidan ko‘p savollar berilishini rag‘batlantirish va bu odatni qo‘llab-quvvatlash va o‘z o‘rnida javobini keltirish.

2. Bolalarning mustaqil faoliyatini rag'batlantirish, mantiqiy savollar berish va ularda javobgarlikni kuchaytirish har qanday holatda ham o'ziga ishonch bildira olishi.

3. O'qituvchi bolalarning qiziqishlariga e'tibor qaratishi va ular bilan do'stona munosabatga kirisha olishi v.h.k talab etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida shunday o'quvchilar ham borki, ularda kreativlikni rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan qarashlari, xususiyatlari ham uchrab qoladi misol tariqasida shularni aytib o'tishimiz mumkinki.

1. O'zini tavakkal olib qochishi va tavakkal qilishdan qo'rqishlari.

2. Shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasliklari.

3. Boshqalarga tobe bo'lishliklari.

4. Har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylashlari kabilar.

Boshlang'ich ta'lim bu har bir bolaning hayotida chuqur iz qondiruvchi ta'lim turidan biri bo'lib, ta'limning bu bosqichida zamonaviy pedagoglarga cheksiz mas'uliyat yuklaydi.

Ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi hali ham muntazam izlanishni, maxsus o'rganishni talab etmoqda.

Farzandning dunyoga kelishiga uning ota-onasi sababchi bo'lsa, ko'klarga ko'tarilishiga esa uning ustozlari sababchi bo'ladi. Shunday ekan o'quvchilar ham o'z-o'zidan kreativ bo'lib qolmaydi. Ularning kreativ qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib- o'rganish, o'z ustida ishlash, mustaqil ravishda ko'proq shug'ullanish orqali shakllantiriladi. Va asta-sekin takomillashib rivojlanib boradi. O'qituvchilar o'quvchilar bilan hamkorlikda ish yuritib ularning har bir fikrini inobatga olishi, o'quvchilar bilan do'stona munosabga kirisha olishi ularning orzu istaklari bilan tanishib chiqishi va orzulari yo'lida yaxshi o'qib harakat qilishi, orzu istaklariga erisha olishiga ishonitirishi kabi muhim vazifalarni bajarish orqali o'quvchilarni o'zgacha yondashuvli ya'ni kreativ bolishlariga erishish mumkin.

O'qituvchi o'quvchilarga muammoli masala va vaziyatlarni berib, o'quvchilarning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi undagi hissiy irodaviy sifatlarni rivojlanishiga yordam beradi.

Bu o'quvchilarni o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nafaqat ta'lim yo'lida balki hayot yo'llarida ham bir qancha, ichki ehtiyojining oshishiga turtki bo'ldi. Ana shuning uchun ham "Kreativlik" tushunchasi "ijod" tushunchasi bilan ham bog'liqlikda o'rganiladi. Biroq "kreativlik" tushunchasi tegishli lug'atlarda munosib differensiyatsini? topmagan va ijod psixologiyasida yetarlicha aniqlanmagan. O'nlab ilmiy ishlarda kreativlikning u yoki bu qirralariga turlicha

yondashib har xil darajada qamrab olinayotganligiga qaramasdan, hozirgacha na muammoning o'ziga va na unga taalluqli bo'lgan amaliy savollarga nisbatan yagona to'xtam mavjud emas.

Shu o'rinda Devid Lyuisning bolalarda kreativlikni rivojlantirishga oid bir qancha ko'rsatmalari o'rganildi.

1. Intellektual shaxs kamolati borasida bolalarning savollariga chidam bilan to'g'ri javob berish va ularning berayotgan savollari hatto notug'ri bo'lsa ham oxirigacha eshitish, berayotgan savollarini va fikrlarini jiddiy qabul qilish.
2. Shuning uchun ham boshlang'ich ta'lim o'quvchilarning har birini alohida shaxsiy xususiyatlarini inobatga olib faoliyat yuritishni talab qiladi. Qolaversa bolalarga o'z ishlari bilan shug'ullanishlari uchun imkon qadar alohida xona yoki burchak ajratish.
3. Vaqti-vaqti bilan bolalarga yaxshi ko'rishingizni va ularni qanday bo'lsalar, shunday qabul qilishingizni ular bilan faxrlanishingizni va orzu istaklari yo'lida harakat qilsa, intilsa albatta orzulari amalga oshishini, qanday holatda bo'lsa ham ular bilan birga bo'lishingizni tez- tez namayon qilib turish.
4. Bolalarga imkoniyatlariga mos yumushlarni buyiring chunki ota-ona sifatida nafaqat ularni ta'lim yo'lida balki hayot yo'llariga ham bosqichma bosqich tayyorlab botish talab etiladi.
5. Bolalarning shaxsiy rejalarini ishlab chiqishida va qarorlar qabul qilishida ko'maklashing ularning rejalarini amalga oshishiga ishonitiring, farzandingizga qancha dalda berib fikrlar almashsangiz ular shu darajada yuksalaveradi. Ularning qilayotgan ishlarini, qabul qilayotgan rejalarini hech qachon noto'g'ri demang, imkon qadar noto'g'ri joylarini to'g'rlashga harakat qiling. Hadeb ularning qilayotgan ishlaridan, qabul qilinayotgan rejalaridan kamchilik topib koyisangiz ularning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.
6. Kamchiliklarini ko'rsatgan holda bolani boshqalar bilan solishtirmang. Bolani o'rtoqlari oldida, jamoaviy joylarda hech qachon kamsitmang va o'zini yomon, ojiz, kuchsiz deb hisoblashlariga yo'l qo'ymang, nima bo'lgan taqdirda ham biz sen bilan faxrlanamiz va albatta orzularing amalga oshishiga ishonamiz degan gaplar bilan rivojlantiring va har qanday holatda ham ularni mustaqil fikrlashga va erkin fikrini bildira olishga o'rgating.
7. Bolani yoshlikdan o'qib o'rganishga odatlantiring nafaqat o'qib o'rganishga balki mehnat qilishga, muntazam izlanishga o'rgatish lozim. Doimo bolalarning ehtiyojlariga e'tibor qarating. Ular bilan hech bo'lmaganda bir kuniga bir necha soat yuzma-yuz suhbatlashish uchun vaqt ajrating.

8. Oilaviy munosabatlardan ayrimlarini muhokamasiga bolalarni ham jalb qiling, fikrlarini, takliflarini eshiting, nima uchun deganda bolaning ongli ravishda fikrlash qobiliyati teranlashadi. Bolani turli xil yoshdagi insonlar bilan ham muloqot qilishga, o'rgatib boring, nafaqat ularni ta'limiy balki tarbiyaviy tomondan ham hayot yo'llarining baland-pastlariga, o'nqir-cho'nqirlariga, turli xil muammoli vaziyatlarda mustaqil holatda yechim topa olishga tayyorlab borishlik lozim.
9. Bolalarga turli o'yinchoqlar bilan o'ynashini taqiqlamang bu narsalar bolaning tasavvurini boyitadi, shuningdek ular uchun foydali bo'lgan teleko'rsatuvlarni tomosh qilishi va radio eshittirishlarni tinglashi uchun yonaltirng.
10. Bolalarning shaxs bo'lib shakllanishiga ham yordam bering. Uni o'z qobiliyatlarini ijobiy qabul qilishga ham odatlantirib boring.
11. Bolaga " Men buni bilmayman" deb uni muvaffaqiyatlarga taslim bo'lishiga be'e'tibor bo'lishga o'rgatmang. Ota bobolarimiz aytganlaridek „ Bilmaganni so'rab o'rgangan olim, orlanib so'ramagan o'ziga zolim" deganlaridek bolalarni ham bilmagan narsasini tengdoshlaridan, ustozlaridan, ijtimoiy vaziyatlardan so'rab o'rganishga odatlantiring. Bolaga garchi u ishning ijobiy natijaga ega bo'lishiga ishonmasada, boshlangan ishini oxirigacha yetkazishi uchun imkoniyat yarating.
12. Kundalik daftar yuriting va unga bolada kreativ qobiliyat shakllanishini qayd etib boring.

Boshlang'ich ta'lim bu har bir bolaning hayotida chuqur iz qoldiruvchi ta'lim turidan biri bo'lib, ta'limning bu bosqichida pedagog o'qituvchilarga katta ma'suliyat yuklatiladi. Demak boshlang'ich, sinf o'qituvchisi har qanday vaziyat, har qanday jarayon va har qanday paytda bilimlarni yetkazishdagi eng samarali yo'lni izlab topish va uni amaliyotga joriy qilish orqali dars jarayonini samarali tashkil etish, boshlang'ich sinf o'quvchilari ongiga tez, tushinarli, qulay, oson va samarali tarzda yetkazib berishni ham kreativlikning bir ko'rinishi deyish mumkin. Hozirgi kunda ta'lim jarayonini interfaol metodlar va axborat texnologiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quvchining egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishga, mustaqil o'rganishga va fikrlashga, tashkil qilishga hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. Bugungi kunda ta'limda " aqliy hujum", "Fikrlar hujumi", " Mening ismim", " Sinkveyn", "BBB", "Beshinchisi ortiqcha", " Bahs munozara", "FSMU" "Kichik guruhlarda ishlash", "Yumaloqlangan qor", " Zigzag", "Oxirgi so'zni men aytay" kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda. Har bir darsda o'qitishning shakl va usullarini darsning maqsadi, mazmuni va o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlash, dars davomida

o'quvchilar faoliyatining faol holatda bo'lishiga e'tibor berish ta'lim- tarbiya jarayonini yanada yuqori pog'onalariga ko'tarishga zamin bo'ladi.

Xulosa: Avvalo, har bir dars jarayoni tashkil etilishda aniqlik bo'lishi, shuningdek o'qituvchilar o'quvchilarga erkinlikni, albatta, me'yorida ta'minlab berish lozim. Boshlang'ich talimning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bular 1- sinfga kelgan har bir bolaning maktabga tayyorgarlik darajasini ijtimoiy tajribasi, psixofiziologik rivojlanishi bir xil emasligi ular bilan ishlashda o'ziga xos metodik yondashuvning zarurligidir. Shunga ko'ra boshlang'ich ta'lim o'quv fanlari dasturlaridagi topshiriqlarda o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga e'tibor berilgan bo'lsada, ammo o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirish nuqtai - nazaridan ularni takomillashtirish zarur. Ya'ni o'qituvchilarda mas'uliyatli va e'tiborli bo'lishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Eshboeva, S. K. Q. (2021). Use of people's oral creativity in the formation of ecological concepts of primary school students on a creative basis. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 763-769.
2. Eshboyeva, S. (2022). Didactic possibilities of creative approach in forming ecological concepts in primary class students. *Conferencea*, 200-205.
3. Eshboeva, S. (2022). Creative approach to forming ecological concepts in primary class students.
4. Eshboyeva, S. Q., & Mirzaliyeva, Z. (2024, January). KREATIVLIK TUSHUNCHASINING TIPLARI VA IJODKORLIKNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI TALQINI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MEDICINE, SCIENCE, AND EDUCATION* (Vol. 1, No. 1, pp. 114-119).
5. Eshboyeva, S. K. Pedagogical Fundamentals of Improving the Creative Approach in the Formation of Ecological Concepts in Primary School Students. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology* | e-ISSN, 2792-4025.
6. Eshboeva, S. K. Technology for improving the creative approach to primary school students forming ecological concepts. *Analytical journal of education and development* ISSN, 2181-2624.
7. Safarova R.G. va boshqalar. Boshlang'ich talim konsepsiyasi. Toshkent-2014.
8. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X. va boshqalar. Ona tili oqitish metodikasi. Toshkent – 2009.
9. G'afforova T., Shodmonov E., G'ulomova X. 1-sinf o'quvchilari uchun ona tili darsligi. Toshkent 2019 Sharq nashriyoti.]
7. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi and Feruza Hayitova Abdullayevna, "THE ROLE OF PICTURES IN THE FORMATION OF STUDENTS 'CREATIVE

ABILITY IN LITERACY LESSONS”, *IEJRD - International Multidisciplinary Journal*, vol. 6, no. 4, p. 3, Jul. 2021.

8. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “ Enhancing creativity in the process of developing studentso speech “ *The American Journal of Social Science and education Innovations* (ISSN – 2689-100x) Published Published: June 28, 2021 | <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03> Иссуе06-24 IMPACT FACTOR 2021:

11. 857 OCLC – 1121105668 Pages: 140-143 Америка

9. [BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING AQLIY SALOHİYATINI HAMDA KREATIVLIGINI OSHIRISHDA MENTAL ARIFMETIKANING O'RNİ](#)

M Ziyaqulova, S Ashurova, N Toshpulatova - Development and innovations in science, 2023

10. Abdimannabovna, M. L. (2021). Possibilities of an Integrative Approach to the Formation of A Culture of Environmental Safety. *European Scholar Journal*, 2(11), 43-44.

11. Abdimannabovna, M. L. (2022). Opportunities for an Interdisciplinary Integrated Approach to Improving the Culture of Environmental Safety. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 7-12..

Anthropometric and clinical-dental condition of the maxillary system and oral organs in patients with cerebral palsy

Shamsieva Mahfuza Olimjon qizi

Center for the Development of Professional Qualifications of Medical Workers
under the Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan.

Adizova.mahfuza@gmail.com

Resume.

Relevance. There is an increase in cerebral palsy (CP), based on this, the structure and frequency of dental pathologies in patients with CP are estimated, while morphometric parameters of the face (MP/F) and social factors of families are taken into account, the importance of the age group being a high-risk contingent for the development of pathology of the organs of the dental system (DS).

The aim of the study was to determine the morphological, clinical and dental condition of the maxillofacial organs in children and adolescents with CP.

Keywords: oral fluid, saliva, anthropometric biochemical composition of saliva, cerebral palsy, dental diseases.

The aim of the study was to determine the morphological, clinical and dental condition of the maxillofacial organs in children and adolescents with cerebral palsy.

The analysis of the results obtained for the morphometric parameters of the face (FM/P) and facial vertical height (FV/H) in three age groups of boys with cerebral palsy (CP) shows an average of 15.0 ± 0.07 cm (growth rate 0.6%), while for girls, the average is 15.0 cm (growth rate 0.4%). In girls main group -3 (MG-3) with CP, the FMP parameter after 10-13 years decreased by 0.2 units, and the FV/H parameter also decreased in the boys' group of the same age. However, the FM/P in boys with CP aged 14-18 years remained unchanged, i.e., 15.2 ± 0.08 cm. At the same time, according to the control group (CG), FV/L in CG-1 and CG-3 boys fluctuated around 17.7 ± 0.10 cm (growth rate 2.4%), and in girls, the average was 17.8 ± 0.12 cm (growth rate 4.2%). According to the analysis of the results in Table No. 1, the measurements showed that FV/H and FM/P in children with CP are smaller than those in healthy children. The growth rates of the morphometric parameters in healthy children are almost identical over equal periods, whereas in children with CP, they change abruptly or remain unchanged. In healthy boys, the growth rates are lower than in boys with CP. It was established that the ratio of the upper, middle,

and lower parts of the face in girls of all groups is closer to the "golden proportion" compared to boys. In children with CP, especially in boys, the ratios of facial parts do not correspond to the Fibonacci sequence.

Table No.1. Morphometric parameters of the face of children and adolescents in accordance with their "golden proportion principle".

Age and gender Face parameters (cm)		6-9 years		10-13 years		14-18 years		
		мальчики boys	девочки girls	мальчики boys	девочки girls	мальчики boys	девочки girls	
PhH/F	КГ (CG)	ОГ (MG)	17,5±0,14*	17,8±0,20	17,8±0,02*	18,0±0,20	18,2±0,04*	
		ОГ (MG)	14,8±0,14	14,8±0,04*	15,2±0,03	15,2±0,08*	15,2±0,08	15,0±0,08*
MH/F	КГ (CG)		11,8±0,10	11,8±0,08	11,9±0,02	12,3±0,08	12,4±0,02	12,3±0,01
		ОГ (MG)	10,6±0,08	10,8±0,04*	11,2±0,08	11,0±0,02*	11,0±0,02	11,0±0,8*
HUP/F	КГ (CG)		6,0±0,04	6,2±0,06	6,4±0,08	6,6±0,08	6,6±0,06	6,9±0,04
		ОГ (MG)	5,0±0,01	5,2±0,02	5,1±0,03	5,3±0,01	5,2±0,06	5,2±0,04
HMP/F	КГ (CG)		5,8±0,05	5,9±0,02*	5,8±0,01	5,9±0,01*	6,2±0,04	6,4±0,04*
		ОГ (MG)	4,8,0±0,02	5,0±0,01*	4,9±0,08	5,2±0,04*	5,0±0,08	5,1±0,08*
HLP/F	КГ (CG)		5,8±0,04	6,0±0,02*	5,9±0,01	6,0±0,01*	6,2±0,02	6,0±0,01*
		ОГ (MG)	5,0±0,12	5,2±0,08	5,1±0,04	5,2±0,04	5,1±0,8	5,2±0,06
Fibonacci Numbers	КГ (CG)		1:1,60	1:1,54	1:1,61	1:1,44	1:1,68	1:1,80
		ОГ (MG)	1:1,405	1:1,608	1:1,400	1:1,606	1:1,355	1:1,280

Note: CG — control group; MG-main group; MP/F-morphometric parameters of the face; cerebral palsy-cerebral palsy; head circumference (C/H); longitudinal diameter of the head (LD/H); transverse size of the head (TS/H); vertical or height diameter of the head (VD/H); transverse size of the forehead (TS/H); zygomatic and mandibular diameter (ZM/D) ;morphological height of the face (MH/F) ;the physiognomic height of the face PhH/F; height of the upper part of the face (HUP/F); height of the middle part of the face (HMP/F); height of the lower part of the face HLP/F; * - confidence index (P <0.05) compared to the previous age.

Conclusion. Especially in MG-2, the proportions of the parts of the face do not correspond to the number of Fibonacci, MP/ F, with CP they are a contingent of high risk for deformation of the organs of the OC and bones of the DS. Based on the results of determining the bone age of the child, the obtained X-ray images were

compared with the standards of bone maturation according to special X-ray tables. It was established that in healthy male children aged 6-10 years, ossification centers appeared in the epiphysis of the ulna, at 10 years in the styloid process of the epiphysis of the ulna, and at 14 years the ossification center was found in the pisiform bone. It was also found that in boys with cerebral palsy (CP) at 6-9 years of age, ossification centers were visible only in the capitate and hamate bones of the wrist. At 10 years, ossification centers appeared in the epiphysis of the ulna, and at 14 years in the styloid process of the epiphysis of the ulna. In contrast, in a girl with CP, ossification centers were only visible in the capitate and hamate bones of the wrist, while ossification centers in the triquetral bones of the left hand wrist were observed at the beginning of the 6th year of life. Among the boys, in CG-1, ossification centers were found in the triquetral bones of the left hand wrist, in CG-2 in the styloid process of the epiphysis of the ulna, and in CG-3, the ossification center was found in the pisiform bone.

References List.

1. Dental and neurological pathologies in children: etiopatogenetic aspects of their interrelation and diagnostic. Gafforov S.A., Khamroyev F, Kuldasheva V. Uzbek Medical Journal. №5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-0664-2020-5>. P. 61-67.
2. Gafforov S. A. Importance of medical and social Factors in etiology of carious and non-carious diseases of children /Gafforov S. A., Yariyeva O.O // International Journal of «Pharmaceutical Research» 11 (3) 2019.
3. Gafforov S.A. Syndrome of painful dysfunction of temporomandibular joint at patients with the infantile cerebral paralysis / Gafforov S.A., Kuldasheva V.B. // Materials online distance conference on «Scientific and practical research in uzbekistan» Part-18 30.09.2020. Tadqiqot UZ. 9-Page.
4. Гуленко О.В. Стратегия комплексной стоматологической помощи детям с психоневрологическими заболеваниями. Дисс. на соис. Док. мед. наук. КубГМУ 14.01.14 – стоматология 03.01.04 – биохимия. Краснодар-2019
5. Clinical and functional biochemical characteristics of the oral cavity organs with dentoalveolar anomalies in children and adolescents with bronchial asthma /Gafforov S.A., Fazilbekova. G.A., //Eurasian Journal of Media and Communications www.geniusjournals.org Volume 1| November 2021. ISSN: 2795-7624 19-31 с. 12.].

6. Grier E. et el. Managing complexity in care of patients with intellectual and developmental disabilities: Natural fit for the family physician as an expert generalist //Canadian Family Physician. – 2018. – Vol. 64 (2). – P. 15–22.

Кичик бизнес корхоналарида маркетинг стратегиясини шакллантириш ва амалга ошириш механизмини такомиллаштириш

Ш.М. Хайитов

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бизнес ва
тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Бугунги куннинг ўзгарувчан ва рақобатбардош иқтисодий муҳитида кичик бизнес корхоналари иқтисодий ўсиш ва ижтимоий барқарорликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ушбу корхоналар нафақат янги иш ўринлари яратиш, балки иқтисодиётнинг турли соҳаларида инновацияларни жорий этиш ҳамда истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қондиришда фаол иштирок этмоқда. Бироқ, кичик бизнес субъектлари кўпинча чекланган молиявий ресурслар, бошқарув тажрибаси ва бозор таҳлиliga бўлган чекланган имкониятлар туфайли рақобатда барқарор мавқега эга бўлишда қийинчиликларга дуч келадилар.

Рақобат муҳитининг шиддатлилиги кичик бизнес корхоналари учун самарали маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишни талаб этади. Маркетинг стратегияси нафақат бозордаги мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш, балки истеъмолчилар эҳтиёжларини тўғри англаш, уларнинг талабини қондириш ҳамда корхонанинг узок муддатли мақсадларига эришишда муҳим восита ҳисобланади. Шунинг учун ҳам кичик бизнес корхоналарида маркетинг стратегиясини шакллантириш ҳамда уни амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш долзарб вазифалардан бири сифатида эътироф этилмоқда.

Менежмент тизимида маркетинг тузилмаси асосий бўғин ҳисобланиб, компания ривожланиш стратегиясини белгилайдиган ва уни амалга оширадиган асосий бошқарув бўғини ҳисобланади. Ташкилий жиҳатдан юксак даражада ташкиллаштирилган корпоратив менежментнинг мавжудлиги туфайли компания ходимлари нималарни қилишлари ва нималардан тийилиши лозимлигини яхши англаб етадилар ва пировардида, корпорациянинг раванқ топиши учун бор куч-ғайратини ишга соладилар.

Бундан келиб чиқадики, маркетинг стратегиясини ишлаб чиқишда, корпоратив менежментнинг бошқа бўғинлари унга мувофиқ равишда энг самарали ишлаб чиқариш режаларини шакллантиради ва амалга оширади. Бунга қуйидаги икки йўл билан эришиш мумкин:

маркетинг стратегиясининг мазмуни компаниянинг бош ривожланиш стратегияси билан ўзаро мос тушиши лозим;

ташкилий жиҳатдан юксак даражада ташкил этилган корпоратив менежментда маркетинг ўзига хос ташкилий тузилмага, ўзига яраша меъёр ва кадриятлар тизимига эга бўлади.

Кичик бизнес корхоналарида товарлар ва хизматлар бозорини тизимли тадқиқ этиш, энг аввало, турли тармоқларда хўжалик юритувчи субъектларнинг бозор имкониятларини асослаб беришни ва шу асосда тегишли товар ва хизматлар кўрсатиш бозорини эгаллаш бўйича маркетинг тадбирларини амалга ошириш ҳамда бозорда самарали фаолият юритиш стратегиясини ишлаб чиқишни назарда тутмоғи лозим. Шу жиҳатдан, олганда, фикримизча, самарали стратегия деганда муайян товар ва хизматлар бозорида маълум гуруҳ истеъмолчилари эҳтиёжини қондириш даражаси тушунилади. Истеъмолчилар эса таклиф этилаётган товар ва хизматларга бўлган талабларининг турлича тавсифи, эҳтиёжи ва рағбати билан фарқланади.

Энг аввало, корхоналарнинг маркетинг стратегияси ва тактикаси асосида бошқарув қарорларини қабул қилиш имкониятини яратиши, яъни маркетингнинг эркин стратегиясини қўллаш мумкин бўлган шарт-шароитларни кафолатловчи муҳитни вужудга келтириши керак. Шунинг учун унутмаслик керакки, унутдорлик ва самарадорлик ҳар қандай стратегияга амал қилувчи асослар саналади. Маркетингда унутдорлик харажатлар билан боғлиқ бўлса, самарадорлик янги бозорларни вужудга келтириш имкониятларини аниқлашни назарда тутди. Юқорида таъкидлаб ўтилганлардан кўриниб турибдики, самарадорликнинг моҳияти янгиликларни киритиш, яъни инноватсион фаолиятдан келиб чиқади. Корхоналар истеъмолчилар эҳтиёжини қондириш учун янги манба ва воситаларни доимий равишда излашлари керак. Бундан келиб чиқадики, компания, аввало, самарали ундан сўнг эса унутли фаолият юритиши керак экан.

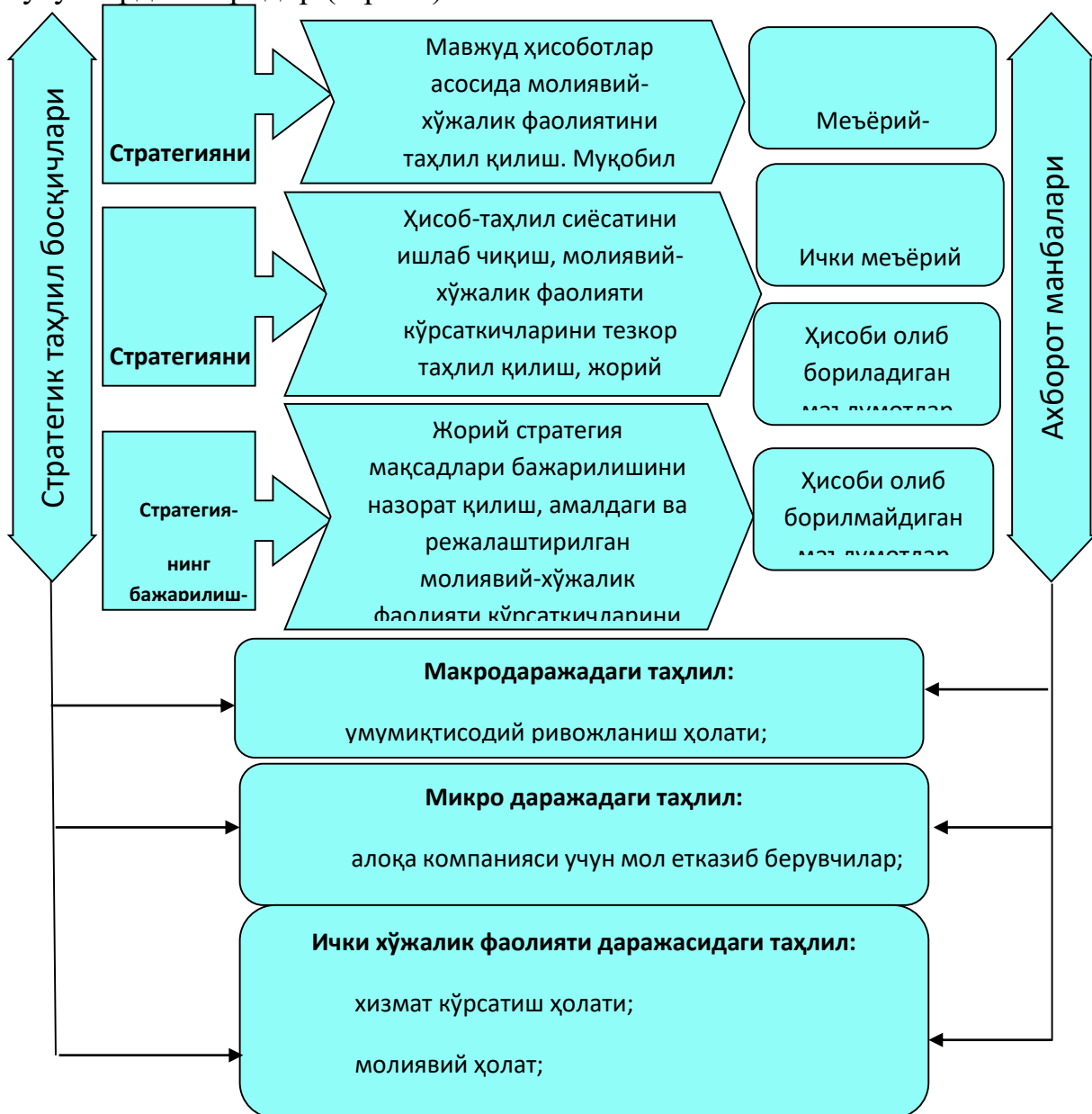
Маҳсулот ва хизматлар бозорида янги технологияларнинг тез суръатларда кириб келиши маркетинг стратегиясини шакллантириш ва амалга оширишда анъанавий маркетинг усуллари, воситалари ва коммуникатсияларини ҳам такомиллаштириб боришни тақозо этади. Шунингдек, маркетинг стратегиясини шакллантиришнинг ахборот-услубий таъминоти, стратегик режалаштиришда маркетинг методологиясини самарали қўллаш каби масалалар тадқиқ этилиши мумкин.

Стратегик таҳлил маркетинг стратегиясининг барча босқичлари: уни шакллантириш, амалга ошириш ва назорат қилишда доимий амалга оширилиб, унда таҳлил учун ахборот манбасининг ишончлиги, таққослаш имконияти, такрорланмаслик ва иқтисодий моҳият муҳим аҳамиятга эга. Юқорида таъкидланганидек, ҳар қандай стратегиянинг асосида самарадорлик, яъни абонентлар эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда телекоммуникатсия хизматлари бўйича янги бозорларни эгаллашга интилиш ётиши тақозо этилади.

Бошқарув қарорларини қабул қилиш мураккаб жараён бўлиб, унинг самарадорлиги, энг аввало, иқтисодий фаолият юритувчи субъектнинг мақсадлари белгилаб олинганлигига боғлиқ. Шунинг учун ҳам нафақат субъектнинг фаолият мақсадлари, балки бу мақсадларни амалга оширишга

олиб келувчи стратегияси ва уни амалга оширувчи тактикаси ишлаб чиқиши шарт. Маркетинг стратегияси бунда ҳал қилувчи аҳамиятга эга йўналишлардан биридир.

Кичик бизнес корхоналари маркетинг фаолияти йўналишлари аниқлангандан сўнг устуворликлар белгилаб олинади. Белгилаб олинган хизмат турларидан айримлари хизматлар кадрини янада оширишга олиб келиши мумкин. Шу сабабли, экспертларни жалб этган ҳолда хизмат турларининг устуворлик нуқтаи-назаридан муҳимлик даражасини аниқлаб олиш тавсия қилинади. Бунда хизмат турларининг субъект фаолияти самарадорлигини таъминлашдаги аҳамияти бўйича ранглаш энг мақбул усуллардан биридир (1-расм).

1-расм. Стратегик таҳлилнинг асосий босқичлари ва ахборот манбалари¹

Шундан кейин устувор йўналишларни ривожлантириш бўйича маркетинг режасини ишлаб чиқиш керак. Режада мутахассислар томонидан маркетинг-микс деб аталувчи мажмуавий ишлар кетма-кетлигини белгилаб олиш муҳимдир. Бу ишлар қуйидагиларни ўз ичига олади: коммуникатсиявий дастур, хизматларни ўтказиш каналлари, хизматлар соҳасидаги сиёсат ва кўрсатилувчи хизматларга баҳо белгилаш. Абонентлар билан телекоммуникатсия тизимини ишлаб чиқиш компаниянинг жорий вазифалари дастуридан ўрин олиши керак.

Маркетинг стратегиясининг муваффақиятини таъминловчи коммуникатсиявий хатти-ҳаракатларнинг асосида телекоммуникатсия хизмати кўрсатиш субъектлари ўз фаолиятида амал қилувчи тариф сиёсати ётади. Айнан тариф сиёсати истеъмолчиларнинг эҳтиёжини талаб даражасига кўтариш имкониятини бериши ва янги хизматлар бозорини шакллантиришга туртки бўлади.

Кичик бизнес корхоналарида маркетинг стратегиясини самарали шакллантириш ва амалга ошириш учун қуйидаги йўналишда ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1. Маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш жараёнини тизимлаштириш.

Бозор таҳлили ва сегментлаш: Корхона раҳбарияти ва маркетинг бўлими бозорни чуқур таҳлил қилиши, истиқболли сегментларни аниқлаши ва уларнинг эҳтиёжларини ўрганиши зарур.

Мақсадли аудиторияни аниқлаш: Маҳсулот ёки хизматларнинг асосий истеъмолчилари бўладиган аудиторияни белгилаш ва уларнинг талаблари асосида стратегик қарорлар қабул қилиш.

Рақобатбардош устунликни шакллантириш: Корхонанинг рақобатдош афзалликларини (нарх, сифат, хизмат кўрсатиш тезлиги) аниқлаш ва ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш.

2. Маркетинг стратегиясини амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш.

Маркетинг воситаларини рақамлаштириш: Кичик бизнес учун арзон ва самарали рақамли маркетинг воситаларини жорий этиш (тармоқ маркетинги, ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш, SEO-оптималлаштириш).

Бренднинг оммалашуви: Корхона маҳсулотлари ёки хизматлари учун мустақкам бренд яратиш, уни оммалаштириш учун ижтимоий медиа ва PR воситаларидан фойдаланиш.

Таъминот занжирини оптималлаштириш: Товари ёки хизматни истеъмолчигача тез ва арзон етказиб бериш жараёнларини такомиллаштириш.

¹ Муаллиф ишланмаси.

3. Тадқиқот ва инновацияга йўналтириш.

Мижозлар фидбэкини ўрганиш: Истеъмолчиларнинг фикр-мулоҳазаларини йиғиш ва улар асосида маҳсулотни такомиллаштириш ёки янги хизматлар жорий этиш.

Инновация ёндашувларни жорий этиш: Янги технологияларни жорий этиш орқали маркетинг жараёнларини автоматлаштириш ва арзонлаштириш.

4. Ходимларни ўқитиш ва малакасини ошириш.

Маркетинг бўйича билимларни ошириш: Корхона ходимларига маркетинг стратегияси ва воситалари бўйича семинарлар ва тренинглар ўтказиш.

Рақамли технологияларга ўқитиш: Рақамли маркетингни самарали қўллаш учун ходимларга махсус ўқув курсларини ташкил этиш.

5. Ҳукумат ва бизнес ҳамкорликларидан фойдаланиш

Давлат дастурларидан қўллаб-қувватлаш олиш: Давлат томонидан кўрсатиладиган молиявий ёрдам ва имтиёزلардан самарали фойдаланиш.

Бизнес шерикчиликларни ривожлантириш: Тармоқдаги бошқа корхоналар билан ҳамкорлик орқали рекламани биргаликда ўтказиш ва чиқимларни қисқартириш.

6. Маркетинг самарадорлигини баҳолаш

Кўрсаткичлар тизимини жорий этиш: Маркетинг стратегиясининг самарадорлигини баҳолаш учун асосий кўрсаткичларни (масалан, сотувлар ҳажми, бозор улуши, миждозлар қониқиш даражаси) белгилаш.

Таъсирлиликни мониторинг қилиш: Маркетинг фаолиятини доимий равишда таҳлил қилиш ва керакли ўзгартиришларни киритиш.

Юқорида келтирилган таклифлар кичик бизнес корхоналарига ўз маркетинг стратегиясини шакллантириш ва амалга оширишда самарадорликни оширишга кўмаклашади. Бу нафақат корхонанинг молиявий барқарорлиги, балки иқтисодиётнинг умумий ривожига ҳам ҳисса қўшиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

2. Президентнинг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағаликдан фаровонлик сари” дастурини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар Тўғрисидаги ПҚ-330 сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида” қонуни. www.lex.uz

4. www.lex.uz

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI FAOLIYATINI RAQAMLASHTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

X.R. Axmedov

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Uzoq yillar mobaynida axborot va kommunikatsiya vositalari biznes modellari va jarayonlarini inqilob qilib kelmoqda. Raqamli transformatsiya davrida raqamli texnologiyalar salohiyatidan va tashkilotlarning raqamli vakolatlaridan samarali foydalanish qobiliyati butun sanoat va iqtisodiyotlar uchun raqobatdosh ustunlik manbaiga aylanib bormoqda. Buning mohiyati axborot kommunikatsiya texnologiyalarining ilg'or yechimlari bilan qo'llab-quvvatlanadigan yangi biznes modellari asosida mijozlar bilan yanada samarali munosabatlar o'rnatishdan iborat.

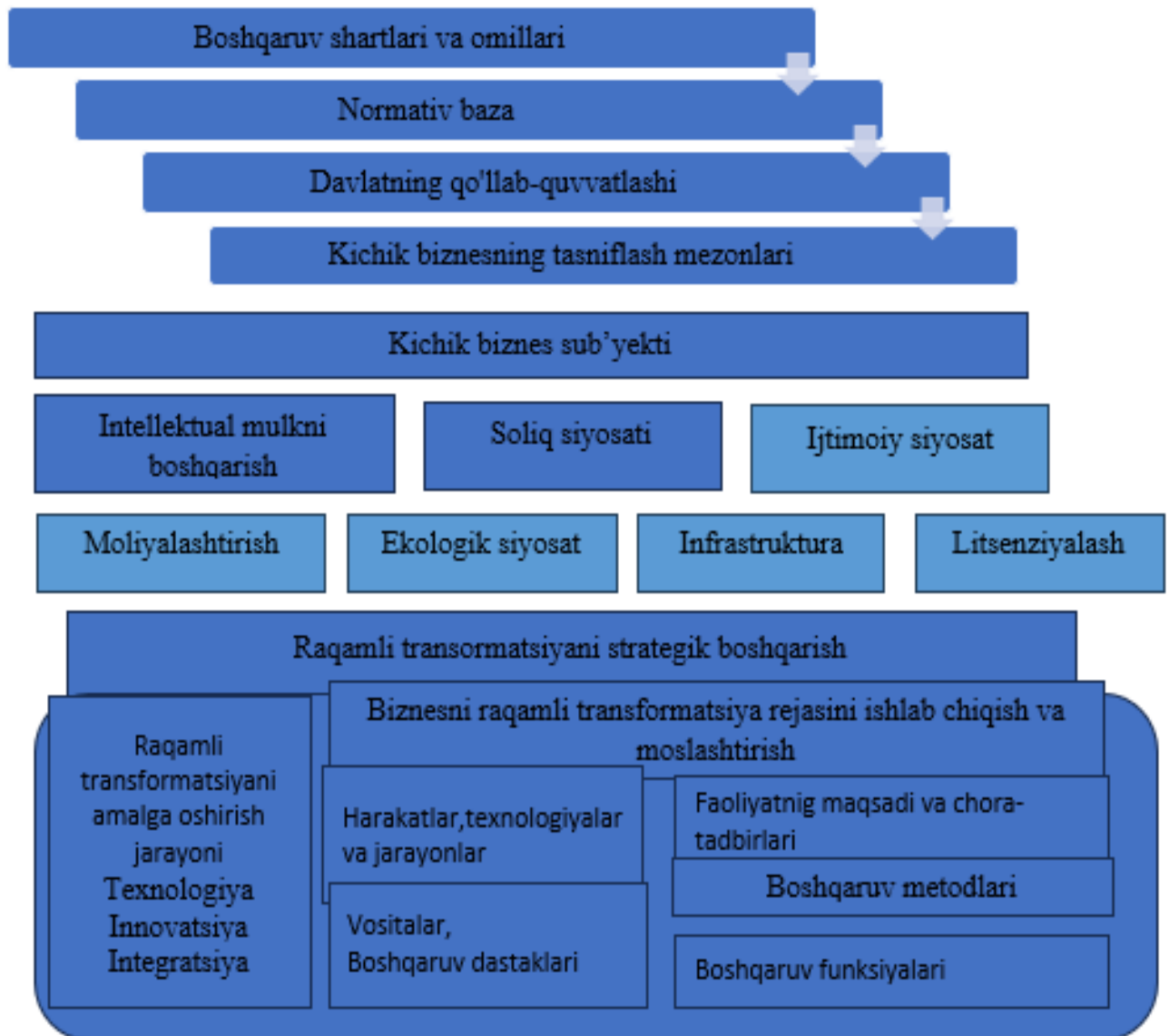
Kichik biznesni raqamli o'zgartirish mexanizmi – bu kichik biznesni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish sohasida boshqaruv mexanizmini o'zgartirish orqali raqamli texnologiyalardan foydalanishni keng yoyishdir. Ba'zi ishlarda "nazorat mexanizmi" tushunchasi boshqaruvdagi hodisa yoki jarayonning qarama-qarshiliklarini hal qilish, asosiy tamoyillarga asoslangan harakatlarni izchil amalga oshirish, maqsadga yo'naltirilganlik, boshqaruvning tegishli shakllari va usullaridan foydalangan holda funksional faoliyat sifatida tavsiflanadi.

Raqamli transformatsiya mexanizmi bu joriy me'yoriy-huquqiy baza va barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiq raqamli texnologiyalarni tadbirkorlik sub'yektlarining biznes-jarayonlariga, raqamli texnologiyalar amaliyotiga joriy etish usullari va vositalari majmuini tushunamiz. Raqamli transformatsiyaning aniq vazifalarining mohiyatini tushunish uchun ushbu mexanizmning tarkibiy qismlari o'rtasida aniqlashtirish va tegishli munosabatlarni o'rnatishni zarur. So'nggi yillarda raqamli transformatsiya mexanizmlarini shakllantirish va rivojlantirishning muammoli masalalari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilmoqda. Ammo, raqamli transformatsiya jarayonida mexanizmning individual elementlarini shakllantirishni ularning tizimlilik, muvozanatlilik va maqsadga muvofiqligi nuqtai nazaridan ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega.

Shu sababdan, tadqiqot ishimizning maqsadi kichik biznes va tadbirkorlikni raqamli transformatsiya qilish mexanizmining elementlarini tahlil qilish va baholash hamda mavjud muammo va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu mexanizmning doimiy takomillashtirilishi natijasida ma'lumotlar oqimining yaxshilanishi, savdo jarayonlarining yaxshilanishi, samaradorlikning oshishi va natijada daromadning o'sishi kuzatiladi. Ammo, bu uchun har bir korxonada moslashuvchan va texnologik taraqqiyot va moliyaviy imkoniyatlar nuqtai nazaridan o'zgarishlarga tayyor bo'lishi kerak.

Raqamli transformatsiya mexanizmining asosiy elementi boshqaruv tizimi bo'lib, uning vakolatlariga raqamli transformatsiya jarayonlarini tartibga solish

funksiyalari, kichik biznes sub'ekting raqamlashtirish sohasidagi siyosati tartibga solish usullari, ya'ni tartibga solishning maqsadlari, vositalari: harakatlar, texnologiyalar, protseduralar kiradi (1-rasm).

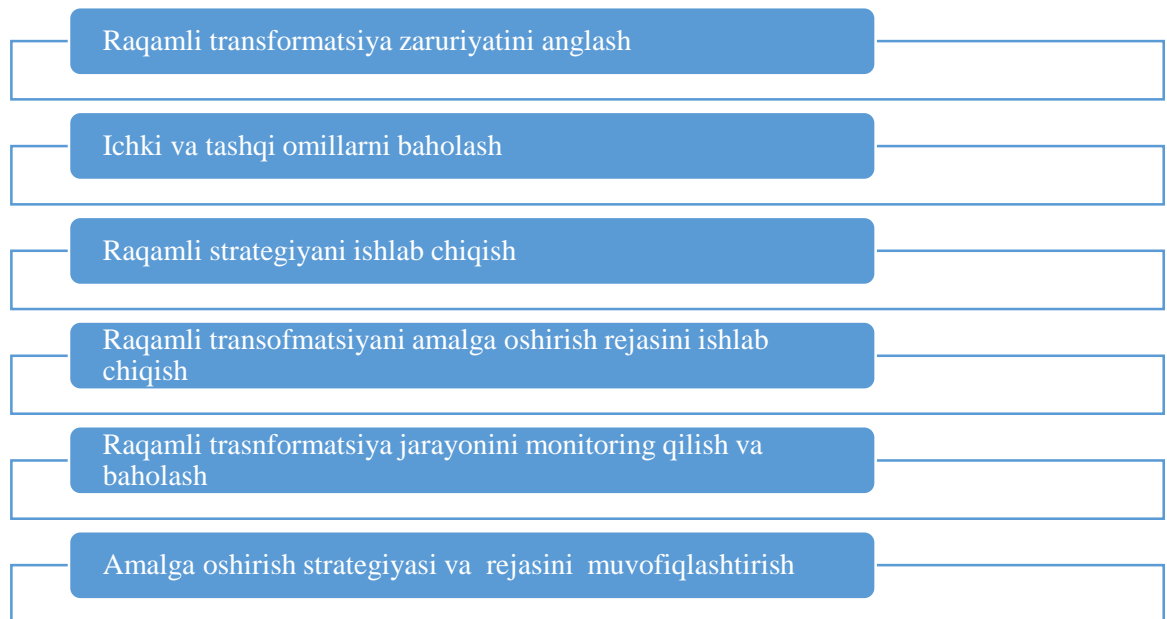

1-rasm. Kichik biznes sub'yektlarida raqamli transformatsiya mexanizmi

Boshqaruv organlari tizimi kichik biznesni raqamli transformatsiya qilish mexanizmining asosiy elementi sifatida menejerlar va kompaniya egalaridan iborat.

Raqamli biznesni o'zgartirish loyihasini boshlashda kichik korxonalar harakat rejasini ishlab chiqishlari lozim, bunda asosiy e'tibor qayerdan boshlash va qaysi toifalarda o'zgartirish zarurligiga qaratilishi kerak. Birinchi qadam, o'zgartirish istagi va uning mohiyatini hamda erishish kerak bo'lgan maqsadni anglash kabi omillarni o'z ichiga oladi.

Quyidagi rasmda kichik biznes sub'ektlarida raqamli transformatsiyani joriy etish sxemasi ko'rsatilgan.

2-rasm. Kichik biznes sub'ektlarida raqamli transformatsiyani amalga oshirish sxemasi

Korxonani raqamli transformatsiyalash rejasini ishlab chiqishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan asosiy yo'nalishlar quyidagilardir: mijozlar, raqobat, ma'lumotlar, innovatsiyalar va qiymat yaratish. Ushbu sohalarda joriy holatni tushunish va o'z afzalliklaringizni aniqlash muvaffaqiyatning asosi hisoblanadi. Mijozlar ushbu ro'yxatda birinchi o'rinda turishining sababi esa aynan ular o'zgarishlarning tashabbuskoridirlar. Shuni esda tutish kerakki, raqamli transformatsiyaga sarmoya kiritishning asl sharti bozor talablarini qondirish edi. Xaridorga individual yondashish va mahsulotlarni shaxsiylashtirish o'zgarishlarga olib keladigan tendentsiyadir. Shuni yodda tutish joziki, yangi texnologiyalar davrida xaridor mahsulot yaratilish davridan boshla to iste'molgacha bo'lgan oraliqda ishtirok etishi va fikr bildirishi, mahsulot sifatini yaxshilashda qatnashishi, brendni tanitishda faol ishtirok etishi va uni mustahkamlashi mumkin.

Shu munosabat bilan kompaniyalarda ishlatiladigan yangi vositalar va dasturiy ta'minotlar (masalan, Business Intelligence, CRM, ERP) marketing maqsadlari va mijoz bilan aloqani amalga oshirishni yengillashtiradi. Mijozlarni brendga ta'sir o'tkaza olishini inkor etib, ularni faqat maqsadli guruh sifatida qabul qilish natijasida kichik biznes sub'ektlari raqamli dunyo o'zgarishlariga moslasha olmasligi mumkin.

Bugungi kunda raqamli platformaga asoslangan biznes-model eng muvaffaqiyatlilardan hisoblanadi, unga asosida faoliyat yurituvchi korxonalar esa raqamli iqtisodiyotning eng tez o'suvchi segmenti hisoblanadi.

Platforma kompaniyalar yoki mijozlarga hamkorlik qilish imkonini beradi, o'z navbatida platformaning egasi unga oddiy egalik qilishdan, shuningdek, u foydalanishi mumkin bo'lgan ma'lumotlardan foyda oladi. Ba'zi kompaniyalar

mahsulotga yo'naltirilgan modelda ishlashni davom ettirish va platformaga asoslangan modeldan foydalanish uchun mahsulot va platforma modellarini birlashtirib, gibridd modellarni yaratadilar. Kompaniya uchun mos biznes modeli va strategiyasini izlashda qiymat zanjiridagi o'zgarishlardan kelib chiqadigan bozor tahdidlari va imkoniyatlarining yuqoridagi misollarini hisobga olish lozim.

Bizga ma'lumki, raqamlashtirish natijasida ma'lumotlar tobora ortib boradi. Shu sababdan kichik korxonalarini ulardan samarali foydalanish, malakali tahlil qilish va xavfsiz saqlash bo'yicha tayyorlash lozim. Korxonaning har bir elementi mavjud ma'lumotlardan foydalana olishi uchun ular to'liq kiritib borilish va bir birini to'ldirishi kerak. Ushbu ma'lumotlar korxonaning har bo'limi faoliyatida boshqaruv uchun muhimdir. Shu o'rinda, ma'lumotlar manbalarini birlashtiradigan tegishli dasturiy ta'minot(masalan ERP tizimlari)ga sarmoya kiritish qochib bo'lmas zaruriyatdir.

Taklif etilayotgan qiymat o'zgarishi uni yaratishga bo'lgan yondashuvga asoslanadi. Raqamli asrda mahsulot taklif etishning faqat qat'iy va doimiy ko'rinishiga tayanib qolish mumkin emas. Mahsulot yangi texnologiyalar va yechimlardan foydalangan holda ishlab chiqarilishi va mijozlar talablariga dinamik moslashishi kerak. Shu sababli, sotish bilan bog'liq jarayonlarga (marketing, kommunikatsiyalar, tarqatish va rag'batlantirish). teng darajada faol yondashish talab qilinadi.

Raqamli biznesni o'zgartirish keng ko'lamli tadbirlar majmuasidir, ammo u to'g'ri tashkil etilsa, kichik biznesni o'zgartiradi va ularni mijozlar talablariga yaxshiroq moslashtiradi. Raqamli transformatsiya mexanizmidan foydalangan holda kompaniya moslashuvchan va tez o'zgaruvchan voqelikka chidamli bo'ladi. Raqamli transformatsiyani amalga oshirish jarayoni joriy faoliyat davomida uning maqsadlarini belgilash, hamda tashkilotning imkoniyatlarini aniqlashdan boshlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston-2030" Strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-158-son Farmoni.
2. Prezidentning 2024 yil 23 sentyabrdagi "Kambag'alikdan farovonlik sari" dasturini amalga oshirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-taduyirlar To'g'risidagi PQ-330 sonli Qarori.
3. www.lex.uz

**KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI OSHIRISHDA
MOLIYAVIY MABLAG‘LARNI OQILONA JALB ETISHNI
TAKOMILLASHTIRISH**

S.E. Marjonov

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy rivojlanishning muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Ular jamiyatda yangi ish o‘rinlarini yaratish, innovatsiyalarni rivojlantirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Ammo kichik biznesning muvaffaqiyatli faoliyati ko‘p jihatdan moliyaviy resurslarning yetarliligi va ularni oqilona boshqarishga bog‘liq.

Bugungi kunda tadbirkorlar moliyaviy mablag‘larni jalb etishda bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Kredit olishdagi murakkabliklar, yuqori foiz stavkalari, investitsiyalarga yetarlicha kirish imkoniyatining yo‘qligi ushbu sohaning rivojlanishini sekinlashtiradi. Shu sababli kichik biznes va tadbirkorlik uchun moliyaviy mablag‘larni oqilona jalb etish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Kichik biznes sub‘ektlari faoliyatini yanada rivojlantirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biriga aylangan bo‘lib, mamlakatimiz iqtisodiy o‘rishini ta‘minlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish, bandlik masalasini hal etish, aholining turmush darajasini oshirishda ularning o‘rni beqiyosdir.

Ishbilarmonlik faoliyatini tubdan yaxshilash, uni qo‘llab-quvvatlash, shu jumladan, imtiyozli moliyaviy ko‘mak berishga aholida e‘tibor qaratilayotganidan dalolat beridi. SHular asosida kichik korxonalarining safi kengayib, ular istiqbolini ta‘minlash uchun zarur sharoitlar va moliyav-iqtisodiy imkoniyatlar yaratilmoqda. Bu soha vakillari faoliyatini erkinlashtirish, rivojlantirish, huquqiy himoya qilish, rag‘batlantirish borasida ham salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Ayniqsa, “Kichik tadbirkorlik sub‘ektlarini milliy valyutada kreditlash tartibi to‘g‘risida”gi yangi Nizomning hayotna joriy etilgishi bu buradagi yana bir muhim qadamlardan biri deyish mumkin. Hujjatning eng muhim jihati shundaki, bunday kreditlash nafaqat yakka tartibdagi tadbirkorlar, mikrofirmalar, kichik korxonalar, balki dehqon va fermer ho‘jaliklari hamda oilaviy korxonalariga ham tatbiq etiladi. Bu jarayon mablag‘larni qaytarishlik, to‘lovlilik, ta‘minlanganlik, muddatlilik va maqsadli foydalanish shartlari asosida amalga oshiriladi.

Respublikamizda kichik korxonalar tomonidan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishning o‘rishini yaratilgan imkoniyatlardan faollik bilan foydalanish evaziga ta‘minlash mumkin. Hisobotlarga ko‘ra, 2015 yilda respublika bo‘yicha kichik biznesning ishlab chiqarilgan YAIM hajmidagi ulushi 61,1 foizga yetkazish kichik tadbirkorlik korxonalarining yillik mahsulot ishlab chiqarishning 2,5 foizdan kam bo‘lmagan holatlaridagina amalga oshadi. Bu holatda kichik tadbirkorlik

korxonalarining mamlakat YAIMni ishlab chiqarishdagi hissasining o'sishi 2015 yilda 2000 yilga nisbatan 213,2 foizni tashkil etishi ko'zda tutilgan. Buning uchun esa hududlardagi kichik tadbirkorlik korxonalarining respublika bo'yicha ishlab borishiga erishish zarur (1-jadval)

1-jadval

**Kichik korxonalarining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushining o'sib borishi
(foizda)¹**

Respublika hududlari	2015 y.	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2022 yilda 2015 yilga nisbatan o'sishi
O'zbekiston Respublikasi	31,0	38,2	52,1	66,1	213,2
Qoraqalpog'iston Respublikasi	26,9	48,9	57,9	66,9	248,7
Andijon	32,9	38,7	49,9	61,1	185,7
Buxoro	33,0	44,4	51,1	57,8	175,2
Jizzax	37,1	64,4	73,0	79,8	215,1
Qashqadaryo	25,8	38,4	45,8	58,4	226,4
Navoiy	21,5	20,9	33,5	46,1	214,4
Namangan	33,4	51,4	75,4	81,4	243,7
Samarqand	44,3	54,5	68,3	78,9	178,1
Surxondaryo	39,1	45,9	64,8	81,7	208,9
Sirdaryo	38,9	58,8	72,5	80,6	207,2
Toshkent	34,0	36,3	45,6	54,9	161,5
Farg'ona	32,0	43,9	64,7	82,3	257,2
Xorazm	34,2	54,2	78,3	81,9	239,5
Toshkent sh.	41,5	54,3	70,2	79,1	190,6

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, ayrim hududlarla kichik tadbirkorlik korxonalarining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi birmuncha yuqori bo'lib, Andijon viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasida 60 foizdan yuqori, Samarqand, Jizzax viloyatlari va Toshkent shahrida 80 foizga yaqin bo'lsa, Namangan, Surxondaryo, Sirdaryo, Xorazm va Farg'ona viloyatlarida 80 foizdan ortiqni tashkil etishi kutilmoqda.

So'nggi yillarda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, biznes yuritish, iqtisodiyotga mahalliy va horijiy investisiyalarni keng jalb etish uchun zarur sharoit va qulay muhit yaratish borasida ulkan ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda.

Kichik korxonalarini moliyalashtirishda, boshqaruv ba'zi bir rivojlangan davlatlarning bu boradagi tajribalari tasdiqlashicha, yirik korpaniyalardan farqli ravishda kichik korxonalar qarz sarmoyalariga emas, balki ular asosan o'z mablag'lariga tayanadi. SHunday bo'lsa-da, tez rivojlanayotgan firmalar jalb

¹ Ўзбекистон Республикаси статистика ахборотномаси асосида муаллиф томонидан ҳисобланди.

qilinadigan mablag'lar hisobiga qisman moliyalanishiga ehtiyoj sezadi. Bu holda kredit imtiyozlari muhim moliyalashtirish manbai bo'lib hisoblanishi lozim.

Tadbirkorlik faoliyati rivojlanishida soliq va savdo sohalardagi davlat siyosati muhim rol o'ynaydi. SHu sohadagi cheklovlar kichik biznes rivojida aksariyat muammolarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Tadbirkorlarning 75 foizi moliya-kredit tizimini takomillashtirishni, 52,5 foiz soliqni, 69 foiz moddiy-texnika resurslari bilan savdo qilishni yaxshilash lozimligi zarur bo'ladi. SHuning uchun islohotlarning hozirgi bosqichida bu sohalarda tadbirkorlikka to'siq bo'layotgan omillarni tahlil qilish va ularni bozor talablari doirasida baholash muhim ahamiyatga ega.

Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismidir. Ularni samarali jalb qilish va boshqarish uchun quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Kreditlash tizimini soddalashtirish

Imtiyozli kreditlar joriy etish: Kichik biznes uchun past foizli va uzoq muddatli kredit dasturlarini kengaytirish.

Onlayn kreditlash tizimlarini rivojlantirish: Kredit olish jarayonini soddalashtirish maqsadida onlayn platformalar orqali ariza topshirish imkoniyatini yaratish.

Garov talablarini yengillashtirish: Kichik biznesga garovsiz yoki minimal garov asosida kredit olish imkoniyatlarini taqdim etish.

2. Investitsiya jalb etish mexanizmlarini rivojlantirish

Venchur kapitalini rivojlantirish: Innovatsion va yuqori potentsialga ega loyihalarni moliyalashtirish uchun venchur kapital fondlarini kengaytirish.

Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish: Investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash.

Biznes-akselerator va inkubator dasturlari: Startap va kichik biznes loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus platformalar tashkil etish.

3. Soliq va davlat qo'llab-quvvatlash tizimlarini takomillashtirish

Soliq imtiyozlarini kengaytirish: Yangi tashkil etilgan kichik biznes subyektlariga soliq holidays (soliq ta'tili) berish.

Subsidiyalar taqdim etish: Tadbirkorlik loyihalarining boshlang'ich bosqichlarida davlat subsidiyalarini kengaytirish.

Moliyaviy xatarlarga qarshi sug'urta mexanizmlari: Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus sug'urta dasturlarini ishlab chiqish.

4. Moliyaviy bilim va ko'nikmalarni oshirish

Moliyaviy ta'lim dasturlarini kengaytirish: Tadbirkorlarga moliyaviy rejalashtirish, investitsiyalarni boshqarish va mablag'lardan samarali foydalanish bo'yicha treninglar o'tkazish.

Konsultatsion xizmatlar: Tadbirkorlikni boshlash yoki rivojlantirish uchun bepul yoki subsidiyalangan maslahat markazlarini tashkil etish.

5. Raqamli texnologiyalarni joriy etish

Raqamli moliya platformalari: Kreditlash, investitsiya jalb qilish va hisob-kitob operatsiyalarini avtomatlashtirish uchun raqamli texnologiyalarni rivojlantirish.

Kraudsorsing va kraudfanding platformalari: Jamiyatdan kichik hajmdagi mablag'larni yig'ish orqali loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratish.

6. Hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash

Mahalliy banklarni jalb qilish: Hududiy kichik biznesni qo'llab-quvvatlash uchun mahalliy banklarning imkoniyatlarini kengaytirish.

Infratuzilmani rivojlantirish: Tadbirkorlik subyektlariga qulay sharoit yaratish uchun transport, kommunikatsiya va logistika infratuzilmasini takomillashtirish.

7. Monitoring va nazorat tizimlarini kuchaytirish

Moliyaviy mablag'lardan foydalanish ustidan nazorat: Davlat tomonidan ajratilgan kredit va subsidiyalarning maqsadli ishlatilishini ta'minlash.

Moliyaviy barqarorlikni tahlil qilish: Kichik biznes subyektlarining moliyaviy holatini muntazam ravishda monitoring qilish tizimini joriy etish.

Ushbu taklif va tavsiyalar kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun moliyaviy mablag'larni oqilona jalb qilish va samarali boshqarish imkonini beradi. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimining soddalashtirilishi, yangi texnologiyalarni joriy etish va davlat tomonidan ko'rsatiladigan yordamning oshirilishi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga va kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Dynamics of echocardiography indicators in predicting long-term function of fixed prostheses.

Safarov M. T., Musayeva K. A., Tashpulatova K. M., Safarova N.T., Normurodova R.Z., Buribayeva M. G., Ruzimbetov H. B., Ahmadjonov M. A., Kushbekov B.K., Abdunazarov D.E., Xalilov I.Sh.

Department of Hospital Orthopedic Dentistry,
Tashkent State Dental Institute
khayotruzimbetov@gmail.com

Abstract: The proposed diagnostic method makes it possible to assess the density of alveolar bone tissue by measuring the speed of passage of an ultrasonic wave (ultrasound) of 2.5 MHz in the studied area of the alveolar process of the upper jaw and the alveolar part of the lower jaw. Echosteometry makes it possible to determine the density of the alveolar bone of the jaws with a high degree of accuracy, which makes it possible to recommend this research method for diagnosing the mineral density of the alveolar bone and predicting possible recurrence of anomalies in the position of the teeth after completion of orthopedic treatment.

The advantages of the method are high information content (it is sensitive to loss of bone density by 3-4%, and during X-ray examination, the phenomena of osteoporosis are diagnosed with a violation of bone mineralization from 25-30%), ease of implementation, accessibility, painlessness and safety.

The purpose of the study: to identify the dynamics of echosteometry indicators in predicting the long-term functioning of non-removable prosthetics.

Materials and methods of research: The echosteometric method for determining bone density is characterized by high diagnostic objectivity, primarily due to the possibility of obtaining a quantitative assessment of the "strength" properties of bone tissue.

The speed of passage of an ultrasonic wave in the area of bone inter-root septa is measured using intraoral cone-shaped sensors fixed in a silicone impression. The

sensors are installed at the intersection point of the midline of the inter-root septum and the conditional line drawn on the upper jaw 3 mm above, and on the lower jaw 3 mm below the gingival margin line. The method allows to obtain objective data on the risk of recurrence after orthodontic treatment by using cone-shaped sensors positioned directly in the oral cavity.

Research results: Echosteometry was performed using the diagnostic device EOM-01, which used a pulse method for measuring the propagation velocity of ultrasonic vibrations in tissues - the "base increment" method, which allows to exclude the influence of soft tissues on the measurement results. A total of 322 measurements of the velocity of ultrasound propagation through the bone tissue of the mandible were carried out using the echosteometer EOM-01.

A comparative analysis with the above-mentioned study performed by the method of external echosteometry shows that the claimed method has a higher accuracy of the results of the study due to the use of cone-shaped ultrasonic sensors positioned directly in the oral cavity. In addition, the claimed method differs from the known ones in that the diagnosis of the condition of the bone tissue of the jaws is carried out.

The technical result is achieved due to the fact that the time and speed of the ultrasonic wave are recorded between cone-shaped intraoral ultrasonic sensors located at the intersection point of the midline in the area of the inter-root septum and a conditional horizontal line drawn 3 mm above (on the upper jaw) or below (on the lower jaw) the line of the gingival margin.

Conclusions: The method of echosteometry more accurately reflects changes in bone density in periodontitis, since they occur primarily in the spongy bone tissue of the alveolar bone. This is due to the physical characteristics of the ultrasonic vibrations used in echosteometry, namely, their wavelength and, accordingly, the depth of penetration into bone tissue.

Kilohertz ultrasound is less dispersed in bone tissue, and therefore gives a more accurate characterization of its echo density. At a kilohertz frequency, ultrasound penetrates into the bone to a depth of several centimeters and thus scans not only the compact plate, but also the spongy bone. It is the spongy bone that is characterized

by an active metabolism, and it is obvious that the processes of demineralization in periodontitis occur mainly in it.

As a result of our research, we developed medical and technical requirements (MTT) for a dental echosteometer, which took into account the following aspects: the generated frequency of ultrasonic vibrations should be in the kilohertz range; sensors for the bones of the facial skeleton should take into account their anatomical structure; intraoral sensors should have a minimum area for contact with the probed area - the alveolar department; The software of the device must have a database for detecting osteopenia and osteoporosis in the bones of the facial skeleton.

Literature

1. Tashpulatova K. et al. Technique for eliminating traumatic occlusion in patients using Implant-supported bridges //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – T. 7. – No. 2. – pp. 6189-6193.
2. Safarov MT, Ro'zimbetov XB, Tashpulatova KM, Safarova NT (2023). Tish Implantatlarida To'liq Yoyli Protezlarning Biomexanikasi. Conferences , 35–36. extracted from <https://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1030>
3. Safarov, M., Akhmadjonov, M., & Ruzimbetov, A. (2022). Study of microbiological status in patients with perimplantitis in the area of bridges. Conferences , 138. retrieved from <https://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/111>
4. Tashpulatova K. M., Safarov M. T., & Ruzimbetov H. B. (2023). Hemodynamic Changes In The Mucous Membrane Of The Alveolar Ridge Of The Lower Jaw With Partial Defects Of The Dentition. EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION IDEAS IN THE WORLD, 34(4), 42–48. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/9797>
5. Safarov M.T., Tashpulatova K.M., & Ruzimbetov Kh.B. (2023). Analysis Of The Effectiveness Of Methods For Fixing Artificial Crowns And Bridges On Dental Implants. EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION IDEAS IN THE WORLD, 34(4), 36–38. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/01/article/view/9795>
6. Tashpulatova K.M., Safarov M.T., Sharipov S.S., Ruzimbetov H.B. (2023). Medium-term Forecast of the Efficiency of Fixed Dentures on Dental Implants. Conferences, 101–103. retrieved from <https://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1117>
7. Safarov M.T., Shirinova Sh., Tashpulatova K.M., Ruzimbetov H.B. (2023). Adaptation of the Chewing Muscles in Patients with Prosthetic Bridges Fixed on Dental

- Implants. Conferences, 93–95. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1113>
8. Ruzimbetov Kh.B., Safarov M.T., Tashpulatova K.M. (2023). Microbiological Studies for Inflammatory Complications in the Peri-Implant Areas. Conferences , 79–82. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1107>
 9. Safarov M.T., Tashpulatova K.M., Ruzimbetov H.B., Shakirova D. (2023). Clinical and X-ray Study of Changes in Hard Tissues Around the Implant in Patients with Partial Edentia. Conferences , 89–90. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1111>
 10. Safarov MT et al. Evaluation of the Compensatory-Adaptive Mechanisms of Bridge Prosthetics at the Terminal Dentition Defects with the Use of Intraosseous Implants by the Method of Electromyography //American Journal of Medicine and Medical Sciences. – 2020. – T. 10. – No. 9. – pp. 657-659.
 11. Safarov M. T. et al. Microbiological status of patients using artificial crowns supported by dental implants for peri-implantitis // Conferences. – 2023. – P. 376-379.
 12. Safarov M.T., Ruzimbetov Kh.B., Safarova N.T., Kholboev H. (2023). Study of the Functional Efficiency of Bridges Fixed on Dental Implants. Conferences , 372–374. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/902>
 13. Safarov, M., & Tashpulatova, K. (2022). Study Of The Microflora Of The Oral Cavity In Patients Using Dental Bridges With Dental Implants For Peri-Implantitis. Conferences , 172–173. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/78>
 14. Safarov MT et al. Permanent prosthetics on dental implants //Eurasian Journal of Otorhinolaryngology-Head and Neck Surgery. – 2023. – T. 2. – S. 70-74. <https://doi.org/10.57231/j.ejohns.2023.2.3.012>
 15. Safarov M.T., Akhmadzhonov M., Ruzimbetov A. Study of microbiological status in patients with perimplantitis in the area of bridges. – Conferences, 2022.
 16. Safarov MT, Tashpulatova KM, Ruzimbetov HB To Question About Osteointegration Dental Implants And Ways Her Stimulations //TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 27. – No. 3. – pp. 82-89.
 17. Safarov MT, Tashpulatova KM, Ruzimbetov HB Modern Representation About Osteointegration Of Dental Implants //TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 27. – No. 3. – pp. 98-106.
 18. Safarov MT, Tashpulatova KM, Ruzimbetov HB The Problem Of Inflammation In Peri-Implant Tissue And Factors Affecting Its Course //TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 27. – No. 3. – pp. 90-97.
 19. Musaeva K. A. et al. Biomechanics of fixed full-arch prostheses supported by implants // Conferences . – 2023. – P. 370-372.

20. Musaeva, K. (2023). Prosthodontic treatment of patients with osteoporosis. Current problems of dentistry and maxillofacial surgery 4, 1(02), 103. retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/problems-dentistry/article/view/16170>
21. Musaeva K. A. On the Issue of Orthopedic Rehabilitation for Osteoporosis //Conferences. – 2022. – P. 90-91.
22. Musaeva, K., Asom, B., & Saliev, S. (2018). Improving the fixation of complete removable plate dentures in conditions of severe atrophy in the area of the maxillary tuberosities. Stomatologiya, 1(2(71), 27–28. retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/stomatologiya/article/view/1714>
23. Musaeva, K. (2017). Features of the dental status of patients with chronic kidney disease. Stomatologiya 1 (1 (66) , 62–64 . retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/stomatologiya/article/view/2364>
24. EXPERIENCE IN THE USE OF MATHEMATICAL MODELING TO PREDICT THE LONG-TERM DURABILITY OF PROSTHETICS ON DENTAL IMPLANTS. (APPLICATION OF MATHEMATICAL MODELING IN PROSTHETICS ON IMPLANTS.). (2024). Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods, 2(3), 14-23.
25. <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/1/article/view/453>
26. Tashpulatovich S. M. et al. DENTAL IMPLANTS AS THE MOST APPROPRIATE METHOD OF ANCHORING FIXED PROSTHESES //INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – С. 79-85. <http://ijero.co.uk/index.php/ijero/index>
27. Tashpulatovich S. M. et al. STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF PERI-IMPLANT SOFT TISSUE FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF INFLAMMATION IN THE IMPLANT CAVITY AND PERI-IMPLANT //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 18. – №. 6. – С. 106-111.
28. Tashpulatovich S. M. et al. STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF PERI-IMPLANT SOFT TISSUE FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF INFLAMMATION IN THE IMPLANT CAVITY AND PERI-IMPLANT //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 18. – №. 6. – С. 106-111.
29. Tashpulatovich S. M. et al. RESEARCH TO ASSESS MICROCIRCULATION PARAMETERS AND MORPHOFUNCTION OF GINGIVAL TISSUE DURING PROSTHETICS ON DENTAL IMPLANTS //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 18. – №. 6. – С. 93-96.
30. Сафаров М. Т. и др. СОПОСТАВЛЕНИЕ СПОСОБОВ ЗАКРЕПЛЕНИЯ НЕСЪЕМНЫХ ОРТОПЕДИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИМПЛАНТАТОВ //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 18. – №. 6. – С. 97-105.
31. Tashpulatovich S. M. et al. ANALYSIS OF COMPLICATIONS ARISING DURING PROSTHETICS WITH FIXED CONSTRUCTIONS OF DENTAL PROSTHESES FIXED ON TWO-STAGE OSTEOINTEGRATED SCREW IMPLANTS,

THEIR ELIMINATION AND PREVENTION //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 10. – №. 5. – С. 163-167.

32. Tashpulatovich S. M. et al. FREQUENCY AND STRUCTURE OF CLINICAL COMPLICATIONS DEPENDING ON THE METHOD OF FIXING A FIXED PROSTHETIC CONSTRUCTION ON DENTAL IMPLANTS //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 10. – №. 5. – С. 159-162.

33. Tashpulatovich S. M. et al. BIOMECHANICAL PROBLEMS OF CEMENT FIXATION OF ARTIFICIAL CROWNS ON IMPLANTS //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 10. – №. 5. – С. 151-158.

34. Tashpulatovich S. M. et al. CLINICAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF AN INDIVIDUAL RECONSTRUCTIVE IMPLANT FROM LYOPHILIZED ALLOGENIC MATERIAL IN SEVERE ATROPHY OF JAW BONE TISSUE //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 27. – №. 4. – С. 136-146.

35. Tashpulatovich S. M. et al. SOCIOLOGICAL ASPECTS MODERN DENTAL IMPLANTATIONS WHEN PLANNING FIXED DENTAL PROSTHETICS //TADQIQOTLAR. UZ. – 2023. – Т. 27. – №. 4. – С. 127-135.

36. Tashpulatovich S. M. et al. COMPARATIVE MATHEMATICAL MODELING OF STRENGTH AND DEFORMATION PARAMETERS OF METAL-CERAMIC CROWNS WITH SCREW AND CEMENT FIXATION TO IMPLANTS //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 27. – №. 4. – С. 147-152.

37. Tashpulatova K. M. et al. EXPERIENCE IN THE USE OF MATHEMATICAL MODELING TO PREDICT THE LONG-TERM DURABILITY OF PROSTHETICS ON DENTAL IMPLANTS.(APPLICATION OF MATHEMATICAL MODELING IN PROSTHETICS ON IMPLANTS.) //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Т. 2. – №. 3. – С. 14-23.

38. Safarov Murod Tashpulatovich, Musayeva Karima Alisherovna, Tashpulatova Kamilla Maratovna, Buribayeva Madina Gafurjon qizi, Ruzimbetov Hayot Bazorboyevich, & Ahmadjonov Muhammadismoil Anvarjon o'g'li. (2024). APPLICATION OF ULTRASONIC TECHNOLOGIES IN ORTHOPEDIC DENTISTRY. Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing, 2(10), 127–132. Retrieved from <https://webofjournals.com/index.php/5/article/view/1943>

**OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA OILA MASALALARI BO'YICHA
O'QITISH METODIKASI
TEACHING METHODOLOGY ON FAMILY ISSUES IN HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПО ВОПРОСАМ СЕМЬИ В ВУЗАХ**

Andijon davlat pedagogika instituti

Tabiiy fanlar fakulteti talabasi

Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi,

Ilmiy rahbar: **Axmedova Dildora Naildjan qizi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida oila masalalarini o'qitishning dolzarbligi, metodik yondashuvlari va o'quv dasturlarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar yoritilgan. Oila instituti jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanligi ta'kidlanib, bu borada zamonaviy innovatsion metodlardan foydalanish zarurligi asoslab berilgan. O'quv dasturlari mazmuni, interaktiv va amaliy usullarning afzalliklari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: oila masalalari, oliy ta'lim, o'qitish metodikasi, interaktiv usullar, amaliy mashg'ulotlar, oilaviy qadriyatlar, jamiyat barqarorligi, o'quv dasturi.

Abstract: This article describes the relevance of teaching family issues in higher education institutions, methodical approaches and recommendations for improving educational programs. It is emphasized that the family institution is the main link of the society, and the need to use modern innovative methods in this regard is justified. The content of educational programs, advantages of interactive and practical methods are analyzed.

Key words: family issues, higher education, teaching methodology, interactive methods, practical training, family values, community stability, curriculum.

Аннотация: В данной статье описана актуальность преподавания вопросов семьи в высших учебных заведениях, методические подходы и рекомендации по совершенствованию образовательных программ. Подчеркивается, что институт семьи является основным звеном общества, и обоснована необходимость использования современных инновационных методов в этом отношении. Анализируется содержание образовательных программ, преимущества интерактивных и практических методов.

Ключевые слова: проблемы семьи, высшее образование, методика преподавания, интерактивные методы, практика, семейные ценности, стабильность сообщества, учебная программа.

Oila har bir jamiyatning asosiy ijtimoiy instituti bo'lib, uning mustahkamligi jamiyat barqarorligi va kelajagi uchun katta ahamiyatga ega. Shu bois, zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida oila masalalarini o'qitish yoshlarni ijtimoiy, axloqiy va madaniy jihatdan shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Bu jarayonda o'qitish metodikasini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni qo'llash va zamonaviy o'quv dasturlarini ishlab chiqish talab etiladi. Hozirgi globallashtirish davrida oila instituti turli ijtimoiy muammolarga duch kelmoqda. Ajralishlar sonining oshishi, oilaviy munosabatlardagi taranglik, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi aloqa zaiflashuvi kabi holatlar bu sohani o'rganish va yoshlarni to'g'ri yo'naltirish zarurligini ko'rsatmoqda. Oliy ta'limda oila masalalarini o'qitish quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi: Talabalarga sog'lom va mustahkam oila qurish ko'nikmalarini singdirish, Oilaviy qadriyatlarni targ'ib qilish, Oilaviy nizolarni hal qilish bo'yicha bilim berish, Oila masalalarida mas'uliyat hissini shakllantirish kabilardir. Oila jamiyatning asosiy ijtimoiy bo'g'ini sifatida uning barqarorligi va rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy dunyoda oila instituti turli murakkab muammolar bilan to'qnash kelmoqda. Ajralishlar sonining ortishi bu jamiyatda ijtimoiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Oilaviy nizolar va aloqa muammolari oila a'zolari o'rtasida muloqot yetishmasligi muammolarni chuqurlashtiradi. An'anaviy oilaviy qadriyatlarning zaiflashuvi esa globallashtirish va modernizatsiya jarayonlari milliy va diniy qadriyatlarni yo'qotish xavfini tug'dirmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish va yoshlarni sog'lom oila qurishga tayyorlash maqsadida oila masalalarini o'qitish zamon talabiga aylangan. Ushbu jarayonning dolzarbligini quyidagicha izohlash mumkin:

1. Yoshlarni hayotga tayyorlash:

Talabalar kelajakda oilaviy hayotning mas'uliyatini his qilishlari, oila qurishda to'g'ri qarorlar qabul qilishlari uchun zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari lozim.

2. Ijtimoiy muammolarni kamaytirish:

Oila masalalari bo'yicha yetarli bilimga ega yoshlar orasida ajralishlar sonini kamaytirish, oilaviy nizolarni konstruktiv hal qilish imkoniyati ortadi.

3. Milliy va ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish:

Oila masalalarini o'rgatish orqali talabalar milliy madaniyat va diniy qadriyatlarni qadrlashni, ularni kelajak avlodga yetkazishni o'rganadilar.

4. Jamiyat barqarorligini ta'minlash:

Mustahkam oilalar jamiyatni barqaror rivojlantirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Oila masalalariga e'tibor qaratish bu barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

5. Shaxsiy rivojlanishga ko'maklashish:

Oilaviy masalalar bo'yicha ta'lim shaxsiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lish, muloqot va muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Oila masalalarini o'qitishning dolzarbligi shundan iboratki, u nafaqat shaxsiy hayotga, balki butun jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida bu mavzuni chuqur o'rganish va zamonaviy o'qitish metodikalarini joriy qilish muhim ahamiyatga ega. Oliy ta'lim muassasalarida oila masalalarini o'qitishga mo'ljallangan o'quv dasturi yoshlarni sog'lom va barqaror oila qurishga tayyorlashga, ularning shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirishga xizmat qiladi. Oilaviy qadriyatlar va ularning ahamiyati: Yoshlarni milliy va ma'naviy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, oilaning ijtimoiy roli haqida tushuncha berishdir. Nikoh va uning huquqiy asoslari: Nikoh tuzish jarayoni, uning huquqiy jihatlari, ajralish muammolari va ularni oldini olish bo'yicha bilim berish. Oilada nizolarni hal qilish strategiyalari nizo paytida konstruktiv muloqot olib boradi stressni boshqaradi va oilaviy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'qitish metodikasining asosiy tamoyillari

Tamoyillar	Tavsifi
1.Integratsiyalashgan yondashuv	Oila masalalari faqat ijtimoiy fanlar bilan cheklanib qolmay, psixologiya, huquq, iqtisod va pedagogika fanlari bilan bog'lab o'rgatilishi kerak.
2.Amaliy yo'naltirilganlik	Nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlar, muhokamalar, treninglar orqali talabalarga real hayotiy vaziyatlarda qaror qabul qilishni o'rgatish.
3. Individual yondashuv	Har bir talabani o'ziga xos shaxs sifatida qabul qilish, uning oilaviy qadriyatlari, turmush tarzi va dunyoqarashini inobatga olish.

4. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish	Multimediya vositalari, interaktiv usullar va zamonaviy treninglar yordamida darslarni qiziqarli va samarali tashkil etish.
--	---

Seminar va treninglar oliy ta'lim muassasalarida oila masalalarini o'rgatishda muhim o'rin tutadi, chunki ular nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi. Seminar mashg'ulotlari talabalarni mavzu bo'yicha chuqur tahlil va muhokama qilishga undasa, treninglar ularda real hayotiy vaziyatlarda qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Treninglar va seminarlar quyidagi jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega:

Interaktivlik: Talabalar faolligi oshadi, ular bilimlarni mustaqil izlash va o'z fikrlarini ochiq bildirishga o'rganadi.

Amaliyotga yo'naltirilganlik: Oila masalalariga oid turli muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali talabalarda hayotiy ko'nikmalar shakllanadi.

Muloqot va jamoaviy ish ko'nikmalari: Treninglarda talabalar jamoada ishlash, muammolarni birgalikda hal qilish va muloqot strategiyalarini o'zlashtiradilar.

Shaxsiy rivojlanish: Seminarlarda shaxsiy mas'uliyat, oila qurish va nizolarni hal qilish bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lish imkoniyati yaratiladi.

Seminar va treninglar orqali o'rgatilgan bilim va ko'nikmalar talabalarni kelajakdagi oilaviy hayotga yaxshiroq tayyorlaydi, ularning jamiyatdagi oila instituti rivojiga ijobiy hissa qo'shishiga zamin yaratadi. Shu bois, bu metodlarni o'qitish jarayoniga kengroq joriy qilish ta'lim samaradorligini oshiradi. Oila masalalarini o'rgatish bo'yicha o'quv dasturlari mazmuni yoshlarni hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlash, sog'lom oilaviy munosabatlarni shakllantirish va jamiyat barqarorligini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu dasturlar nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirgan holda ishlab chiqilishi lozim. Interaktiv va amaliy usullarning afzalliklari ko'p. Faollikni oshirib talabalar o'z fikrlarini ochiq bildirish va muammolarni mustaqil tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Nazariy va amaliyot uyg'unligi hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali bilimlarni real hayotga tatbiq qilish imkonini beradi. Qiziqish uyg'otib treninglar, rolli o'yinlar va vaziyatli tahlillar dars jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Shunday qilib, o'quv dasturlarining mazmuni boy va keng qamrovli bo'lib, interaktiv va amaliy usullardan foydalanish orqali ta'lim samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Bu yondashuv talabalarning nafaqat bilimlarini, balki oilaviy hayotdagi muhim ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Iqtisodiy mas'uliyat va oilaviy byudjetni boshqarishda esa o'laning iqtisodiy mustahkamligi uchun rejalashtirish va moliyaviy resurslarni boshqarishning ahamiyatini o'rgatadi. Bolalar tarbiyasining psixologik va pedagogik asoslari: Sog'lom oilada bolalarni tarbiyalash, ularning ehtiyojlari va rivojlanish xususiyatlarini inobatga olish ko'nikmalarini shakllantirish. Ushbu dastur nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy mashg'ulotlar, treninglar va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali talabalarni real hayotiy muammolarni hal qilishga o'rgatadi. Oila masalalari bo'yicha bilim va ko'nikmalar yoshlarning oilaviy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlab, jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Natijalar va istiqbollari:

Oila masalalarini o'qitish orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'ladilar, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantiradilar. Bu ularga kelgusida sog'lom va barqaror oila qurish, shuningdek, oiladagi nizolarni konstruktiv hal qilish imkoniyatini beradi. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida bu yo'nalishni rivojlantirish nafaqat yoshlarning, balki butun jamiyatning ahloqiy va ma'naviy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, bu sohada tadqiqotlar olib borish va o'qitish usullarini yanada takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akhmedova, F. (2019). Oilaviy munosabatlar va ularning ijtimoiy ahamiyati. Tashkent: "Ijtimoiy Fikr" nashriyoti.
2. G'ulomov, N., & Mirzajonov, A. (2018). Oilaviy qadriyatlar va ularning tarbiyadagi roli. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
3. Rahmonov, X. (2020). O'qitish metodikasi va innovatsion pedagogik yondashuvlar. Toshkent: "Fan va ta'lim" nashriyoti.
4. Sherzodov, J. (2017). Oliy ta'lim muassasalarida interaktiv o'qitish metodlari. Toshkent: "Ma'naviyat" nashriyoti.
5. Karimov, D. (2016). Pedagogik texnologiyalar: Nazariya va amaliyot. Tashkent: "O'qituvchi" nashriyoti.

TUBAN O`SIMLIKLAR VA ULARNING KLASSIFIKATSIYASI

**Andijon davlat pedagogika instituti Biologiya yo`nalishi talabasi
Xamidillayeva Muxlisa Xayrullo qizi**

Аннотация: в статье представлены сведения о внешнем и внутреннем строении водорослей донных растений, их морфологии, классификации, хозяйственном значении, географическом распространении размножения, строения и видах бактерий, их внешнем и внутреннем строении.

Annotation: this article presents information about the external and internal structure of algae from benthic plants, their morphology, classification, economic importance, geographical distribution of reproduction, structure and types of bacteria and their external and internal structure.

Ключевые слова: дно, верх, слоистое слоевище, ткань, водоросли, прокариот, строение, размножение, бактерии, эвглена, слизь.

Key words: bottom, top, layered thallus, tissue, algae, prokaryote, structure, reproduction, bacteria, euglena, slime.

O`simliklar dunyosi ikkita yirik bo`limga bo`linadi. Bular tuban va yuksak o`simliklar hisoblanadi. Tuban o`simliklar (150 000) va yuksak o`simliklar (300 - 350 000) ga yaqin turni o`z ichiga oladi. Tuban o`simliklar yuksak o`simliklardan ayrim belgilari bilan farq qiladi. Avvalambor, Tuban o`simliklar tanasida vegetativ organlar bo`lmaganligi uchun ularning tanasi qattana yoki tallom deb nomlanadi. Bundan tashqari, Qattana (tallom) da o`tkazuvchi naychalar bo`lmaganligi bilan boshqa yuksak o`simliklardan farq qiladi yoki to`qimaga o`xshash tuzilmalari bo`lgan taqdirda ham (masalan ko`pchilik qo`ng`ir, qizil suvo`tlarida) ular kelib chiqishi haqiqiy hisoblanmaydi. Negaki ular yuksak o`simliklarnikiga o`xshash maxsus hosil qiluvchi to`qimaning maxsulotlari emas balki tarkibidagi deyarli barcha hujayralarining bo`linib ko`payishidan yuzaga keladi. Shuning uchun ham ular soxta to`qima deb ataladi. Ko`payish jihatidan esa tuban o`simliklar ancha sodda primitiv hisoblangan ko`payish usulini saqlab qolgan. Jinsiy ko`payish a`zolari o`simliklarning ayrim vakillaridan tashqari (misol uchun xarasimonlar) da jinsiy organlar bir hujayrali bo`ladi. Tuban o`simliklar juda keng tarqalgan. Ular chuchuk suvlarda, issiq buloqlarda, muzliklarda, tuproqda, daxart po`stlarida va boshqa yerlarda uchratish mumkin. Bunday o`simliklarda moddalar almashinuvi jadal boradi. Tuban o`simliklar juda keng tarqalgan. Suv muhitida hosil bo`ladigan organik moddalarning deyarli 80% suvo`tlarning mahsuloti hisoblanadi, suv

havzalarida yuzaga keladigan oziqa zanjirning boshlang'ich bosqichini tashkil qiladi. Ayrim bakteriyalar va suvo'tlari atmosferadagi azotni o'zlashtirib, tuproqni o'g'it bilan to'yintiradi. Tuban o'simliklar sistematikasida eng kichik kategoriya tur hisoblanadi.

Tuban o'simliklar (**Thallophyta**) 4 ga bo'linadi.

1. Hujayrasiz tuzilish-**protocybionta**
2. Shakllangan yadroga ega bo'lmagan- **Thallobionta**
3. Yadroga ega tallomli (tallofit)-**Thaleucaryota**
4. Plastidasiz tallomli(tallofit)- **Thaloplastidal.**

Shakllangan yadroga ega bo'lmaganlarga –Bakteriya (**Bacteriophyta**) va ko'k yashil(**Cyanophyta**) suvotlari kabilar kiradi. Bakteriyalar – xlorofillga ega bo'lmagan, ixtisoslashmagan, va yadroga ham ega bo'lmagan bir hujayrali , va ba'zan ko'p hujayrali organizmlar kiradi. Bakteriyalarning asosan uvh xil shakli mavjud: sharsimon (koklar), tayoqchasiimon (batsillalar), buralgan (sprion yoki vibrillalar) misol bo'la oladi. Ko'k yashil suvo'tlari hozirgi kunda prokariotlar bilan birgalikda o'rganiladi. Bunga asosiy sabab ularning hujayrasida membrana takomillashmagan, yadro, mitoxondriya, endoplazmatik to'r, kabilar bo'lmaydi. Ular hozirgi kunda 5 ta tartibga bo'linadi.

Yadroga ega tallomli(Thaleucaryota) lar 8ta bo'limga bo'linadi.

1. Qizil- **Rhodophyta**
2. Qo'ng'ir- **Phacopyta**
3. Yashil –**Chlorophyta**
4. Tillarang – **Chrysophyta**
5. Sariq- yashil- **Xantophyta**
6. Diatom –**Bacillariophyta**
7. Pirrofit –**Pyrrophyta**
8. Evglena – **Euglenaphyta**

Suvo'tlar suvda yashovchi hayvonlarga ularning nafas olishi uchun zarur bo'lgan kislorod gazini yetkazib beradi, va shuningdek ular uchun ozuqa ham bo'ladi. Ularning chirigan tanasi esa turli xil mineral elementlarga boy bo'lganligi sababli xo'jalikning turli sohalarida ishlatiladi. Bundan tashqari bunday organizmlar o'txo'r baliqlar uchun ham yaxshigina ozuqa bo'la oladi va suv transporti va gidrotexnikada esa dengiz chuqurligini o'lchash va boshqa naralarda ahamiyat kasb etadi. Oziq ovqat sifatida yashil suvo'tlarining tarkibiga kiruvchi dengiz salati deb nom olgan ulva va qo'ng'ir suvo'tlarining tarkibiga kiruvchi dengiz karami nomini olgan yapon laminariyasi kabi turlari muhim ro'l o'ynaydi.

Suvoʻtlari evolutsiyasida oʻziga xos oʻxshashlik kuzatilib, deyarli hamma boʻlim vakillarida ham tallomining tuzilishi jihatidan quyidagi morfologik strukturalar quyidagilardan iborat:

1. Monad struktura- bir hujayrali yoki kolonial tuzilishga ega boʻlib, vegetative hayoti davomida harakatchan.
2. Kokkoid struktura – bir hujayrali yoki kolonial , vegetativ hayoti davomida harakatsiz
3. Ipsimon struktura – hujayralari uzunasiga boʻlinishi natijasida shoxlangan yoki shoxlanmagan ip shaklidagi tallomli suvoʻtlari.
4. Har xil ipsimon (geterotrixial) struktura – iplari har xil boʻlib, yirik va undan oʻsib chiqqan ingichka iplardan iborat.
5. Plastinkasimon (toʻqimasimon) struktura – hujayralari uzunasiga va koʻndalangiga boʻlinishi natijasida parenximatik plastinka shaklida boʻladi.
6. Sifonal struktura – ipsimon yoki boshqacha koʻrinishdagi koʻpyadroli, alohida hujayralarga boʻlinmagan tallom.
7. Sifonokladial struktura – ipsimon yoki boshqacha koʻrinishdagi koʻp yadroli va koʻp hujayrali suvoʻtlari.
8. Rizopodial (ameboid) struktura – hujayra qobigʻi faqat sitoplazmatik membranadan iborat boʻlgan va rizopodiyalar hosil qiladigan va oʻz shaklini oʻzgartirib turuvchi suvoʻtlari.
9. Pallmelloid (kapsal) struktura – harakatsiz shilimshiqqa oʻraglan suvoʻtlarini oʻz ichiga oladi.

Koʻpchilik monad strukturali suvoʻtlarining vegetativ hujayralari va bir qator boshqa strukturali suvoʻtlarining zoospora va gametalari tashqi hujayra qobigʻiga ega boʻlmasdan, yalangʻoch holda faqat sitoplazmatik membrana bilan oʻraglanligi barchamizga maʼlum. Suvoʻtlarining koʻpchiligida hujayraning sitoplazmatik membranasi ustida gemotselluloza va p-wktin moddalaridan iborat amorf matriks shaklidagi ikki fazali Sistema koʻrinishidagi hujayra qobigʻi joylashgan. Qobiq ichida biriktiruvchi tolalar ham mavjud. Ayrim suvoʻtlarning hujayra qobigʻi qavatlarida qoʻshimcha komponentlar shaklida kalsiy karbonat (xara padina), align kislota, fukoidin, fuksin, (qoʻngʻir suvoʻtlari), temir (qizil suvoʻtlari) kabi moddalar toʻplanishi mumkin. Ana shunday suvoʻtlarining ustki qismida epifitlar koʻp miqdorda joylashib oladi. Eukariot suvoʻtlarining hujayra sitoplazmasi oʻzining strukturasi boʻyicha yuksak oʻsimliklardan keskin farq qilmaydi. Ammo ayrim sitoplazmatik orgonoidlar oʻziga xos joylashgan boʻlib, ular joylashgan oʻrni va strukturasi biroz soddalidi jihatida farqlanib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Botanika o`simliklar anatomiyasi va morfologiyasi 2012 A.S. Dariyev.
2. Botanika: O` Prator, L. Shamsualiyeva, E. Sulaymonov, X. Axunov, K. Ibodov, V. Mahmudov.
3. Botanika: O`simliklar morfologiyasi va anatomiyasi M.I. Ikromov, A.S. Yuldashov.
4. Botanika: O`simliklar morfologiyasi va anatomiyasi G.S. Tursinbayeva, J.S. Sadinov.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ АҲОЛИ ФАРОВОНЛИГИНИ ОШИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

А.З.Шодиев

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Ҳозирги даврда жаҳон миқёсида хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодиётнинг асосий тармоқларидан бири сифатида кўриб чиқилмоқда. Мазкур соҳа нафақат мамлакатлар иқтисодиётининг ўсишини таъминлайди, балки аҳоли бандлигини ошириш, турмуш даражасини яхшилаш ва ижтимоий барқарорликка эришишда муҳим ўрин тутди. Айниқса, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш хизмат кўрсатиш соҳасида катта имкониятларни яратиш, аҳоли фаровонлигини оширишга хизмат қилади.

Оилавий тадбиркорлик меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш, маҳаллий бозорни турли хил маҳсулот ва хизматлар билан тўлдириш, шунингдек, янги иш ўринлари яратишда самарали восита бўлиб хизмат қилади. Бу тизим, айниқса, хизмат кўрсатиш соҳасида, меҳмонхона ва туризм, савдо, умумий овқатланиш, таълим, тиббиёт, транспорт ва маиший хизматлар каби йўналишларда кенг имкониятларни очиб беради.

Шу билан бирга, оилавий тадбиркорлик орқали хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш нафақат иқтисодий, балки ижтимоий аҳамиятга эга. Бу жамоада бирдамликни мустаҳкамлаш, оилаларнинг молиявий барқарорлигини ошириш ва ёш авлодга тадбиркорлик кўникмаларини уйғотиш учун қўшимча шарт-шароитлар яратади.

Мазкур тадқиқот хизмат кўрсатиш соҳасида оилавий тадбиркорликнинг аҳамияти, ривожланиш истиқболлари ва уни амалга оширишдаги қийинчиликларни ўрганишга қаратилган бўлиб, ушбу йўналишда аҳоли фаровонлигини оширишга қаратилган самарали ечимларни ишлаб чиқишни мақсад қилади.

Тадқиқотларимиз давомида, мазкур масаланинг моҳиятини чуқурроқ ўрганиш шуни кўрсатдики, мамлакатимизда мустақиллик йилларида оила хўжалигининг ривожланиши, унинг аҳоли фаровонлигига таъсири, мазкур масаланинг қандай кўрсаткичлар билан ўлчаниши, бу борада қандай натижаларга эришаётганлигимиз, фаровонлик тушунчасининг ўзи нима, унинг таърифи қандай изоҳланади каби масалалар назарий жиҳатдан деярли тадқиқ қилинмаганлигининг гувоҳи бўлдик. Оила фаровонлиги ва у билан боғлиқ бир қанча масалалар мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўрганилмаганлигини инобатга олиб, бу борада тадқиқотлар ўтказиш бугунги кунда олимлар ва мутахассислар олдида турган муҳим вазифалар сирасига киришини таъкидламоқчимиз.

Одатда, фаровонлик деганда, аҳолининг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматларнинг етарли даражада мавжудлиги, инсоний эҳтиёжларнинг қондирилиши ва шу билан боғлиқ муаммоларнинг ҳал қилинишига қаратилган тадбирлар билан биргаликда мамлакатимизда тинчлик ва хотиржамлик ҳам таъминланган бўлишлигини тақозо қилади. Бундай шароитда аҳолининг, хусусан, оилаларнинг маҳсулотлар, хизматлар ва шароитлар билан етарли даражада таъминланиши каби масалаларнинг тўлиқ ҳал қилинганлиги ҳам оила хўжаликларида, уларнинг фаровонлигини белгилаб беради.

Юқорида келтирилган таъриф ва назарий асослардан келиб чиқиб, фаровонлик тушунчасига қуйидагича таъриф беришни тавсия қилмоқдамиз. Фаровонлик деганда, аҳолининг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар, яъни инсоний эҳтиёжларни қондиришга қаратилган маҳсулотлар ва хизматларнинг миқдори ва сифати ҳамда тегишли шароитлар етарли даражада таъминланиши билан бирга аҳоли яшаётган мамлакатда тинчлик ва хотиржамликнинг ҳукм суриши тушунилади. Ушбу таъриф биз томонимиздан ишлаб чиқилган илмий тавсияда ҳам ўз аксини топган¹ эди.

Фаровонлик асосан макроиктисодиёт даражасида аниқланади. Бу миллий иқтисодиётимизнинг қай даражада ривожланганлигини ўзида ифода этади. Фаровонлик моҳияти жиҳатидан иқтисодий фаровонликка ва ижтимоий фаровонликка бўлинади. Шу икки фаровонликнинг йиғиндиси умумий фаровонликни белгилайди. Бундай кўрсаткич ҳозирги пайтда инсон камолоти индекси билан ифодаланади (1-расм).

1-расм. Аҳоли фаровонлиги ва инсон камолоти индексининг ўзаро боғлиқлиги

Макроиктисодиёт даражасидаги фаровонлик тушунчасини ифодалаш учун кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади. Бу тизимда мамлакатнинг тинчлиги ва аҳолининг хотиржамлиги ҳам таъминланган бўлишлигини тақозо қилади.

Шуни эътироф этиш жоизки, фаровонликни ифодаловчи кўрсаткичлар тизимида умумлашган кўрсаткичларни ажратиб ифодалаш ҳам мумкин. Аҳоли фаровонлигини ифодалаш учун макроиктисодиёт даражадаги

¹Пардаев М.Қ., Олтаев Ш., Пардаева О.М., Тагирова Н.Б. Ҳар бир оилада тадбиркорлик - ўзини-ўзи банд қилиш имконияти. Амалий тавсия. Самарқанд, СамИСИ. 2018. - 23 бет.

умумлашган кўрсаткич сифатида аҳолининг турмуш даражасини олиш мумкин. Бу ҳақда М.М.Муҳаммедов раҳбарлигидаги бир гуруҳ олимлар² асарларида қайд этилган. Микро иқтисодиёт даражасида оила хўжалигида фаровонликни белгиловчи кўрсаткич сифатида ҳар бир оила аъзосининг турмуш даражаси олинади. Икки ҳолатда ҳам турмуш даражасини аниқлаш учун нафақат иқтисодий, балки ижтимоий кўрсаткичларни ҳам инобатга олиш мақсадга мувофиқ.

Шу нуқтаи назардан қаралганда, оила хўжалиги фаровонлиги тўғрисида гап кетганда иқтисодий ва ижтимоий фаровонликни бирга ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир. Бунда оила хўжалиги фаровонлигининг умумий тушунчаси билан унинг иқтисодий ва ижтимоий фаровонлигини ҳам инобатга олиш лозим.

Аҳолининг иқтисодий фаровонлигини ўлчаш борасида А.Ўлмасов ва А.Вахабовларнинг “Иқтисодиёт назарияси” номли дарслигида “ ... жон бошига истеъмол этиладиган товарлар ва хизматларнинг миқдори ва сифати бўлиб, уларнинг бозор қиймати билан ўлчанади”³, деган фикр берилган. Ушбу таърифдан келиб чиқиб, оила хўжалигининг иқтисодий фаровонлигининг таърифини ҳам такомиллаштиришга муваффақ бўлдик. Оила хўжалигининг иқтисодий фаровонлиги деганда, оила аъзоларининг жон бошига тўғри келадиган ва истеъмол қилинадиган сифати тегишли стандартларга жавоб берадиган товарлар ва хизматларнинг миқдори ва қиймати билан ўлчанадиган кўрсаткичнинг ҳолати тушунилади.

Аммо мазкур дарсликда ижтимоий фаровонликка таъриф берилмаган ва у умумий фаровонлик таркибига киритилмаган. Шу туфайли оила хўжаликларининг ижтимоий фаровонлигига таъриф беришни ҳам мақсадга мувофиқ, деб топдик. Бунда уларнинг тинчлиги ва хотиржамлиги билан бирга бир қанча ижтимоий масалаларни ҳам қамраб олиши мумкинлиги инобатга олинди. Булардан келиб чиқиб, ушбу тушунчага қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик. “Оила хўжалигининг ижтимоий фаровонлиги деганда, оила аҳолининг ҳаёт кечирishiда тегишли қулайликни таъминлайдиган, унинг хавфсизлиги, хотиржамлиги, соғлиги, саводхонлиги каби маънавий ва ижтимоий эҳтиёжларини таъминлаш билан боғлиқ тадбирлар мажмуасидан фойдаланиш имкониятларининг мавжудлиги тушунилади”. Мазкур таърифда, бизнинг фикримизча, мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий-ижтимоий сиёсатнинг негизи, тараққиётнинг стратегик йўналишларида белгиланган устувор вазифалар қамраб олинган. Шу боис ушбу таърифни иқтисодий адабиётларда ҳозиргача мавжуд бўлган таърифларнинг энг такомиллашгани, десак хато бўлмайди.

² Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари. Монография. / М.М.Муҳаммедов ва бошқалар. - Самарқанд, “Зарафшон” нашриёти, 2017. - 113-126 бетлар.

³ Ўлмасов А., Вахабов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик, Т.: “Шарк”, 2006 - 432 бет.

Юқоридаги таърифлардан келиб чиқиб, оила хўжалиги фаровонлиги тушунчасининг умумий такомиллашган таърифини ҳам ишлаб чиқишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Оила хўжалиги фаровонлиги деганда, оилаларнинг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар, яъни инсоний эҳтиёжларни қондиришга қаратилган маҳсулотлар, иш ва хизматларнинг миқдори ва сифати ҳамда тегишли шароитлар етарли даражада таъминланиши билан бирга ҳаёт кечиришининг нақадар қулайлигига эришган, унинг хавфсизлигини, хотиржамлигини, соғлигини, саводхонлиги каби маънавий эҳтиёжларини таъминлашга қаратилган тадбирлар мажмуасининг мавжудлиги ҳамда оилалар яшаётган мамлакатда тинчлик ва хотиржамликнинг ҳукм суриши тушунилади⁴. Ушбу таърифдан кўриниб турибдики, оилавий фаровонлик оддий аҳоли фаровонлигига нисбатан кенг маънога эга экан. Шу туфайли мазкур тушунча ўз ичига қуйидагиларни олади:

- биринчи галда, оилавий фаровонлик оилаларнинг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар билан таъминланган бўлиши лозим;

- ушбу неъматлар инсоний эҳтиёжларни қондиришга қаратилган маҳсулотлар, иш ва хизматларнинг миқдори ва сифати ҳамда тегишли шароитлар етарли даражада таъминланиши билан белгиланади;

- бунда оилалар барқарор ҳаёт кечиришининг нақадар қулайлигига эришган, унинг хавфсизлиги, хотиржамлиги, соғлиги, саводхонлиги каби маънавий эҳтиёжлар билан таъминланган бўлишлигини ҳам тақозо қилади;

пировардида, оилалар яшаётган мамлакатда тинчлик ва

хотиржамликнинг ҳам ҳукм суришини ўз ичига олади.

Кўриниб турибдики, оила фаровонлиги ўз ичига жуда кўп йўналишларни қамраб олади ва мос равишда уни таъминлаш ҳам жуда катта тадбирларни амалга оширишни тақозо қилади.

Хулоса қилиб айтганда, оила фаровонлиги қуйидаги йўналишлар билан ўлчанишини инобатга олиш лозим. Биринчидан оила эҳтиёжига етарли даража товар ва хизматлар билан таъминланган бўлиши лозим. Иккинчидан, хотиржам яшаши учун тинчлик ва осойишталик тўлиқ таъминланганлигини ҳам талаб қилади. Учинчидан, инсоннинг маънавий ва интеллектуал комолоти учун зарур бўлган таълим тизими ва бошқа интеллектуал салоҳиятни оширадиган омиллар ҳам тўлиқ бўлиши мақсадга мувофиқ. Тўртинчидан, инсонлар келгуси фаровонлиги учун бугун замин яратиши лозимлигидан келиб чиқиб, бугунги истеъмолдан орттириб маълум миқдорда захира қилиб боришлигини ҳам инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Шундагина аҳолининг, оилаларнинг фаровонлиги тўлиқ таъминланади.

⁴Пардаев М.Қ., Олтаев Ш., Пардаева О.М., Тагирова Н.Б. Ҳар бир оилада тадбиркорлик - ўзини-ўзи банд қилиш имконияти. Амалий тавсия. Самарқанд, СамИСИ.- 24 бет.

Оила хўжалиги фаровонлиги тушунчасининг мазмуни мамлакатимизда ва хорижда нашр қилинган иқтисодийга оид адабиётларда деярли ўрганилмаган. Аммо, ушбу масалани назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ қилиш, бизнинг фикримизча, ўта муҳим аҳамиятга эга. Ушбу муаммонинг муҳимлигидан келиб чиқиб, оила хўжалиги фаровонлигини баҳолаш тизимини ҳам ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Оилавий тадбиркорлик ва оилавий корхоналар фаолияти билан боғлиқ масалаларни тадқиқ қилиш натижасида бир қанча таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди. Буларнинг айримлари қуйида келтирилган:

1. Мамлакатимизда расман нашр қилинаётган йиллик статистик тўпламларда оилавий тадбиркорлик тўғрисида маълумотларни алоҳида берилиб борилиши лозим. Чунки “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни мавжуд. Унинг ижроси соҳалар бўйича қандай бажарилаётганлигига аниқлик киритилиб борилади. Шунингдек, оилавий корхона ва оилавий тадбиркорликнинг ўзгариш тенденциясига ҳам баҳо бериб борилади.

2. Оилавий тадбиркорликни соҳалар ва тармоқлар бўйича ҳам кўрсатиш мақсадга мувофиқ. Бунда аҳолининг қанча қисми, қайси соҳаларда ўзини ўзи иш билан банд қилиш тамойили асосида фаолият кўрсатаётганлигига ҳам баҳо берилади.

3. Бугунги кунда оилавий тадбиркорлик билан шуғулланиш туризм соҳасида қулай. Улар хусусан, меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларини, меҳмон уйларини ташкил қилишда иштирок этишлари мумкин.

4. Оилавий тадбиркорликни аҳолининг шахсий транспортини такси сифатида тегишли рўйхатдан ўтказган ҳолда, рангини ўзгартирмасдан фойдаланишга рухсат бериш ҳам мақсадга мувофиқ. Шу йўл билан ҳам кўплаб аҳолини иш билан таъминлаш имконияти туғилади.

Агар бизнинг тавсияларимиз амалга оширилса, ўйлаймизки, бир вақтнинг ўзида туризм соҳаси ривожланади, аҳолининг иш билан бандлиги таъминланади, фаровонлигини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

2. Президентнинг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағалиқдан фаровонлик сари” дастурини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар Тўғрисидаги ПҚ-330 сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 7 июнь куни “Ҳар бир оила - тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги қарори

BUXGALTERIYA HISOBOTLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ROLI VA RIVOJI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

1-bosqich talabasi

Xamdamova Ra'no Bahodir qizi

Ilmiy Rahbar:

Xursandov Komiljon Maxmatkulovich

iqtisodiyot fanlari nomzodi v. b. dotsent, PhD

Annotatsiya: Buxgalteriya hisobotlarida axborot texnologiyalarining roli beqiyos bo'lib, bu mavzu zamonaviy iqtisodiyot va boshqaruv tizimlarining ajralmas qismiga aylangan. Ushbu maqolada axborot texnologiyalarining buxgalteriya sohasidagi dolzarbligi va ularning iqtisodiy jarayonlarni avtomatlashtirishdagi ahamiyati o'rganildi. Maqolada axborotlashgan tizimlarning samaradorlikka ta'siri, ular yordamida inson xatolarining kamayishi va axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekistonda buxgalteriya sohasida axborot texnologiyalarini keng joriy qilish va rivojlantirish istiqbollari ko'rib chiqildi. Ushbu jarayonlarni tartibga soluvchi qonunchilik asoslari ham yoritildi.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya, Axborot texnologiyalari, Hisobot tizimlari, Avtomatlashtirish, Axborot xavfsizligi, Elektron hujjatlar, Ma'lumotlarni qayta ishlash

Аннотация: Роль информационных технологий в бухгалтерской отчетности бесценна, и эта тема стала неотъемлемой частью современной экономики и систем управления. В данной статье изучена актуальность информационных технологий в области бухгалтерии и их значение в автоматизации экономических процессов. Анализируется влияние информационных систем на эффективность, снижение человеческих ошибок и обеспечение информационной безопасности. Кроме того, рассматриваются перспективы широкого внедрения и развития информационных технологий в бухгалтерии в Узбекистане. Освещены также законодательные основы, регулирующие эти процессы.

Ключевые слова: Бухгалтерия, Информационные технологии, Системы отчетности, Автоматизация, Информационная безопасность, Электронные документы, Обработка данных.

Abstract: The role of information technologies in accounting reporting is invaluable, and this topic has become an integral part of modern economics and management systems. This article examines the relevance of information technologies in the field of accounting and their significance in automating economic processes. The impact of information systems on efficiency, the reduction of human errors, and the assurance of information security is analyzed. Additionally, the prospects for the widespread implementation and development of information technologies in accounting in Uzbekistan are discussed. The legislative foundations governing these processes are also highlighted.

Keywords: Accounting, Information technologies, Reporting systems, Automation, Information security, Electronic documents, Data processing.

Kirish

Buxgalteriya hisobotlari har bir tashkilotning moliyaviy holatini ko'rsatuvchi, ularning faoliyatini tahlil qilishda muhim rol o'ynaydigan jarayondir. Ammo bugungi kunda buxgalteriya tizimlarining samarali ishlashi uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish talab etiladi. Axborot texnologiyalari buxgalteriya hisoboti jarayonlarini avtomatlashtirish, ma'lumotlarni tez va aniq qayta ishlash, hamda xatoliklarni kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Elektron tizimlar va maxsus dasturiy ta'minotlar yordamida, buxgalterlar ishlov berayotgan ma'lumotlar yanada ishonchli, xavfsiz va tezkor bo'ladi.

Shuningdek, bugungi kunda dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida, shu jumladan, O'zbekistonda ham buxgalteriya hisobotlarini axborot texnologiyalari yordamida avtomatlashtirish jarayoni keng tarqalmoqda. Bu texnologiyalar nafaqat buxgalteriya jarayonlarining samaradorligini oshirish, balki moliyaviy axborotlarni to'g'ri va o'z vaqtida taqdim etish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, axborot xavfsizligini ta'minlash, ma'lumotlarning o'zgarishini va to'g'riligini nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayrim hollarda, tizimlarni avtomatlashtirish, shuningdek, inson faktori bilan bog'liq bo'lgan xatoliklarni kamaytirishga yordam beradi. Shuning uchun buxgalteriya sohasida axborot texnologiyalarining joriy etilishi, nafaqat moliyaviy hisobotlarni tez va samarali tayyorlash imkoniyatini yaratadi, balki butun iqtisodiy tizimning shaffofligi va barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Maqolada, buxgalteriya hisobotlari tizimida axborot texnologiyalarining o'rni va rivojlanish istiqbollari yoritiladi, shu bilan birga, O'zbekistonda bu texnologiyalarni keng joriy qilishdagi muammolar va ularga yechimlar ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

O'zbekistonda axborot texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ko'plab yirik farmonlar va qarorlar qabul qilingan. Masalan, Prezidentning 2022-yilgi PQ-357-son qaroriga ko'ra, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada rivojlantirish uchun bir qator chora-tadbirlar belgilangan. Ularning orasida davlat boshqaruvi tizimini raqamlashtirish, "Digital office" tizimini yaratish va axborot tizimlarini integratsiya qilish kabi tashabbuslar mavjud.

Bundan tashqari, 2018-yilgi Prezident qarorida axborot texnologiyalarini rivojlantirish dasturlari va ustuvor loyihalar ro'yxati tasdiqlangan bo'lib, bunda telekommunikatsiya infratuzilmasini yaxshilash, "aqlli" va "xavfsiz" shaharlar yaratish, elektron davlat xizmatlarini kengaytirish kabi maqsadlar ko'zda tutilgan.

Bularning barchasi axborot texnologiyalarining buxgalteriya tizimida joriy etilishi va rivojlanishiga turtki berish maqsadida amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari shuni takidlash lozimki, buxgalteriya tizimlarining raqamlashtirilishi global miqyosda o'sib borayotgan tendensiya bo'lib, buxgalteriya sohasida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi samaradorlikni oshirish, xatoliklarni kamaytirish va moliyaviy jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beradi. Xususan, sun'iy intellekt, blokcheyn, va bulutli hisoblash texnologiyalari buxgalteriya tizimlarida keng qo'llanilmoqda, bu esa ma'lumotlar xavfsizligini va audit jarayonlarini yaxshilashga yordam beradi.

Dunyo bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar axborot texnologiyalarining buxgalteriyada qo'llanilishi haqida ko'plab yangi yo'nalishlarni ochmoqda. Misol uchun, Kumar va boshqa tadqiqotchilar 2018-yilda buxgalteriya tizimlarida axborot texnologiyalarini integratsiyasining samaradorligini o'rgangan. Ularning

tadqiqotlarida kichik va o'rta korxonalar uchun buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning foydalari ko'rsatilgan. Kaplan esa buxgalteriya tizimlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish zarurligini ta'kidlagan, chunki bu soha odatda an'anaviy va konservativ yondashuvlarga ega bo'lgan. Buxgalteriya sohasidagi ilg'or texnologiyalar, masalan, blokcheyn, buxgalteriya va audit tizimlarini yanada shaffof va samarali qilishga yordam beradi.

O'zbekistonda ham buxgalteriya tizimlarining raqamlashtirilishi va axborot texnologiyalarining qo'llanilishi haqida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasining axborot texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalari va farmonlari, masalan, "Axborot texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi" va "Elektron davlat xizmatlarini joriy etish" dasturlari, buxgalteriya tizimlarining zamonaviylashtirilishi va avtomatlashtirilishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiyalarining buxgalteriya tizimlarida qo'llanilishi moliyaviy ma'lumotlarni to'plash, saqlash va tahlil qilish jarayonlarini samarali boshqarishga yordam beradi. Jahon va O'zbekiston olimlarining olib borgan tadqiqotlari buxgalteriya tizimlarining raqamlashtirilishi va axborot texnologiyalarining qo'llanilishi bu sohada aniqlik va samaradorlikni oshirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot ishlarini amalga oshirishda ilmiy tadqiqot metodologiyasida keng qo'llaniladigan usullardan foydalanildi. Buxgalteriya hisobotlarida axborot texnologiyalarining roli va rivojini o'rganishda umumiylikdan individuallikka va aksincha tartibda deduksion yoki induksion usullardan foydalanish samara bersa, abstrakt-mantiqiy fikrlash usuli esa jarayonini tizimli tahlil qilishda ahamiyatlidir. Ilmiy tahlil jarayonida ana shu ilmiy tadqiqot usullaridan, xususan, kuzatish, umumlashtirish, solishtirish, tahlil qilishda esa sintez va tahlil usullaridan keng foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Buxgalteriya tizimlarida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi, so'ngi o'tgan yillarda, global va mahalliy miqyosda sezilarli darajada o'zgarishlarga olib keldi. Jahon bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, 2010-yildan boshlab axborot

texnologiyalari buxgalteriya tizimlariga kiritildi. Ayniqsa, bulutli hisoblash va avtomatlashtirilgan hisobot tizimlari, shuningdek, blockchain texnologiyasi keng qo'llanila boshlandi. Masalan, 2017-yilda "Xerox" kompaniyasi buxgalteriya tizimlarini avtomatlashtirishda blockchain texnologiyasidan foydalanishni boshladi. Bu, ayniqsa, hisob-kitoblar va audit jarayonlarida ma'lumotlarning xavfsizligi va aniqroq natijalar olishga yordam berdi. 2018-yilda "PwC" va "Deloitte" kabi yirik audit kompaniyalari raqamli texnologiyalarni hisob-kitoblarni tezlashtirish va xatoliklarni kamaytirish uchun qo'llashni kengaytirdi.

Shuni ta'kidlash mumkinki, O'zbekistonda ham axborot texnologiyalarini buxgalteriyada qo'llashga katta e'tibor qaratildi. 2018-yil 1-yanvardan boshlab, O'zbekistonning "Raqamli iqtisodiyot" dasturi doirasida buxgalteriya tizimlarining raqamlashtirilishi va avtomatlashtirilishi boshlangan. 2020-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan "Axborot texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi" qabul qilindi, bu davlat sektori va kichik bizneslarda raqamli hisobot tizimlarini joriy etishni nazarda tutgan. Dastlabki natijalar ko'rsatdiki, raqamli buxgalteriya tizimlariga o'tgan tashkilotlar samaradorlikni 30% gacha oshirgan.

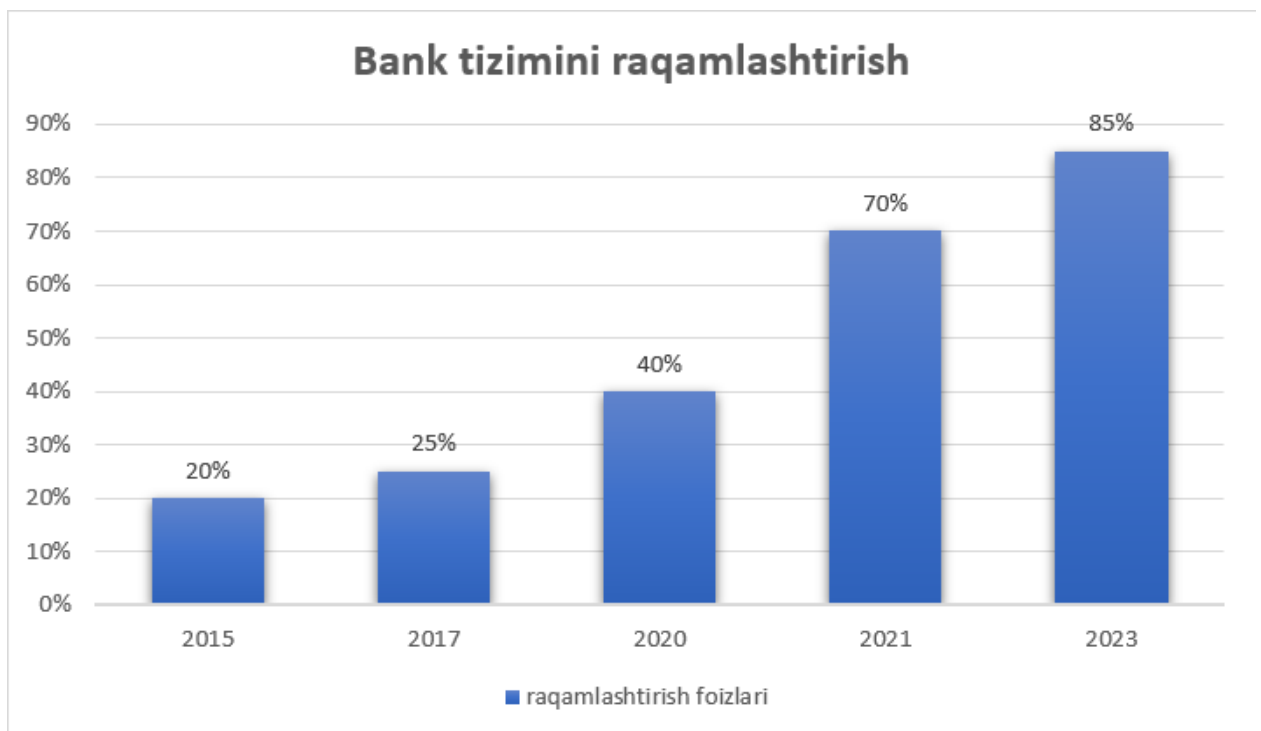
Bundan tashqari, 2020-yilda O'zbekiston Respublikasining moliya va iqtisodiyot vazirliklari tomonidan moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirish uchun yangi platformalar joriy qilindi. Bu platformalar davlat byudjeti va xususiy sektorning moliyaviy ma'lumotlarini raqamli tarzda yig'ish va tahlil qilish imkonini berdi. 2021-yilda "Elektron hukumat" tizimi orqali, ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun buxgalteriya va hisobot tizimlarini avtomatlashtirish bo'yicha yangi platformalar ishlab chiqildi. Natijada, 2022-yilga kelib, mamlakat bo'yicha 70% dan ortiq tadbirkorlar raqamli buxgalteriya xizmatlaridan foydalana boshladi.

Tahlil qilingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, axborot texnologiyalarining buxgalteriya tizimlarida qo'llanilishi nafaqat samaradorlikni oshirdi, balki audit va moliyaviy nazoratni ham sezilarli darajada kuchaytirdi. Masalan, O'zbekistonda 2019-2021 yillarda raqamli buxgalteriya tizimlarini joriy etish orqali davlat byudjetining shaffofligi 25% ga yaxshilandi. O'zbekistonning iqtisodiyotini raqamlashtirish bo'yicha erishilgan muvaffaqiyatlar boshqa rivojlanayotgan davlatlarga ham o'zining ilg'or tajribasini taqdim etdi.

Shu bilan birga, global miqyosda axborot texnologiyalarining buxgalteriya tizimlarida qo'llanilishi xatoliklarni kamaytirishda va moliyaviy jarayonlarni

tezlashtirishda muhim rol o'ynadi. Mavjud texnologiyalar yordamida buxgalteriya hisobotlarini yanada aniqroq va tezkor bajarish imkoniyati yaratildi. Buning natijasida, 2020-yilga kelib, dunyo bo'ylab ko'plab yirik kompaniyalar va tashkilotlar raqamli tizimlarga o'tishni boshladi, bu esa ularning moliyaviy samaradorligini sezilarli darajada oshirdi.

Shu o'rinda shuni aytib o'tish joizki, axborot texnologiyalarining buxgalteriya tizimlarida qo'llanilishi bu sohada yangiliklarni kiritishda, ma'lumotlarni tahlil qilishda va audit jarayonlarida aniq natijalarga erishishga yordam berdi. Bu tahlil va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kelajakda buxgalteriya tizimlarining yanada avtomatlashtirilishi va raqamlashtirilishi davom etadi, bu esa butun dunyo bo'ylab iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

1-diogramma. O'zbekiston Respublikasining bank tizimida raqamlashtirishning rivojlanish bosqichlari (foizlarda)

2015-2023 yillarda O'zbekiston Respublikasining bank tizimi raqamlashtirish jarayonida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Ushbu davrda bosqichma-bosqich amalga oshirilgan islohotlar bank xizmatlarini zamonaviylashtirish, qulaylik darajasini oshirish va iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasiga erishishga qaratilgan edi. 2015-2017 yillar raqamlashtirish jarayonining boshlang'ich bosqichi bo'ldi. Banklar bu yillarda internet-banking, mobil ilovalar

va elektron to'lov tizimlarini joriy qilishga kirishdi. Ushbu davrda raqamli xizmatlarning asosiy infratuzilmasi shakllantirilgan, ammo xizmatlarning qamrovi cheklangan edi. 2015-yilda bank tizimining 20% i raqamli xizmatlardan foydalangan bo'lsa, 2017-yilda bu ko'rsatkich 25% ga yetdi. Bu davr asosan texnologiyalarning dastlabki tatbiqi va mijozlarni yangi xizmatlarga jalb qilish bilan kechdi.

2018-2020 yillar raqamlashtirishni kengaytirish bosqichi sifatida namoyon bo'ldi. Banklar mobil ilovalar va masofaviy xizmatlarni to'liq ishga tushirishga e'tibor qaratdi. Bundan tashqari, blockchain va big data texnologiyalarini tatbiq etish bo'yicha dastlabki tashabbuslar amalga oshirildi. Ushbu yillarda raqamli xizmatlar nafaqat bank mijozlari uchun, balki iqtisodiy hamkorlik va savdo munosabatlari uchun ham muhim omilga aylandi. 2020-yilda bank tizimining raqamlashtirish darajasi 40% ga yetdi, bu esa elektron xizmatlar ommaviylashayotganidan dalolat berdi.

2021-2023 yillar raqamlashtirish jarayonida yangi texnologiyalarning faol integratsiya qilinishi bilan ajralib turdi. 2021-yilda yirik davlat va xususiy banklar moliyaviy texnologiyalarni keng joriy qildi. Ayniqsa, elektron to'lov tizimlari va mobil banking xizmatlari ommalashdi. 2021-yil oxirida raqamlashtirish darajasi 70% ga yetdi. 2023-yilga kelib esa bank tizimining 85% raqamlashtirildi. Bu yillarda aholi va tadbirkorlik subyektlariga xizmat ko'rsatish sifatining sezilarli yaxshilanishi kuzatildi. Shu o'rinda aytib o'tish joizki, 2015-2023 yillar O'zbekiston Respublikasining bank tizimini raqamlashtirishda muhim bosqichlarni o'z ichiga oldi. Bu jarayon mamlakat iqtisodiyoti va moliya sektorining raqamli rivojlanishiga xizmat qildi va iqtisodiyotning zamonaviy talablariga moslashtirildi.

Xulosa va takliflar

Buxgalteriya hisobotlarining raqamlashtirilishi so'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiyotining jadal rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Axborot texnologiyalari, ayniqsa, bank tizimida joriy etilgan yangi raqamli xizmatlar va tizimlar, hisobotlarni avtomatlashtirish orqali iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini oshirdi. 2015-2017 yillar davomida bank tizimi internet-banking va mobil ilovalar kabi dastlabki raqamli xizmatlarga o'tgan bo'lsa, 2018-2020 yillar davomida raqamli xizmatlar kengaytirildi. Bugungi kunda, 2023 yilga kelib, bank tizimining raqamlashtirish darajasi 80-85% gacha yetdi. Bu o'zgarishlar nafaqat

moliyaviy jarayonlarni tezlashtirishga, balki hisobotlarning aniqligi va xavfsizligini ta'minlashga ham xizmat qilmoqda. Buxgalteriya hisoboti jarayonida texnologiyalarni joriy etish xatoliklarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va vaqtni tejash imkonini beradi.

Axborot texnologiyalarini joriy qilishning iqtisodiy samaradorligi yuqori bo'ldi. Avtomatlashtirilgan tizimlar orqali kichik biznes va tadbirkorlar uchun byurokratik to'siqlar kamaydi. Banklar va moliyaviy institutlar tomonidan ishlab chiqilgan yangi elektron xizmatlar tizimi, masalan, mobil banking va elektron to'lovlar tizimlari orqali foydalanuvchilar uchun qulaylik yaratildi. Natijada, nafaqat katta kompaniyalar, balki kichik va o'rta biznes vakillari ham tezkor va samarali xizmatlar olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Shuningdek, texnologiyalarning kirishi orqali banklar o'z mijozlari bilan yanada yaqin aloqada bo'lib, ularga yanada individual xizmatlar ko'rsata boshladi. Raqamlashtirishning o'sishi banklar va moliya bozorida raqobatni kuchaytirdi, bu esa o'z navbatida xizmatlarning sifatini oshirdi va narxlarni pasaytirishga olib keldi.

Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalarini kengaytirish uchun hali ko'plab imkoniyatlar mavjud. Boshqa sohalarda bo'lgani kabi, bank tizimida ham texnologik innovatsiyalarni yanada joriy qilish zarur. Shu sababli, birinchi navbatda, kichik va o'rta biznes sub'ektlariga raqamli tizimlarni joriy etish uchun imtiyozlar va subsidiya dasturlarini ishlab chiqish lozim. Bu, o'z navbatida, kichik tadbirkorlikning raqamli infratuzilmani qabul qilishini tezlashtiradi. Ikkinchidan, bank tizimida kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratish zarur. Hisobotlarni yuritish va raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha yangi o'quv dasturlarini ishlab chiqish hamda amaliyotlar o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish, ilg'or texnologiyalarni qo'llash masalasiga jiddiy yondashish zarur. Bu nafaqat bank tizimining samaradorligini oshiradi, balki barcha iqtisodiy jarayonlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt va mashinani o'qitish kabi zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali hisobotlarni tahlil qilish va prognozlashda yangiliklarni kiritish mumkin. Raqamlashtirish jarayonining davom ettirilishi va innovatsiyalarni joriy etish O'zbekiston bank tizimini yanada raqobatbardosh qiladi, moliya bozorini kengaytiradi va barcha iqtisodiy sektorlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi 2020 yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojatnomasi. <https://kun.uz/uz/99444746>
2. "Axborot tizimlari va texnologiyalarini joriy etish bo'yicha davlat dasturi" <https://lex.uz/uz/docs/-6166539?ONDATE2=18.10.2022&action=compare>
3. <https://kun.uz/uz/72822830>
4. Ziyov, M. (2020). "Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalarining bank tizimiga ta'siri", O'zbekiston moliya ilmiy izlanishlari jurnali.
5. Islomov, A., va Kadirova, D. (2022). "Buxgalteriya hisobini raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligi: O'zbekiston tajribasi". O'zbekiston xalqaro iqtisodiyot ilmiy jurnali.
6. <https://www.mdpi.com/2674-1032/2/2/15>
7. <https://research.thea.ie/bitstream/handle/20.500.12065/1114/An%20investigation%20on%20the%20impact%20of%20Information%20Technology%20in%20accounting%20firms.pdf?sequence=1>
8. <https://www.mdpi.com/2674-1032/2/2/15>
9. O'zbekiston Milliy Banki (2022). "Bank tizimining raqamlashtirilishi va innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi". Milliy bank hisobotlari.
10. www.uzbekbank.uz - O'zbekiston banklarining elektron xizmatlari va raqamlashtirish jarayonlari haqidagi ma'lumotlar.
11. www.uzdigital.gov.uz - O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalarining rivojlanishiga oid rasmiy veb-sayt.
12. Karimova, S. (2021). "Raqamli texnologiyalar va moliyaviy sektorda ularning roli". Tashkent State University of Economics Conference Proceeding.

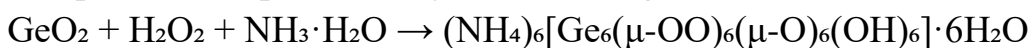
Ammonium peroxogermanate and ammonium peroxotellurates structure

Sodikova Manzura Shukhratovna Urganch state university graduate student
Ataullayev Zokir Makhsudovich, Urganch state university chemistry department
associate professor, p.f.f.d, (PhD) zokirjon16081987@gmail.com

Ammonium peroxogermanate $[(\text{NH}_4)_6[\text{Ge}_6(\mu\text{-OO})_6(\mu\text{-O})_6(\text{OH})_6]\cdot 6\text{H}_2\text{O}]$ and ammonium peroxotellurate are modern as rare chemical compounds chemistry and materials in engineering wide is used. Due to their complex structures, high stability and versatility, these compounds are important in catalysis, semiconductors and other technological fields. This document describes the structure, synthesis methods, and characteristics of these compounds and application possibilities wide will be lit.

Ammonium peroxogermanate and There are a number of chemical methods for the synthesis of ammonium peroxotellurate. These processes are usually peroxide and ammonia compounds mutually to the reaction introduction demand does [1].

For example, in the synthesis of ammonium peroxogermanate, the reaction of germanium(IV) oxide and hydrogen peroxide in ammonium hydroxide medium is used. This process is represented by the following reactions:

Ammonium peroxogermanate and to determine the physicochemical properties of ammonium peroxotellurate one row analytical methods is used [2]. These include:

- X-ray structural analysis (XRD);
- Infrared spectroscopy (IR);
- Thermogravimetric analysis (TGA);

This compounds different used in different fields. Below are the main areas of application:

- Semiconductors : Germanium compounds used in the production of high-quality semiconductor materials.
- Catalysis : Ammonium peroxogermanate and ammonium peroxotellurate oxidant catalyst as is used.

Ammonium 3D view of peroxogermanate $[(\text{NH}_4)_6[\text{Ge}_6(\mu\text{-OO})_6(\mu\text{-O})_6(\text{OH})_6]\cdot 6\text{H}_2\text{O}]$ molecule in the model of substance geometry, $\mu\text{-OO}$ and $\mu\text{-O}$ bridges, as well as surrounding ammonium ions reflection achieved (Fig. 1).

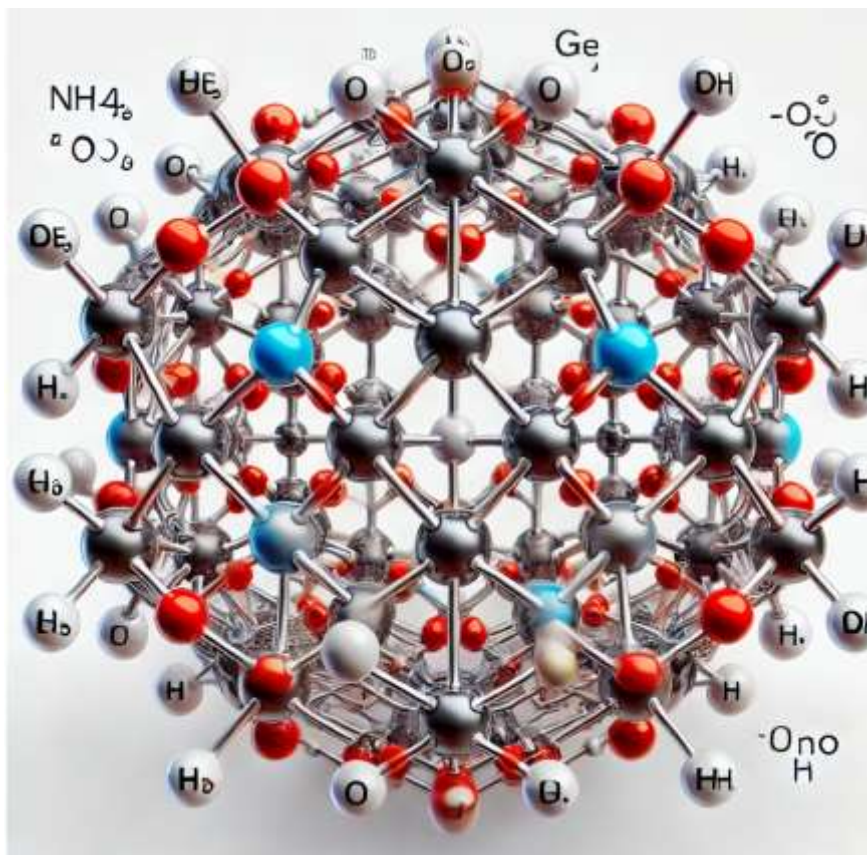

Figure 1. Ammonium 3D view of the peroxogermanate $[(\text{NH}_4)_6[\text{Ge}_6(\mu\text{-OO})_6(\mu\text{-O})_6(\text{OH})_6] \cdot 6\text{H}_2\text{O}]$ molecule

Ammonium peroxogermanate and Ammonium peroxotellurate is a very important material for modern science and industry. Due to their high stability and environmental safety, these compounds are new technologies in development main role-plays.

Used literature list

1. Sladkevich S., Gun J., Prikhodchenko PV, Gutkin V., Mikhaylov AA, et. al. Peroxide induced tin oxide coating of graphene oxide at room temperature and its application for lithium ion batteries // *Nanotechnology*. 2012. V. 23. P. 485601-485609.
2. Sladkevich S., Gun J., Prikhodchenko PV, Gutkin V., Mikhaylov AA, et. al. The formation of a peroxoantimonate thin film coating on graphene oxide (GO) and the influence of the GO on its transformation to antimony oxides and elemental antimony // *Carbon*. 2012. V. 50. P. 5463-5471.

Yangi O‘zbekistonning xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorligi
Сотрудничество нового Узбекистана с международными и
региональными организациями
Cooperation of the new Uzbekistan with international and regional
organizations

Madraximova Gulshanoy Sotiboldieva

O‘R Qurolli Kuchlari Akademiyasi

Milliy iftixor va harbiy vatanparvarlik

kafedrasi professori

Annotatsiya

Mazkur maqola bugungi kunda Yangi O‘zbekistonning xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar doirasida ko‘p tomonlama diplomatiyasini mustahkamlashi, bunday holatda jahon miqyosida yuz berayotgan globallashuv jarayonlari bilan bog‘liq holda, o‘z nufuzini oshirib borayotganligi yoritilgan va mamlakatimizning xalqaro maydondagi nufuzini asrab qolish masalalarining dolzarbligi muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, rezolyutsiya, sammit, barqarorlik, xavfsizlik, hamdo‘stlik, islohot, davlat, jamiyat, jahon hamjamiyati, xalqaro tashkilotlar, siyosiy faollik.

Аннотация

В данной статье освещается укрепление многосторонней дипломатии Узбекистана в рамках международных и региональных организаций, повышение его авторитета в связи с глобализационными процессами, происходящими в данном случае в мировом масштабе, и обсуждается актуальность вопросов сохранения авторитета нашей страны на международной арене.

Ключевые слова: новый Узбекистан, резолюция, саммит, стабильность, безопасность, Содружество, реформы, государство, общество, мировое сообщество, международные организации, политическая активность.

Annotation

This article today highlights the strengthening of multilateral diplomacy of the New Uzbekistan within the framework of international and regional organizations, increasing its prestige in connection with the globalization processes taking place on a global scale in this case, and discusses the relevance of the issues of preserving the prestige of our country in the international arena.

Keywords: New Uzbekistan, resolution, summit, stability, security, Commonwealth, reform, state, Society, world community, international organizations, political activism.

Kirish

Bugungi kunga kelib jahon hamjamiyatining teng huquqli a'zosi sifatida tobora barqaror rivojlanayotgan Yangi O'zbekistonning xalqaro imidji tobora yuksalib borayotganligi barchamizga ma'lum. Jahon miqyosida 200 dan ortiq mamlakatning so'nggi yillardagi rivojlanish sur'ati bilan taqqoslaydigan bo'lsak, O'zbekiston nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy barqarorlik va rivojlanish dinamikasi jihatdan ham katta marralarga erishmoqda. Inson huquqlaridan tortib, so'z erkinligi, vijdon erkinligi, siyosiy faollik, siyosiy madaniyatning yuksalishi kabi ko'rsatkichlar borasida ham O'zbekiston ilgarilab bormoqda.

Aytish mumkinki, O'zbekistonning nufuzli xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar – Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (YeXHT), Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH), Shanxay hamkorlik tashkiloti (SHHT), Islom hamkorlik tashkiloti, Turkiy davlatlar tashkiloti va Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (IHT) kabilar bilan ko'p tomonlama diplomatiyasi hamda xalqaro xavfsizlik va mintaqaviy rivojlanishning dolzarb muammolarini hal etish borasidagi tashabbuslari jahon hamjamiyati tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda¹.

Jumladan, Prezident Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida ilgari surgan tashabbuslari natijasida Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining Maslahat uchrashuvi yo'lga qo'yildi. Shuningdek, 2018-yilda BMT Bosh Assambleyasining "Markaziy Osiyo mintaqasida tinchlik, barqarorlik va izchil taraqqiyotni ta'minlash bo'yicha mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash" rezolyutsiyasi va "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolyutsiyasi qabul qilindi, hamda BMT shafeligida Orolbo'yi mintaqasida inson xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ko'p tomonlama Trast fondi faoliyati joriy qilindi. Bundan tashqari, O'zbekiston tomonidan Orolbo'yi mintaqasini ekologik innovatsiya va texnologiyalar hududi, deb e'lon qilish bo'yicha bildirgan taklifi asosida 2021-yilning 18-may kuni BMT Bosh Assambleyasining maxsus rezolyutsiyasi qabul qilinishi xalqaro darajada ilgari surilayotgan tashabbuslarning amaliy natijasi bo'ldi.

¹<http://nhrc.uz/oz/news/ozaro-ishonch-va-manfaatli-aloqalarni-rivojlantirishga-qaratilgan-takliflar-ilgari-surildi>.

Shuningdek, mamlakat tarixida birinchi marta O‘zbekiston 2020 yilda MDH raisligini qabul qildi. Ko‘p tomonlama hamkorlikni izchil kengaytirish va samaradorligini oshirish raislikning asosiy ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilanib, qisqa muddatda O‘zbekistonning mazkur xalqaro tashkilotga raisligining konsepsiyasi va uni amalga oshirish bo‘yicha harakatlar rejasi ishlab chiqildi².

Shuni ta’kidlash joizki, SHHT O‘zbekistonning har tomonlama diplomatiyasi tizimida alohida o‘rin tutadi. Mamlakatimiz mazkur tashkilotning oltita ta’rischi davlatlaridan biri sifatida uning asosiy tamoyillari va ta’ris hujjatlarini ishlab chiqish, institutsional asoslarini yaratish va rivojlantirishda faol ishtirok etdi. Shuningdek, Yangi O‘zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo‘nalishlari tizimida SHHT ochiq, pragmatik va keng ko‘lamli manfaatli hamkorlik yo‘lini amalga oshirish nuqtai nazaridan ko‘p tomonlama platforma sifatida har qachongidan ham muhim ahamiyatga ega.

Bu jarayonda O‘zbekistonning Shanxay hamkorlik tashkiloti faoliyatidagi ishtiroki alohida ahamiyat kasb etadi. 2024- yilning 4 iyul kuni Qozog‘istonning Ostona shahrida bo‘lib o‘tgan Shanxay hamkorlik tashkiloti Davlat rahbarlari kengashining navbatdagi majlisi va “SHHT plyus” formatidagi uchrashuv doirasida ham tashkilotning o‘tgan vaqt davomidagi faoliyati tahlil qilindi, tashkilotga a’zo mamlakatlar taraqqiyotini yuksaltirishga qaratilgan bir qator tashabbuslar ilgari surildi.

Xususan, davlatimiz rahbari o‘z nutqida ushbu sammit xalqaro vaziyat keskinlashayotgan bir sharoitda tashkil etilganligini ta’kidlab, hozirda dunyo sahnasida yangi vayronkor mojarolar paydo bo‘layotgani, global va mintaqaviy xavfsizlikka xavf va tahdidlar kuchayib borayotganiga to‘xtalib o‘tdi. Oqibatda xalqaro huquq me‘yorlari va tamoyillari tez-tez buzilayotgani, tobora kuchayib borayotgan inqiroz va muammolarni hal qilish bo‘yicha jahon hamjamiyatida mavjud vositalar afsuski, o‘zining samaradorligini yo‘qotib borayotganiga e’tiborini qaratdi³.

Davlatimiz tomonidan 2017-2021 yillar davomida xalqaro moliya institutlari va savdo tashkilotlari – Jahon banki, Xalqaro valyuta fondi, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, Jahon savdo tashkiloti va boshqalar bilan hamkorlikni kengaytirishga alohida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Shu o‘rinda, Yevropa tiklanish

² <https://president.uz>.

³ <http://nhrc.uz/oz/news/ozaro-ishonch-va-manfaatli-aloqalarni-rivojlantirishga-qaratilgan-takliflar-ilgari-surildi>.

va taraqqiyot banki bilan hamkorlikning tiklanganligi muhim voqea bo'lib, buning natijasida mamlakatda qator ijtimoiy loyihalarni ham moliyalashtirish imkoniyati ta'minlandi.

Islom taraqqiyot banki (ITB) Boshqaruvchilari kengashi yillik anjumanining 2021 yilda Toshkent shahrida tashkil etilganligi muhim ahamiyatga ega. Mazkur xalqaro anjumanga tashrif buyurgan ITB rahbari O'zbekiston Prezidenti bilan uchrashib, muzokaralarda ko'p qirrali sheriklikni kengaytirish istiqbollari, xususan, 2022-2025 yillarga mo'ljallangan yangi hamkorlik dasturini qabul qilish hamda Toshkentda Bankning to'laqonli vakolatxonasini ishga tushirish kabi masalalar muhokama qilingan edi.

Ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi" doirasida mamlakatimizda izchil amalga oshirilgan islohotlar o'z samarasini ko'rsatib, xususan, tashqi siyosat yo'nalishida erishilgan natijalar "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi"ga mustahkam poydevor bo'ldi. Qolaversa, amalga oshirilayotgan ichki va tashqi siyosatdagi ijobiy o'zgarishlar mustaqil O'zbekistonning xalqaro maydondagi nufuzi ortishiga xizmat qilmoqda.

Taraqqiyot strategiyasining "ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish"ga oid bir qator strategik maqsadlar va vazifalari O'zbekistonning xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar doirasidagi ko'p tomonlama diplomatiyasini yanada faollashtirishga qaratilgan.

Shu bilan birga, davlatimiz rahbari tomonidan SHHT makonida zamonaviy va ishonchli energetika infratuzilmalarini kengaytirish, raqamli iqtisodiyotga o'tish, "sun'iy intellekt"ni, ilg'or IT qarorlarni joriy etish, ijtimoiy rivojlanish va himoya sohasida SHHT mamlakatlari hamkorligi bo'yicha "yo'l xaritasi"ni qabul qilish kabi tashabbuslar hamda ularni amalga oshirish mexanizmlari taklif etilgan.

Prezidentimiz Turkiy davlatlar tashkilotining sammitida, - "Mamlakatlarimiz bugungi kunda dunyoning asosiy bozorlariga chiqish hamda Buyuk ipak yo'lini yangi tarixiy sharoitda qayta tiklash uchun qattiq bel bog'lagan. Albatta, so'nggi yillarda Tashkilot doirasida bu sohadagi hamkorlikning huquqiy asoslari mustahkamlanmoqda, raqamli tizimlar ishga tushirilmoqda. Natijada Transkaspiy xalqaro transport yo'lagi orqali yuk tashish hajmi muttasil o'sib bormoqda. Biznes uchun eng ma'qul tariflarni joriy etish ushbu yo'lakning raqobatdoshligi va jozibadorligini keskin oshirishi shubhasiz⁴", - deya ta'kidladi.

⁴ <https://www.gazeta.uz/oz/2024/>.

Mustaqil O‘zbekistonning BMT, MDH, SHHT, JST, Turkiy davlatlar tashkiloti, Islom hamkorlik tashkiloti hamda boshqa mintaqaviy va xalqaro siyosiy, savdo-iqtisodiy hamkorlik tuzilmalari doirasida ishtiroki va ko‘p tomonlama diplomatiyasi nafaqat Markaziy Osiyo, balki dunyoning boshqa mintaqalari, xususan, Yevropa, Amerika, Kavkaz, Janubiy-Sharqiy Osiyo, Arab davlatlari, Hind va Tinch okeani mintaqalaridagi davlatlar bilan savdo-iqtisodiy va investitsiyaviy aloqalarning rivojlanishi va kengayishiga xizmat qiladi⁵.

Mazkur mintaqalar transport-logistika yo‘nalishlarini o‘zaro bog‘lash uchun yangi istiqbollar yaratilmoqda, hududlararo savdoni rivojlantirish bilan birga yangi bozorlarga chiqish, transport yo‘laklarini diversifikatsiya qilish imkoni yaratilmoqda. Natijada nafaqat O‘zbekiston, balki mintaqamiz – Markaziy Osiyo ham ulkan imkoniyatlar va hamkorlik makoni bo‘lib, Sharq va G‘arb, Shimol va Janubni bog‘lovchi mintaqalararo bog‘liqlikning ajralmas va muhim qismiga aylanmoqda. Shularni inobatga olgan holda, xalqaro maydonda kechayotgan murakkab geosiyosiy jarayonlar sharoitida mintaqada tinchlik, barqarorlik va xavfsizlik muhitini ta‘minlash, ahil qo‘shnichilik va o‘zaro manfaatli aloqalarni yanada mustahkamlash, yaqin hamkor xorijiy davlatlar hamda mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar doirasida milliy manfaatlarni har tomonlama diplomatiyaning samarali vositalari orqali faol ilgari surish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonning xalqaro maydonda obro‘-e‘tibori oshib bormoqda. Bu, bir tomondan, O‘zbekistonning jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri ekanligi, ikkinchi tomondan, ajdodlar an‘analariga sodiqlik, ya‘ni xalqlar, davlatlar, millatlar, dinlar o‘rtasidagi tinchlik va barqarorlikni ta‘minlashdagi faolligi bilan belgilanadi. Bularning barchasi istiqloq sharofati bilan xalqimiz turmush tarzining farovonlashib borayotganligidandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://president.uz>.
2. <http://nhrc.uz/oz/news/ozaro-ishonch-va-manfaatli-aloqalarni-rivojlantirishga-qaratilgan-takliflar-ilgari-surildi>.
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/>.
4. O‘zbekiston Respublikasining Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligidagi ishtiroki. [Elektron manba]. — URL: <https://mfa.uz/uz/cooperation/international/204/>.

⁵ O‘zbekiston Respublikasining Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligidagi ishtiroki. [Elektron manba]. — URL: <https://mfa.uz/uz/cooperation/international/204/>

ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Абдунабиева Зилола Махмудовна

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Жисмоний шахсларнинг даромадларини солиққа тортиш иқтисодий сиёсатнинг муҳим йўналиши бўлиб, давлатнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда марказий ўрин тутди. Солиққа тортиш механизми орқали давлат аҳолининг даромадларидан белгиланган тартибда қисм ажратиш орқали бюджет даромадларини шакллантиради ва ижтимоий-иқтисодий лойиҳаларни молиялаштиради.

Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларнинг моҳияти умумий солиқларнинг моҳиятидан келиб чиқади ва улар солиқ тизимининг асосий қисмини ташкил этади. Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқлар солиқ-бюджет сиёсатининг муҳим таркибий қисми сифатида, улар даромадларининг муайян қисмини давлатнинг марказлашган фондини шакллантириш учун давлат бюджетига ундириш жараёнида юзага келадиган молиявий муносабатларда намоён бўлади. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи давлат бюджети даромадларини шакллантириш билан бир вақтда ижтимоий барқарорликни таъминлашга ҳамда жисмоний шахсларнинг фаоллигини оширишга ҳам хизмат қилади.

Мамлакатимизда ҳам жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларни ундириш механизмларини такомиллаштириш масаласи муҳим устувор масала сифатида белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармонида Солиқ тизимини тўлиқ рақамлаштириш, соддалаштириш ва барча тадбиркорлар учун тенг имкониятлар яратиш, расмий сектор - нолегал фаолиятдан афзал ва манфаатли бўлиши учун барча зарур шароитларни таъминлаш белгиланган.

Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишнинг назарий-ҳуқуқий асослари қонунчилик, иқтисодий талаблар ва ижтимоий адолат принципларига асосланади. Бу тизимда солиқ юкини адолатли тақсимлаш, шахсий манфаатлар билан давлат эҳтиёжлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли, ушбу йўналишни чуқур ўрганиш нафақат давлат бюджети учун барқарор молия манбаларини таъминлаш, балки солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини аниқ белгилашда ҳам катта аҳамият касб этади. Солиқ тизимининг классик тамойиллари деярли барча мамлакатлар солиқ тизимига асос бўлиб келмоқда. Булар адолатлилик, аниқлилик, қулайлилик ва тежамкорлилик

тамойилларидир.

Биринчи тамойил адолатлилик тамойили бўлиб, унга мувофиқ барча жисмоний шахсларнинг даромадлари ҳамма учун тенг солиққа тортилиши ва тенг тақсимланиши лозим. А.Смит адолатлиликни фуқаролар даромадларини барча учун умумийлик ва мутаносиблик асосида солиққа тортиш сифатида тушунса ҳам, бадавлат одамлар прогрессив усулда солиққа тортилиши лозим деб қараган. Буни унинг қуйидаги фикрлари яққол тасдиқлайди: “Бойлар давлат харажатларини нафақат даромадларига нисбатан қоплашга ҳисса кўшишлари, балки бундан-да кўпроқ ҳисса кўшишлари мақсадга мувофиқдир”¹ Шунингдек, фуқаролар алоҳида олинган солиқ тури бўйича бир хил солиққа тортилмаслиги, аксинча фуқаролар турли манбалардан даромад олишлари ва шунга мос равишда алоҳида-алоҳида солиқ тўлашлари кераклиги таъкидланади.

Иккинчи тамойил аниқлилик тамойили бўлиб, унга асосан ҳисобланган солиқ суммаси, солиқни ундирилиш тартиби ва солиқни бюджетга тўлаш муддати солиқ тўловчиларга олдиндан маълум бўлиши керак. А.Смит ўз асарида бу тамойилга алоҳида тўхталиб, уни қуйидагича таърифлайди: “Ҳар бир шахс солиқ тўлаши зарурлигининг аниқлиги солиққа тортишда шунчалик аҳамиятга эгаки, барча халқлар тажрибасидан маълум бўлганидек, солиққа тортишнинг тенгсизлиги кичкина ноаниқликка нисбатан камроқ зарар келтиради”. Бундан ташқари, у аниқлилик бўлиши лозимлиги тўғрисидаги талабини қуйидагича изоҳлайди: “Қаерда бўлмасин, солиққа тортиладиган ҳар бир шахс солиқ йиғувчининг таъсирига тушади, натижада у ўзи ёқтирмаган солиқ тўловчиси учун солиқ оғирлигини кучайтириши мумкин ёки дўқ-пўписа билан ўзи учун манфаат излайди”².

Шуни таъкидлаш керакки, классик иқтисодчи-олимлар солиққа тортишда юридик шахсларга нисбатан кўпроқ жисмоний шахсларни назарда тутган ҳолда, уларнинг мулклари ва даромадларининг барча шаклларини солиққа тортиш тўғрисидаги ғояларни илгари сурганлар.

Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишни назарий жиҳатдан асослашда “жисмоний шахс” ва “жисмоний шахслар даромадлари” тушунчаларига тўхталиб ўтиш, уларнинг мазмун-моҳиятини ёритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чунки, жисмоний шахс тушунчаси юридик аҳамиятга эга бўлган тушунча бўлиб, тарихий ривожланиш даврида турли атамалар билан ифодаланган (“раият”, “фуқаро”, “аҳоли” ва шу кабилар). Шунингдек, замонавий иқтисодий адабиётларда ва ҳатто солиқ амалиётида ҳам турли атамалар билан ифодалаб келинмоқда.

Маълумки, солиқ тўловчилар Ўзбекистон Республикаси Солиқ

¹Соколов А. Теория налогов. -М.: ООО “ЮрИнфоР-Пресс”, 2014. -133 с.

²Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Антология экономической классики. Предисл. И.А. Столярова. - М.: МП “ЭКОНОВ”, “КЛЮЧ”, 1993. -588 с.

кодексининг 13-моддасига мувофиқ, зиммасига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш мажбурияти юклатилган жисмоний шахслар, юридик шахслар ва уларнинг алоҳида бўлинмаларидир³.

Солиқ тўловчиларнинг “жисмоний шахс” ва “юридик шахс” атамалари билан номланиши юридик аҳамиятга эга бўлиб, солиқ муносабатларида улар зиммасига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш мажбуриятларини юклашга хизмат қилади. Кўпчилик адабиётларда қўлланиб келинаётган “аҳоли” тушунчаси умумий тушунча бўлиб, жисмоний шахсларга доир маълумотларни умумлаштиришда фойдаланилади, у субъектларга солиқ тўлаш мажбуриятини юклашда ишлатилмайди.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 16-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар жисмоний шахслар деб эътироф этилади⁴.

Демак, солиққа тортиш мақсадида яшаш жойидан қатъи назар, барча фуқаролар - жисмоний шахслар деб ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб, солиқларга доир адабиётлар, илмий ишлар ва амалиётда “жисмоний шахс” тушунчасидан кенгроқ фойдаланишга эришмоқ керак. Бизнингча, аҳолининг солиқ маданиятини оширишда бунга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига жисмоний шахсларнинг жами даромадлари таркибига тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромадлар киритилмаган. Чунки, солиқ қонунчилигига мувофиқ жисмоний шахслар тадбиркорлик фаолиятидан олган даромадларидан қатъий белгиланган солиқ тўлайдилар. Шу боис, жисмоний шахслардан олинган даромад солиғини ҳисоблашда тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромад кўзда тутилмаган. Бу ҳолат, жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишда алоҳида солиққа тортиш тартибининг қўлланилиши билан ифодаланади. Лекин, жисмоний шахсларнинг жами даромадлари таркиби борасида гап борганда, албатта тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромад ҳисобга олиниши керак.

Н.Ҳайдаров жисмоний шахслардан олинган даромад солиғи бўйича имтиёزلарни икки турга ажратади, яъни тўлиқ озод қилиш ва қисман озод қилиш. Унинг фикрича, жисмоний шахсларнинг айрим даромадларини солиққа тортилиши мамлакатнинг макроиктисодий кўрсаткичларига таъсир этишини таъкидлайди. Хусусан, жисмоний шахсларнинг тижорат банкларига қўйилган депозитларидан, давлат заёмларидан олган даромадлари даромад солиғига тортилса, аҳоли ортиқча пул маблағларини тижорат банкларига депозит шаклда қўймасликка олиб келишини таъкидлайди.

Жисмоний шахслардан олинган даромад солиғи юқорида зикр қилиб ўтганимиздек, шундай бир ижтимоий-иктисодий хусусиятга эгаки, бошқа

³ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. - Т.: “Адолат”, 2019 й.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. - Т.: “Адолат”, 2019 й.

солиқларда бу ҳолатни сезиш мушкулроқ. Чунки ушбу солиқ ҳар бир солиқ тўловчининг ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Шундай экан мамлакатимизда аҳолидан олинадиган даромад солиғининг ҳуқуқий асослари ҳам яратилган. Биз қуйида уларга тўхталиб ўтамиз.

Иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизациялаш шароитида Ўзбекистонда аҳолининг реал пул даромадларини кўпайтириш, уларнинг ҳаёт даражаси ва сифатини изчил ошириб бориш, солиқ тизими орқали уй хўжаликларининг истеъмол талабини рағбатлантириш, солиқ ставкаларини такомиллаштириш орқали аҳоли реал даромадларини ошириш муаммоларини ўрганишга устувор аҳамият билан қаралмоқда. (1-жадвал)

1-жадавал

**Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида жисмоний
шахслар даромадларини солиққа тортишнинг илмий
тадқиқинамуналари**

Муаллифлар	Илмий тадқиқ олиб борилган манбалар	Илмий тадқиқ предметининг умумий шархи
Ваҳобов А.	Бозор муносабатларига ўтиш босқичидаги кўп укладли иқтисодиёт ва унинг такроран ҳосил бўлиши. - Т.: “Шарқ”, 2003. - 285 б.	Аҳоли пул даромадларини оширишнинг назарий жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган бўлиб, жисмоний шахсларни солиққа тортиш тизимини истеъмол ва жамғариш кўрсаткичига таъсири, солиқ тизими орқали уй хўжаликларининг истеъмол талабини ўрганиш масалалари концептуал жиҳатлари алоҳида махсус ўрганилмаган
Хасанов Р.	Бозор даромадлари: моҳияти, таркибий тузилиши ва табақаланиши. - Т.: Академия, 2004 - 187 б.	Аҳоли пул даромадларини оширишнинг назарий жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган
Ўлмасов А.	Оила иқтисоди. - Т.: “Меҳнат”, 1998. - 48 б.	Жамиятнинг мустақил бўғини оила даромадлари ва уни оширишнинг назарий жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган
Яхёев Қ.	Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. - Т.: Фан ва технологиялар, 2003. - 247	Солиққа тортиш тизимининг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган
Маликов Т.	Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. - Т.: Академия, 2002. - 204 б.;	Мамлакатимиз миллий солиқ тизими ва солиққа тортиш амалиёти тадқиқига бағишланган
Жўраев А.	Давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг самарали йўллари: Монография. - Т.: Фан, 2004.	Давлат бюджети даромадларини шакллантириш борасидаги муаммоларни таҳлил қилишга бағишланган
Тошмурадова Б.	Солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқариш механизми. - Т.: Янги аср авлоди, 2002. - 128 б.	Мамлакатимизда солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқариш самарадорлигини ошириш йўллари тадқиқига бағишланган

Юлдашев И.	Жисмоний шахслар даромадини солиққа тортишда умумдекларациялаш тизимини жорий этиш масалалари: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация	Жисмоний шахслар даромадларини легаллаштириш ва уларни солиққа тортишда ижтимоий адолат тамойили тадқиқига бағишланган.
Муталова Д.	Солиққа тортишнинг соддалаштирилган тизимини такомиллаштириш / иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Т.: БМА, 2010. - 21 б	Соддалаштирилган солиққа тортиш тизимини қўллаш, тизимдаги солиқлар (ягона солиқ тўлови, ягона ер солиғи, қатъий белгиланган солиқ)нинг хусусиятлари ва тизимнинг иқтисодий самарадорлигини оширишга оид илмий таклифлар ишлаб чиқилган.
Гадоев Э., Кўзиёева Н.	Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. - Т.: Ўзбекистон, 2013. - 281 б	Жисмоний шахсларни солиққа тортишнинг амалдаги ҳолати ва ривожланиш тенденциялари ўрганилган, жисмоний шахслар тўлайдиган солиқлар

Аммо ушбу илмий ишларда иқтисодиётни модернизациялаш ва эркинлаштириш шароитидаги янги солиқ сиёсати доирасида жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортиш амалиёти тизимли тарзда ўрганилмаган.

Умуман, ҳозирги шароитда жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишни такомиллаштириш масалаларининг комплекс таҳлил этилмаганлиги ушбу йўналишдаги тадқиқотларнинг олиб борилишини тақозо этмоқда.

Шу боисдан, бизнинг фикримизча, мамлакатимиз солиқ тизими тараққиётида жисмоний шахсларни солиққа тортиш амалиёти тадқиқига янгича ёндашув зарур.

Давлат солиқ сиёсати кўпроқ давлатнинг ижтимоий функциялари бажарилишини таъминлашга ҳамда ижтимоий адолат ва ижтимоий тенгликка эришишнинг стратегик вазифаларини ҳал этишга эмас, балки кўпроқ жорий фискал эҳтиёжларни қондиришгагина қаратилмоқда.

Шундай қилиб, жисмоний шахсларнинг даромад солиғига тизимли ёндашув асосида таъкидлаш мумкинки, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи - қонун асосида ўрнатилган миқдорда ва муддатда давлат бюджетига жисмоний шахсларнинг солиқ солинадиган даромадларидан ундириладиган мажбурий тўловдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2019 йил январь.

3. Сборник №1 Нормативных документов по налоговому законодательству Республики Узбекистан. ГНК, РКИЦ, Ташкент, 2017.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ФАОЛИЯТИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Эргашев Ихтиёр Шухрат ўғли

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Бугунги кунда жаҳон молиявий бозорида рақамли технологиялар тижорат банклари фаолиятининг ажралмас қисмига айланиб бормоқда. Ахборот-коммуникация технологиялари ривожланиши банк хизматларининг сифати, тезкорлиги ва самарадорлигини оширишга катта ҳисса қўшмоқда. Шу билан бирга, рақамли технологияларни жорий этиш жараёни тижорат банклари учун янги имкониятлар билан бир қаторда бир қатор муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Замонавий банк хизматлари рақамли платформалар, мобил иловалар, сунъий интеллект, блокчейн, булутли ҳисоблаш ва маълумотларни таҳлил қилиш технологияларига асосланиб, миқдорларга қулайлик яратишни мақсад қилган. Аммо ушбу технологияларни қўллашдаги тизимли муаммолар ва барқарор ривожланишга боғлиқ хавф-хатарлар бу соҳанинг истиқболларини чуқур таҳлил қилишни талаб қилади.

Ривожланишнинг ҳозирги босқичида банкларда аборот технологиялари ва дастурий маҳсулотлардан фойдаланиш ҳам функционал, ҳам техник-технологик кенг тарқалган тизимлари билан ажралиб туради. Шунга қарамай ҳар қандай банк ахборот тизимида куйилдиган умумий талаблар мавжуд. Уларга куйидагилар киради:

- кўп сонли истеъмолчиларнинг глобал тармоққа уланиш имконияти;
- банкларнинг барча операцияларини масофадан амалга ошириш;
- исталган фойдаланувчининг исталган географик ҳудуддан тизимга киришининг мослашувчан хусусияти;
- турли форматдаги электрон платформаларини ўзаро интеграциялаш ва қўллаб-қувватлаш тизими;
- банк фаолиятига оид ҳисобот шакллари автоматик равишда тақдим этиш ва уларга ўзгартиришлар киритиш имкониятлари ва бошқалар. Албатта, бугунги кунда ИТ-маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларининг аксарияти томонидан банк муассасалари учун мазкур талаблар қондириб келинмоқда.

Рақамли технологияларининг энг муҳим вазифаси бизнеснинг стратегик ва жорий мақсадларига эришишдир. АТ соҳасидаги ҳар қандай фаолият якуний натижага эришишга қаратилган бўлса ва банкнинг ривожланиш стратегияси билан боғлиқ бўлсагина мантиқий бўлади. Агар кредит муассасасини бошқариш тўғри ташкил етилган бўлса, ИТ менежери мақсадларни белгилаш ва уларга еришиш стратегиясини ишлаб чиқишда бевосита иштирок етиши керак. ИТ соҳасида еришиш воситалари ресурслар, уларнинг мувозанати ҳисобланади. Асосий ИТ ресурслари технология, ахборот, ходимлар, дастурий таъминот ва аппарат воситаларидир.

Умумий манба - бу пул, вақт. Рақамли технологиялар ресурсларини қўллаб-қувватлаш соҳасида учинчи томон ресурсларидан фойдаланиш, яъни. аўторсинг, баъзи вазифалар учун кўпроқ афзалроқ ва тобора кенгайиб бормоқда.

Бундай усуллар рақамли технологияларини бошқариш тузилмасининг асосий мақсад ва вазифаларини белгилаш, функциялар таркиби, технологиялари, уларни амалга ошириш бўйича ишларни ташкил етишни ўз ичига олади.

“Таниқли методологияларнинг афзалликлари халқаро ҳуқуқий ва техник стандартларга мос келадиган тасдиқланган ёндашувлар ва ечимларни таклиф қилиш, мақсад ва натижаларга эришишни ўз ичига олади”.

BS7799- Ахборот хавфсизлигини таъминлаш

CobIT - рақамли технологияларининг барча жиҳатларини бошқариш, назорат қилиш ва аудит (Америка амалиётида қўлланилади);

TickIT - ИТ ва дастурий маҳсулотлар сифатини бошқариш

ISO 9000 - рақамли технологиялари ва дастурий маҳсулотлар сифатини бошқариш

ITIL, ITSM - рақамли тизимлари хизматларини бошқариш (Европа мамлакатларида қўлланилади)

ДСТ (ГОСТ) - АТни яратиш ва фаолият юритиш учун маълум норма ва қоидаларни белгиловчи давлат норматив-техник ҳужжатлари

1 -расм. Банк рақамли технологиялари соҳасида қўлланиладиган методология ва стандартлар¹

Ушбу методологияларни қўллаш жуда қийин ва уларни ташқи ёрдамсиз амалга ошириб бўлмайди. Бунинг сабаби шундаки уларни амалга ошириш жараёнлари кетма-кетлигини баҳолаш ва энг мақбул тизимни шакллантири. Дунёнинг йирик банклари фаолиятида синовдан ўтган услубиятларни танлаш ва улардан фойдаланиш билан бир қаторда, уларни услубий ва меҳъёрий таъминот орқали бошқаришни марказлашган кўринишда амалга ошириш мақсадга мувофиқ-

Шундай қилиб, янги рақамли технологиялар банкларнинг мижозлар билан ўзаро муносабатларни ўзгартириш ҳамда даромад олишнинг янги усулларини излаб топишга хизмат қилади. Банк ва бошқа кредит ташкилотлари рақамлаштириш суръати жадал ривожланаётган иқтисодиёт соҳаларидан етакчилари ҳисобланади.

Ўзбекистон банк тизимини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичи бозорни молиявий маҳсулотлар ва хизматлар билан тўлдиришнинг юқори даражаси ва бунинг натижасида улар ўртасидаги кучли рақобат билан тавсифланади. Бундай шароитда янги молиявий технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш, маҳсулот ассортиментини модернизациялаш, мижозларга хизмат кўрсатишнинг муқобил каналлари ва усулларини ривожлантиришга қодир бўлган тижорат банклари сезиларли рақобат устунликларига эга бўлмоқдалар. Бу билан банклар инновацион жараёнларни амалга оширадилар ва натижада банк хизматлари бозорида инновациялар пайдо бўлади.

Ўзбекистонда тижорат банклари бошқаруви томонидан инновацияларни жорий этиш сўнгги йилларда жадал тенденцияга эга эканлиги сабабларини ва буни иқтисодий жиҳатдан қай даражада мақсадга мувофиқлигини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Дарҳақиқат, барча инновациялар ва уларни амалга ошириш истиқболларига қарамай, Ўзбекистонда банк бошқарувидаги асосий муаммо - бу инновацион ишланмаларга сарфланган инвестицияларни қайтариш муддатлари ҳисобланади.

¹ Адабиётлар шарҳи асосида муаллиф томонидан тузилган

Янги банк хизматлари рақобат устунликларини ошириш учун замонавий банк ахборот тизими воситаларни такомиллаштириш ва инновацион ташкил этувчиси юқори бўлган маҳсулотларни яратиш ҳисобланади.

Биринчи турдаги маҳсулотларга, Интернет-банкнинг, Интернет-савдо ва тезкор пул ўтказмалари соҳасидаги банк хизматларини киритиш мумкин. Бироқ, кўплаб банкларда Интернет-савдо ва тезкор пул ўтказмалари тизимлари соҳасида бундай банк маҳсулотларнинг тўлиқ рўйхатини ўз ичига олмайди.

Рақамли банкка ўтиш банк бошқаруви ва маркетинги моделларини мижозларга йўналтирилиши билан тавсифланади. Улар олдида кўндаланг бўладиган энг асосий муаммо бу мижозлар эҳтиёжларини қандай самарали қондириш ва мос равишда фойда олиш бўлиб қолади.

Тан олиш керакки, Ўзбекистонда банкларни рақамлаштириш даражаси паст ва мамлакатимизда бирорта ҳам тўлиқ рақамли банк мавжуд эмас.

Маҳаллий банкларимизни рақамли ўзгартиришга қуйидаги асосий тўсиқлар таъсир кўрсатмоқда:

- банкларнинг мавжуд ташкилий тузилмалари ва бюрократик жараёнлар;
- ривожланишнинг узокроқ даврийлиги
- эски тизимни модернизациялаш ёки янги рақамли технологияларни қўллашнинг мураккаблашиб бораёганлиги;
- банкларда истеъмолчиларнинг ўзгарувчан хатти-ҳаракатларига мос технологик ютуқларни қўллаш фалсафаси кенг татбиқ этилмаган.
- мобил банкнинг ва бошқа рақамли хизматларни кўрсатишда мижозлар ишончли мустақамловчи хавфсизлик тизимини такомиллаштириш;
- киберхавфсизликни бошқариш ва янги технологиялар ёрдамида киберфирибгарликнинг олдини олишда қўшимча молиявий ресурсларни жалб этиш;

Банклар рақамли технологияларни тизимли жорий этишларида ва дастурий таъминлашда қуйидагиларга жиддий аҳамият бериш зарур:

- рақамли ва ахборот технологиялар энг аввало автоматлаштириш даражасини ошириш билан боғлиқ бўлиб, мижозлар эҳтиёжини қондириш даражасига бевосита таъсир қилади;
- рақамли лойиҳаларни жорий этишда ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва оқим жараёнларини тизимли таҳлил қила олишга қодир ходимларни етиштириш;

• банк хизматларини рақамлаштиришда Биг Дата технологияси асосида хизматларнинг тўлиқ ассортиментини тақдим этига қодир ишончли, хавфсиз ва мослашувчан технологик платформаларни яратиш ва бошқалар. .

Хулоса қилиб айтганда тижорат банклари фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш жараёнларида рақамли технологияларни қўллаш миқозларнинг ўзгарувчан эҳтиёжларини қондиришга асосланган рақобат устунлигини таъмиловчи стратегик қурол десак муболаға бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони.

2. Алиқориев О.Ф. Тижорат банкларида молиявий хизмат турларини.

3. Абдуллаева Ш.З. Банк иши Дарслик. - Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2017.

4. Ильюкевич А.Н., Костюк Я.С., Пастарнак К.Г. Информационные технологии в банковской сфере. Электронная библиотека БГУ. 2016.

5. Дубинин М.В. Банковские технологии: сущность, история развития и перспективы // Финансы и кредит. №34 (274), 2007. – 58 с.

СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Арипжанова Нигора Кудратовна

Ўзбекистон Республикаси Вахирлар Маҳкамаси ҳузуридаги БТОМ
тингловчиси

Солиқ имтиёзлари ҳар қандай давлат солиқ сиёсатининг ажралмас қисми бўлиб, улар орқали иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш, инвестицияларни жалб қилиш ва муайян соҳаларда ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишга эришилади. Ўзбекистонда ҳам солиқ имтиёзлари орқали тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш, янги иш ўринлари яратиш ва стратегик тармоқларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бирок, солиқ имтиёзларини белгиловчи назарий асослар ва ҳуқуқий меъёрларнинг аниқ ва шаффоф бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Чунки уларнинг нотўғри қўлланилиши давлат бюджетига салбий таъсир кўрсатиши ёки бозорда носоғлом рақобат муҳитини келтириб чиқариши мумкин.

Иқтисодиётни ислоҳ этиш, таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, кичик бизнесни ривожлантириш, биринчи навбатда, катта миқдорда маблағни талаб қилади. Бу вазифаларни амалга ошириш механизмларидан бири, бу давлат томонидан хўжалик юритувчи субъектларга солиқларни тўлашда имтиёзлар беришдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти мамлакатимиз Олий Мажлисиغا Мурожаатномасида «Барча бизнес тоифалари учун солиқ юкини камайтириш ва қулайлаштириш, шу асосда ишлаб чиқаришни ва солиққа тортиладиган базани кенгайтириш зарур. Ўз эҳтиёжи учун объектлар кураётган, янги ташкил этилган кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектларига ягона солиқ тўловини маълум муддатга кечиктириш ҳуқуқини бериш даркор. Солиқ имтиёзлари беришда индивидуал ёндашувлардан воз кечиб, уларни фақат иқтисодиётнинг маълум тармоқлари учун қўллаш амалиётига ўтишни таклиф этаман» - деб таъкидлаган эдилар.

Шундан келиб чиқиб, хорижий инвесторлар учун соғлом рақобат муҳитини қўллаб-қувватлашга қаратилган солиқ ва божхона сиёсатини юритиш, яъни улар учун солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш механизмларини соддалаштириш, солиқ имтиёзларининг таъсирчанлигини

ошириш бўйича муайян ишларни амалга оширишни тақозо қилади.

Демак, иқтисодийни барқарорлаштиришнинг омили вазифасида солиқ имтиёзлари ҳам муҳим таъсирга эгаллиги маълум бўлиб қолмоқда. Давлат солиқ тўловчиларнинг фаолиятини рағбатлантириш мақсадида солиқ имтиёзлари беришдан фойдаланади. Бунинг афзаллик томони шундаки, солиқ тўловларини бюджетга олиш ва уни яна қайта тақсимлаш ишларини осонлаштиради ва иш фаолият турларини рағбатлантиришга эришилади.

Шундан келиб чиқиб қараганда, мамлакатимизда иқтисодийни ривожлантириш, ишлаб чиқаришни замон талабларига мослаштириш, жаҳон бозорига рақобатбардош маҳсулотлар билан чиқишда солиқ имтиёзларининг аҳамияти ортиб бормоқда. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида солиқ ислохотларини самарали юритиш мақсадида солиқлар воситасида таъсир этиш, улар бўйича имтиёзларни қўллаш, иқтисодийнинг турли соҳаларини бир текис ривожланишини таъминлаш билан боғлиқ тадбирлар амалга оширилмоқда. Давлат солиқ имтиёзларини қўллаш орқали иқтисодийнинг турли соҳаларига турлича таъсир кўрсатади, яъни айрим рентабелли ва норентабелли соҳалар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш муаммоси юзага келади.

Солиқ имтиёзларининг моҳиятини тадқиқ қилишдан олдин, биринчи навбатда, «солиқ имтиёзлари» тушунчаси мазмунини тушуниш, унинг хусусиятларини белгилаш, бошқача айтганда, унинг ҳуқуқий мақомини аниқлаш керак. Демак, «солиқ имтиёзи» атамасига берилган таърифлар ва илмий қарашларни кўриб чиқишимиз лозим. Бу бўйича меъёрий - ҳужжатлар ҳамда тадқиқот олиб борган хорижий ва мамлакатимиз иқтисодчи олимларининг «солиқ имтиёзи» тушунчасига нисбатан қарашларини келтириб ўтаемиз.

Солиқ кодексининг¹ 30-моддасида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзларга қуйидагича таъриф берилган: «...солиқ тўловчиларга нисбатан айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга бериладиган афзалликлар, шу жумладан солиқ ва (ёки) бошқа мажбурий тўлов тўламаслик ёхуд уларни камроқ миқдорда тўлаш имконияти солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзлар» дея таъриф берилган.

И.М.Александров фикрича, солиқ имтиёзи - солиқ тўловчига (субъектига) бошқа солиқ тўловчига нисбатан солиқ миқдорини камайтириш

¹ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. - Адолат. Т., 2016. 26-бет.

ёки афзаллик тақдим этиш деб тушунилади.

Н.Г.Дмитриева ва Д.Б.Дмитриев эса солиқ имтиёзи - солиқ тўловчини солиқдан тўлиқ ёки қисман озод этилиши деб ҳисоблашади.

Б.Х.Алиева талқинича солиқ имтиёзи - солиқ қонунчилигига асосан солиқ тўловчилар учун солиқ юкини енгиллаштириш имконияти (камайтириш, чегирма, солиқ кредити).

Т.Маликов солиқ имтиёзлари - деганда солиқ тўловчининг солиқ мажбуриятлари ҳажмининг тўлиқ ёки қисман қисқариши, тўлов муддатининг кечиктирилиши ёки орқага сурилиши тушунилади.

И.А.Завалишина фикрича, солиқ имтиёзи - деганда солиқ тўловчиларнинг айрим тоифаларига бошқа солиқ тўловчилар билан қиёслаганда солиқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган афзалликлар берилиши, шу жумладан солиқ(ийғим) тўламаслик ёхуд кам ҳажмда тўлаш имконияти тушунилади.

А.Жўраев ва бошқалар солиқ имтиёзлари - солиқ тўловчиларга солиқлар бўйича турли хил енгилликлар бўлиб, улар вақтинчалик ва доимий, тўлиқ ёки қисман ва бошқа кўринишларда берилиши мумкин деб ҳисоблайдилар.

Ф.Рахматуллаева солиқ имтиёзига категория сифатида қуйидагича таъриф берган: «имтиёзлар - бу иқтисодий давлат томонидан тартибга солиш ва ижтимоий вазифаларни ҳал этиш мақсадида солиқ тўловчининг солиқ мажбуриятларини қонун томонидан белгиланган шаклда бутунлай ёки қисман камайтиришнинг йўллари, ҳуқуқлари ва мажбуриятлари мажмуидир»².

О.Т.Юлдашевнинг фикрича эса: Солиқ юкининг оғирлигини камайтириш ва солиқ тўловчиларнинг янада самарали фаолият кўрсатишларини рағбатлантириш мақсадида бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга ўрнатилишининг қонунийлиги, индивидуаль ва дискриминацион характерда бўлмаслиги, қўлланилишининг ихтиёрийлиги ва муддатсизлиги ҳамда солиқ афзаллик (қулайлик)ларнинг яратиш тарзида берилиб, солиқ мажбуриятларини камайтирувчи енгилликларга солиқ имтиёзлари дейилади.

2019 йил 1 январдан Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига бир қанча ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Шунингдек, солиқлар ва

² Рахматуллаева Ф. “Солиқ имтиёзларининг моҳияти ва иқтисодий рағбатлантиришдаги роли” Молия илмий журнали №2/2016 108 бет

тўловлар бўйича амалдаги мамлакат қонунчилигини ҳисобга олган ҳолда, солиқ имтиёзларини аниқлаб олиш ва уларни солиққа тортишга доир бошқа ҳужжатлардан келиб чиққанда, аввало, қонунийлик бўйича аниқланади. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 30-моддасига асосан «Кодексида, бошқа қонунларда ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорларида, алоҳида ҳолларда эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида назарда тутилган, бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга бериладиган афзалликлар, шу жумладан, солиқ ва (ёки) бошқа мажбурий тўлов тўламаслик ёхуд уларни камроқ миқдорда тўлаш имконияти солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзлар», деб эътироф этилади.

Бизнинг фикримизча «солиқ тўловчиларнинг айрим тоифаларига бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган афзалликлар, шу жумладан солиқни тўламаслик ёки уларни камроқ миқдорда тўлаш имконияти» солиқ имтиёзлари деб эътироф этилиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Солиқлар ва йиғимлар бўйича берилган имтиёзлар муносабати билан бўшаган ҳамда ушбу имтиёзларнинг амал қилиш муддатида фойдаланилмаган имтиёз суммаслари имтиёзларнинг амал қилиш муддати тугаганидан кейин бир йил мобайнида мақсадли ишлатилиши мумкин. Бунда кўрсатилган муддатда фойдаланилмаган маблағлар Ўзбекистон Республикасининг бюджетига ўтказилади.

Биз шу ўринда, Солиқ кодексда эътибор берилмаган айрим жиҳатларни таъкидлаб ўтмоқчимизки, бу ҳозирги солиқ тизимида олиб борилаётган ислохотларга бевосита боғлиқдир. Биз бугун барча изох-эътирозларни инобатга олган ҳолда айрим қўшимча ва ўзгартиришларни қонунчиликка киритишимиз лозим. Жумладан, Солиқ кодексда аниқ равшан қилиб киритишимиз лозим бўлган бандлар бор, яъни инсн мднфддтлдрини тдъминлдшнинг индивидуаллашишига йўл қўйилмдслик, фсйдд слишнинг кдмсителишигд йўл қўйилмдслик ҳамда имтиёзлдрни и\тиёрий қўллдш каби моддаларни жорий этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Энди буларнинг ҳар бирига изох берсак, биринчиси, инсн мднфддтлдрини тдъминлдшнинг индивидуаллашишига йўл қўйилмдслик масаласи, шу кунгача жорий қилинган солиқ имтиёзлари одатда айрим юридик шахсларнинг манфаатларига хизмат қилиб, давлат бюджетининг бойишига йўл бермаган. Ҳали бу бўйича кейинги параграфларда танқидий

таҳлил қилиш жараёнида алоҳида тўхталиб ўтамиз.

Иккинчиси, фсйдд слишнинг кдмсителишигд йўл қўйилмдслик, яъни мулкчилик шдкли, жисмний шдкселдрнинг фуқдрелиги ёки сдрмеянинг кслиб чиқиши туригд кдрдб сслиқ имтиёзлдрини белгилдшгд йўл қўймаслик лозим. Негаки, биз барча ишлаб чиқарувчи ва тадбиркорга имкони борича бир хилда муносабатда бўлишимиз лозим. Айрим, эркин иқтисодий зоналарни инобатга олмаганда.

Учинчиси, имтиёзларни ихтиёрий қўллаш, солиқ тўловчилар имтиёзларни ихтиёрий танлай олиши керак, яъни ундан фойдаланиши ёки бош тортиш ёки ундан фойдаланишни тўхтатиш ҳуқуқига эга бўлишлари лозим.

Ўзбекистонда солиқ имтиёзларини тартибга солиш иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш ва стратегик тармоқларни қўллаб-қувватлашнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Солиқ имтиёзларининг самарадорлиги уларнинг аниқ мақсадга йўналтирилганлиги, шаффофлиги ва адолатли қўлланилишига боғлиқ. Бу жараёнда назарий асосларни мустаҳкамлаш ва ҳуқуқий нормаларни такомиллаштириш давлат манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда тадбиркорлик муҳитини яхшилаш учун зарурдир. Солиқ имтиёзларини самарали бошқариш орқали бюджет барқарорлиги таъминланади, инвестициявий жозибадорлик ошади ва мамлакатнинг иқтисодий ўсишига ҳисса қўшилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2019 йил январь.
3. Ашурова Н.Б. “Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати ва солиқ соҳасидаги ижтимоий ҳамкорликни амалга ошириш йўналишлари”. “Иқтисод ва молия / Экономика и финансы” № 11; 2012

SOLIQ TEKSHIRUVLARINING NAZARIY ASOSLARI

Xaliqova Shohista Ne'matullayevna

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Davlat moliya nazoratining sohalaridan biri soliq munosabatlari sohasi bo'lib, davlat tomonidan soliq nazorati amalga oshirilishini taqozo etadi. Bunday nazorat moliya nazoratiga xos jihatlarga, biroq ayni paytda o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Soliq nazoratining o'ziga xos jihati shundaki, u davlat moliya nazoratiga nisbatan torroq faoliyat doirasida amalga oshiriladi. Davlat moliya nazoratining obyektini moddiy ishlab chiqarish va nomoddiy sohada, moliya tizimining barcha bo'g'inlarida moliyaviy resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanishda yuzaga keladigan pul munosabatlari bo'lsa, soliq nazoratining obyektini soliq munosabatlari, ularning huquqiy bazasi hisoblanadi.

Soliq munosabatlari davlat (soliq nazorati subyektlari) bilan soliq subyektlari - shaxsiy mablag'lari hisobidan soliqlar to'lash huquqiy majburiyati yuklatilgan yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasida yuzaga keladi. Soliq munosabatlaridan avval soliq nazorati subyektlari tomonidan belgilangan normalar, qoidalar doirasida nazorat funksiyalarini amalga oshirish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratishga doir (boshqaruv, huquqiy) chora-tadbirlar tizimi qabul qilinishi mumkin.

Soliq nazoratining maqsadi soliq qonunchiligi buzilishini aniqlash, ularga chek qo'yish, soliqlar va yig'implarning to'liqligi va o'z vaqtida to'langanligi to'g'risidagi ma'lumotlarning ishonchliligini ta'minlash, shuningdek, amalga oshirilgan operatsiyalar va xatti-harakatlarning qonuniyligini tekshirish hamda soliq to'lovchilarni javobgarlikka tortishdan iborat. Shu bilan birga, soliqlar soliq nazoratining elementi sifatida iqtisodiy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismidir, chunki ular iqtisodiy tizimning barcha darajalarini iqtisodiyotning xavfsiz holatini ta'minlash imkonini beradigan moliyaviy resurslar bilan ta'minlaydi.

Soliq nazorati - bu soliq qonunchiligiga rioya etilishini tekshirish bo'yicha chora-tadbirlar majmui, shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlaydigan va tashkilotning iqtisodiy faoliyati faktlariga faol ta'sir ko'rsatadigan omildir.

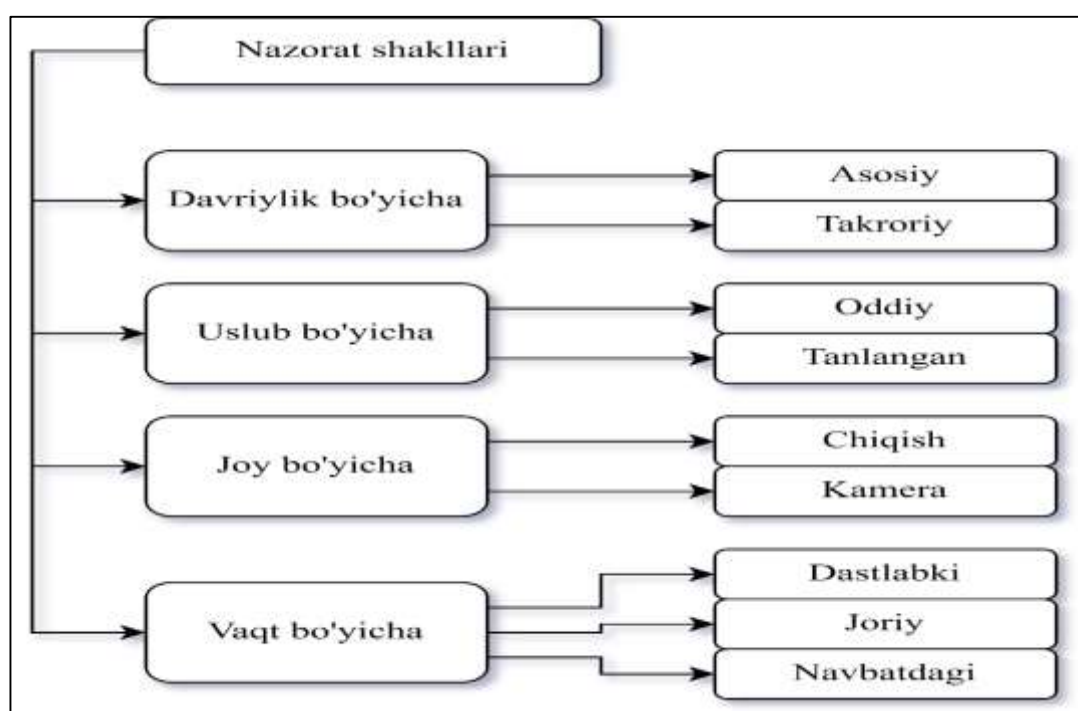
Soliq organlari soliq nazoratini amalga oshiruvchi, korxonadan soliq qonunchiligini buzish faktlarini aniqlagan holda, korxonadan soliq imtiyozlaridan maqsadli foydalanilganligini, davlat va munitsipalitetlar oldidagi moliyaviy majburiyatlarning bajarilishini tekshirib, davlat daromadlarini shakllantirish o'rnatadi va tegishli nazoratni ta'minlaydi.

Soliq tekshiruvlarining shakllari va usullarini belgilash alohida masala hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining tegishli moddalariga ko'ra soliq nazorati soliq tekshiruvlari, soliq to'lovchilar, soliq agentlari va yig'im to'lovchilardan, sug'urta mukofotlari to'lovchilaridan tushuntirishlar olish,

buxgalteriya hisobi va hisobot ma'lumotlarini tekshirish, daromad (foyda) olish uchun foydalaniladigan binolar va hududlarni tekshirish orqali amalga oshiriladi.

Soliq tekshiruvi soliq nazoratining eng samarali shakllaridan biridir. Soliq tekshiruvlari stol tekshiruvlariga bo'linadi - soliq idorasida o'tkaziladigan va barcha soliqlar bo'yicha tekshiruvlarni qamrab oladigan tekshirishlar va joyida o'tkaziladigan tekshirishlar – soliq to'lovchida o'tkaziladigan va faqat deklaratsiya qilingan soliqni tekshirishni qamrab oladigan tekshirishlarga bo'linadi¹.

Shunga asoslanib, nazariy jihatdan soliq nazoratining turli shakllarini tasniflash mumkin bo'lgan asosiy yo'nalishlarni aniqlash mumkin (1-rasm).

1-rasm. Soliq nazorati klassifikatsiyalari².

Birlamchi soliq nazorati soliq to'lovchiga nisbatan birinchi marta ma'lum vaqt oralig'ida zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish bilan tavsiflanadi. Takroriy soliq nazorati, agar tekshirish bir soliq to'lovchiga nisbatan va bir xil turdagi soliqdarga nisbatan bir necha marta o'tkazilgan bo'lsa, zarur.

Uzluksiz soliq nazorati bilan har xil turdagi buxgalteriya hisobining tegishli shakllaridagi hujjatlar va yozuvlarning butun hajmi uzoq vaqt davomida tekshirilishi kerak, tanlangan nazorat esa birlamchi hujjatlarning faqat bir qismini, odatda qisqa vaqt ichida tekshirishni o'z ichiga oladi.

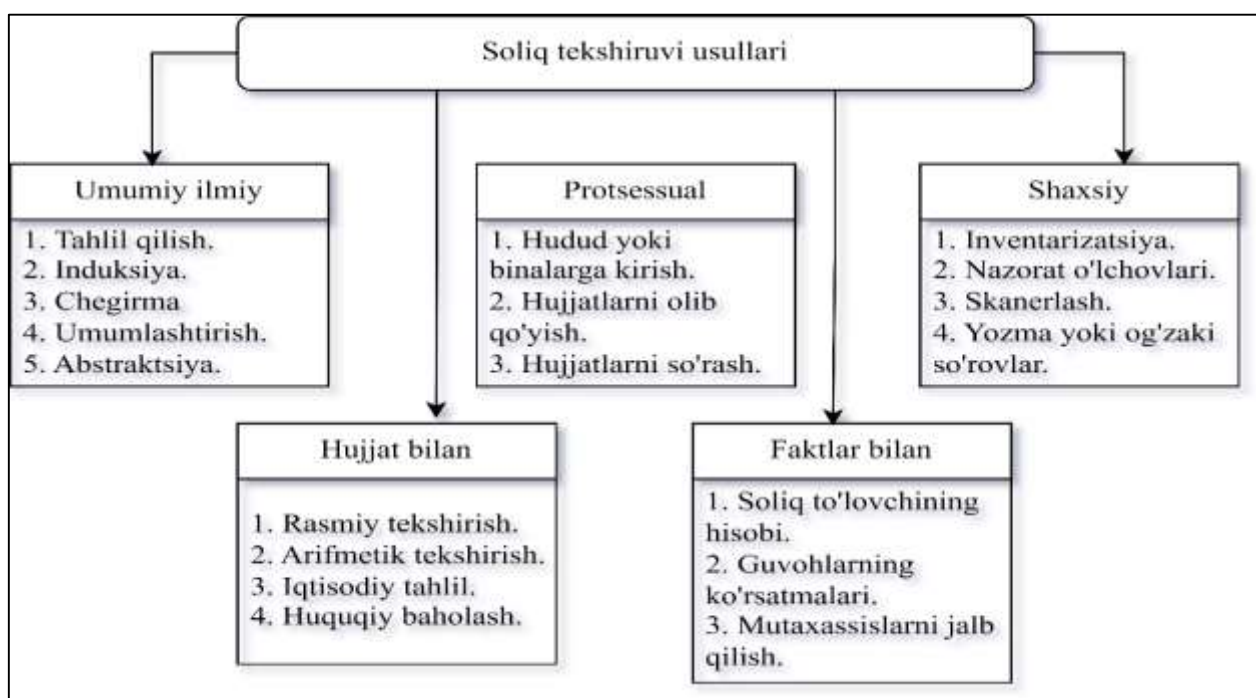
Amalga oshirish vaqtiga ko'ra, dastlabki soliq nazorati hisobot davridan oldin amalga oshiriladigan, joriy - hisobot davrida amalga oshiriladigan va hisobot davri

¹ ABEBE H. ASSESSMENT OF TAX AUDIT PRACTICE AND ITS CHALLENGES: IN THE CASE OF LARGE TAXPAYERS OFFICE, ERCA : дис. – St. Mary's University, 2017.

² Ayt Khozhina G., Miller A. State tax control strategies: Theoretical aspects // Contaduría y administración. – 2018. – T. 63. – №. 2. – C. 0-0.

tugaganidan keyin amalga oshiriladigan keyingi soliq nazoratiga ajratiladi. Shakllarning har biri soliq tekshiruvining muayyan shaklini o'tkazishning o'ziga xos xususiyatlari ta'siri ostida shakllanadigan o'ziga xos usullarga ega. Ushbu usullar diagramma shaklida taqdim etilishi mumkin (2-rasm).

Amalda, u yoki bu usul deyarli hech qachon individual ravishda qo'llanilmaydi. Soliq tekshiruvlari davomida bir nechta tur va usullar birlashtiriladi. Tekshirilayotgan sub'ekt faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga, uning soliq tizimiga, umuman tekshirish turiga va, xususan, tekshirish predmetiga, shuningdek, boshqa ko'plab omillarga qarab, bir (yoki bir nechta) eng ko'p belgilanishi mumkin. qolganlar orasida ustunlik qiladi.

1.2-rasm. Soliq tekshiruvi usullari³.

Hukumatimiz tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy siyosat to'la va izchil amalga oshirilishi, iqtisodiyotning muhim ustuvor tarmoqlarining belgilab berilishi hamda ularni rivojlantirish bo'yicha barcha imkoniyatlarning safarbar etilishida moliyaviy nazorat o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Davlat moliya nazoratining o'ziga xosligi shunda namoyon bo'ladiki, uning faoliyat sohasi va tekshiruvlar obyektini moliyaviy munosabatlar hisoblanadi. Moliyaviy nazorat moliyaga xos tekshirish funksiyasini amalga oshirish shakli hisoblanadi. Aynan moliya moliyaviy nazoratning maqsadi va mazmunini belgilab beradi. E.A.Voznesenskiy moliyaviy nazoratning o'ziga xosligini ta'kidlab, moliyaviy nazoratning bevosita obyektini - ijtimoiy mahsulot qiymati taqsimlanishini aks ettiruvchi pul jamg'armalarini shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonlarini ekanligini aytadi. Biroq,

³ Rossing C. P. Tax strategy control: The case of transfer pricing tax risk management //Management Accounting Research. – 2013. – T. 24. – №. 2. – C. 175-194.

nazarimizda, bozor munosabatlari sharoitida soliq nazorati obyektiga berilgan bunday tavsif to'liq emas.

O'zbekiston Respublikasining "Soliq to'g'rida"gi qonuni Soliq nazorati subyektlari (soliq inspeksiyalari) zimmasiga korxonalar (mulkchilik shaklidan qat'i nazar) va fuqarolarning soliqqa tortish va pul mablag'larini davlat daromadiga o'z vaqtida hamda to'liq safarbar etish maqsadlariga qaratilgan pul mablag'lari harakati bilan bog'liq turli pul hujjatlari va hisobotlarini tekshirish majburiyatini yuklaydi. Soliq nazorati subyektlari zimmasiga yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek, mansabdor shaxslar davlat pul jamg'armalarini shakllantirish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, balki mazkur jarayon infratuzilmasini yaratuvchi amaldagi qonunlar va me'yoriy hujjatlarga rioya etishini tekshirish (masalan, xo'jalik yurituvchi subyektlarni aniqlash va ro'yxatga olish, tadbirkorlik faoliyatini ro'yxat olish qoidalariga amal qilish, nazorat-kassa apparatlaridan foydalanish, litsenziyalashni nazorat qilish) vazifasi ham yuklatiladi. Shuni qo'shimcha qilish joizki, soliq nazorati subyektlari soliqlarni to'g'ri hisoblash va ularni o'z vaqtida to'lashni nazorat qilish jarayonida soliq qonunchiligini buzgan yuridik, jismoniy va mansabdor shaxslarni moliyaviy hamda ma'muriy javobgarlikka tortish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin.

2021-yilda soliq nazorati jarayonida 15 000 dan ortiq huquqbuzarlik holatlari aniqlanib, 1,2 trillion so'm miqdoridagi soliq majburiyatlari qayta tiklandi. Ushbu nazoratlar soliq to'lovchilarning xisobot berish jarayonidagi xatolarni aniqlash va tushumlarni oshirishni maqsad qiladi. O'zbekiston Respublikasida 192 500 ta soliq to'lovchilardan 78 foizi kichik va o'rta biznes subyektlariga to'g'ri keladi, bu esa moliyaviy nazoratning samaradorligini yanada oshirishni talab qiladi.

Soliq tekshiruvlari bir necha turlarga bo'linadi, jumladan, kamerali soliq tekshiruvi, sayyor soliq tekshiruvi va soliq auditi. Kamerali soliq tekshiruvi jarayonida 2021-yilda 7000 ga yaqin soliq to'lovchidan 40 milliard so'm soliq tavakkalari aniqlangan. Sayyor soliq tekshiruvi esa ishlab chiqarish joyida amalga oshiriladi, bu jarayonda 2020 yil davomida 2000 dan ortiq soliq to'lovchilarning hisobotlaridan 250 milliard so'mga yetadigan kamchiliklar aniqlanib, ularning hisobotlari qayta ko'rib chiqilgan.

Soliq auditi jarayoni yuqori riskli soliq to'lovchilarning moliyaviy faoliyatini qat'iy nazorat qilishga qaratilgan. 2022 yilda yuqori riskli deb hisoblangan sub'ektlar orasida 15% tekshirilgan bo'lib, jami 500 milliard so'm soliq tushumlari qayta tiklangani kuzatildi. O'zbekiston Respublikasida soliq sistemasi zamonaviy texnologiyalar bilan yangilanmoqda, misol uchun, 2022 yilda soliq to'lovchilarning 30% o'z deklaratsiyalarini onlayn tarzda taqdim etdi.

Ushbu jarayonlarni raqamlashtirish va avtomatlashtirish, soliq organlarining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. 2021 yil yakuni bo'yicha, 30 000 ga yaqin soliq to'lovchilarning monitoring natijalariga ko'ra, 150 milliard so'm jazolar belgilangan. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda soliq

sozlashlarida yangi texnologiyalarni joriy etish maqsadida 100 milliard so‘m ajratilgan, bu esa soliq nazorat tizimini yanada kuchaytiradi.

Shuningdek, O‘zbekistonda soliq nazoratini rivojlantirish doirasida yangi infratuzilma va boshqaruv tizimlari joriy etilmoqda. 2023 yil boshida Davlat soliq qo‘mitasi tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida, soliq qonunchiligida kamchiliklar va xatolarni tahlil qilish asosida takliflar ishlab chiqildi. Bu takliflar 2024-yilgacha soliq huquqini takomillashtirish va foydalanuvchilarga qulayliklar yaratish maqsadida qabul qilinishi kutilmoqda⁴.

Natijada, soliq tekshiruvlarining samaradorligini oshirish, soliq qonunchiligiga amal qilishni ta‘minlash va davlat byudjetini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bularning barchasi O‘zbekistonning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shunday ekan, soliq nazoratining tejamkor va malakali boshqarilishi iqtisodiy o‘sishga va xalq farovonligiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi «O‘zbekiston-2030» Strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2019 yil yanvar.
3. Сборник №1 Нормативных документов по налоговому законодательству Республики Узбекистан. ГНК, РКИЦ, Ташкент, 2017.

⁴ [tps://gov.uz/oz/soliq](https://gov.uz/oz/soliq)

MOTIVACIYA MODELLERI

Ańsatbaeva Gúljayna

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik universitetiniń pedagogika
psixologiya kafedrası

Ámeliy psixologiya qánigeliginiń 2- kurs talabası

Ilmiy basshi: Óskinbaeva Gulziyba

Annotaciya. Bul maqalada motivaciya hám motivaciya modelleri haqqında pikirler júritiledi. Ásirese, shet el alımlarınıń motivaciya modelleri (teoriyaları) boyınsha alıp barılǵan izertlew jumısları, basshılardıń qol astındaǵı xızmetkerlerdi basqarıwdaǵı motivaciya beriw, insanınıń óz ústinde islewi, onıń motivaciyası sıyaqlı maǵlıwmatlar orın alǵan.

Gilt sózler: *motiv, motivaciya, motivaciya modelleri, motivaciya teoriyaları, dástúriy model, mazmunlı model, processual model.*

Kirisiw. Dúnya kólemindegi globalasıw processı nátiyjesinde júzege kelgen mámleketler aralıq ekonomikalıq hám mádeniy integraciya túrli taraw qánigeligeriniń rawajlanıw dáwiri tendenciyların túsiniw, ózin-ózi basqarıw, bar bolǵan bilimlerde jetilistiriwge bolǵan zárúrlikti elede kúsheytirmekte.

Búgingi kúnde hár bir tarawdı basqarıw sistemasında, basshılardıń motivaciya, motivaciya modellerin (teoriyların) biliwi, olardıń xızmetkerlerdi basqarıw tarawındaǵı biliminiń joqarı bolıwı úlken áhmiyetke iye másele bolıp tabıladı.

Tiykarǵı bólim. Motivaciyaǵa erte jantasıwlar hár qanday xızmetkerge hár qanday jaǵdayda qollanıwı múmkin bolǵan universal motivaciya modelin jaratıwǵa urınıwlar menen xarakteristikalanadı. Basqarıw tarawında motivacion processti xarakteristikalaw ushın shártli ráwishte tómendegishe klassifikaciyalanıwı múmkin bolǵan motivaciya modellerinen (teoriylarınan) paydalanıw ádetiy jaǵday bolıp tabıladı:

- Dástúriy model;
- Mazmunlı model;
- Processual model.

Dástúriy model. Bul model Frederik Teylor [3] tárepinen XX ásirdeń baslarında usınıs etilgen. F.Teylordıń sózlerine kóre, basshılar tákrariy wazıypalardı islewdiń eń nátiyjeli usılların anıqlap alıwları kerek hám keyin materiallıq xoshametlew sistemalarınan paydalanǵan halda xızmetkerlerdi joqarı nátiyjelilikke

iytermelewi kerek. Xızmetkerdiń miynet ónimdarlıǵı qanshelli joqarı bolsa, olarǵa kóbirek is haqı tólenedi.

Dástúriy modeldiń tıykarǵı mazmunı sonnan ibarat bolıp, xızmetkerlerdi islewge joqarı motivaciya payda qılıw ushın tómendegiler zárúr:

- jumıstı anıq tártipke salıw hám shólkemlestiriw;
- is haqınıń kemeyiwine jol qoymastan, is haqını tólew formalarına ótiw;
- bárshe xızmetkerlerdi máteriallıq xoshametlew ushın jalǵız shárt-sharayatlardı jaratıq;
- artıp baratırǵan dáramat penen “turaqlı” túrde kompensaciya tólew (G.Ford.).

Dástúriy modeldiń de bir qansha mashqalalı tárepleri bar: tiykarǵı itibar materiallıq xoshametlewge qaratılıwı; ishki motivaciya faktorları esapqa alınbawı; hár qanday xızmetkerlerdi xoshametlewdiń jalǵız baǵdarı shamalangánlıǵı bolıp tabıladı.

Motivaciyanıń **mazmunlı modeline** tómendegiler kiredi:

1. Masloudıń zárúrlıklar ierarxiyasi teoriyası;
2. Gercbegtiń motivaciyanıń eki faktorlı modeli;
3. Mak-Klellandtıń úsh faktorlı modeli;
4. Mak-Gregordıń “X”, “Y” teoriyası;

Masloudıń zárúrlıklar ierarxiyasi teoriyası. A.Maslau [2] teoriyası adamlar mápleri ierarxiyası principine tiykarlanadı. Ol insan zárúrlikleriniń tómendegi klassifikaciyasın usınıs etedi:

- Fiziologiyalıq zárúrlıklar (ashlıq hám shóldi qandırırw, úyqlaw hám dem alıwǵa bolǵan zárúrlik).

- Qáwipsizlik zárúrlikleri – bul turaqlılıqtı támiyinlew, qorǵaw, qorqıw, , táshwish hám basqalardan azat bolıw.

- Tiyislilik hám muxabbatqa bolǵan zárúrlik shańaraq, doslar, qarım-qatnas sıyaqlı túsiniklerde kórinedi.

- Tán alıwǵa bolǵan zárúrlik isenim, erkinlik, abroy-itibar, abıray, dáreje, shan-shuxrat hám basqalardıń dıqqatı.

- Ózin-ózi kórsetiw zárúrligi – bul insannıń ózine tán bolǵan potenciyanıń ámelge asırıw qálewı.

Masloudıń [2] atap ótiwinshe, insannıń joqarıdaǵı bárshe zárúrlikleri ierarxik dúziliske qurılǵan bolıp, onda eń pás dárejeyi fiziologiyalıq zárúrlıklar iyeleydi, onnan keyin qáwipsizlik, tiyisli bolıw hám muxabbat zárúrlikleri, tán alıw zárúrligi hám eń joqarı zárúrlik – ózin-ózi kórsetiw zárúrligi.

Gercbegtń motivaciyanń eki faktorlı modeli. Bul teoriya uzaq waqıttan beri motivaciyanń klassik teoriyasi dep ataladı. Teoriyanń tiykarǵı mazmunı xızmetkerdiń ekonomikalıq minez-qulqına tásir etiwshi faktorlardı ajratıwdan ibarat.

Birinshi topar faktorlar **“motivatorlar”** bolıp tabıladı. Bularǵa xızmetkerdiń jumıs ornında ózin-ózi ańlaw, kásiplik ósiw, jetiskenlikler, lawazımǵa kóteriliw, tán alınıwı hám juwapkershiligi kiredi. Motivatorlar shaxstń maqsetlerge erisiw zárúrliklerin qanaatlantıradı.

Ekinshi topar faktorları **“gigienik”** bolıp tabıladı. Buǵan tómendegiler kiredi: is haqını adalatlı bólistiriw, basqarıwdıń texnikalıq tárepleri, miynet sharayatları, onıń isenimlilik hám turaqlılıǵı, sonıń menen, basqarıwdıń ulıwma administrativlik stili sıyaqlılar kiredi. Gigienik faktorlar insan zárúrliklerin qannatlandıradı, jaǵımsız jaǵdaylardan qashıwǵa járdem beredi [1].

Solay etip, jumıstan qanaatlanıw, birinshi náwbette, motivatorlardıń tásiiri menen baylanıslı bolǵan faktorlar menen baylanıslı bolsa, jumıstan narazılıq gigiena faktorlarınıń nátiyjesi bolıp tabıladı.

Mak-Klellandtń úsh faktorlı modeli. Mak-Klellandtń pikirine kóre, insan is-háreketi úsh zárúrlik toparına tásir qıladı:

- jetiskenlikler;
- sheriklik;
- húkimranlıq.

Jetiskenlikke bolǵan zárúrlik insannıń óz maqsetlerine aldındıdan da kóre nátiyjelirek erisiw qálewinde payda boladı.

Sheriklik zárúrligi basqalar menen dostana múnásebetlerge umtılw formasında payda boladı.

Húkimranlıq zárúrligi úyreniw, turmıslıq tájriybe tiykarında ózlestiriledi, rawajlanadı hám insan óz ortalıǵında júz berip atırǵan adamlar, resurslar hám processlerdi basqarıwǵa umtılwınan ibarat.

Húkimranlıq zárúrligi eki topar umtılawlar tiykarında júzege keledi:

- hákimiyat ushın hákimiyattı qolǵa kiritiw;
- topar maqsetlerine erisiw ushın kúshge iye bolıw.

Mak-Klelland teoriyasınıń eń zárúr jetiskenligi motivlardıń eki toparın ajratıw bolıp tabıladı: jantasıw motivları hám qashıw motivları.

Mak-Klelland tárepinen kórip shıǵılǵan zárúrlikler ierarxıyalıq tárizde tártipke salınbaǵan hám túrli dárejede payda bolıwı múmkin [1].

Mak-Gregordin “X”, “Y” teoriiyası. Mak-Gregor birinshi bolıp jumıs motivaciyası sistemaları menejerdiń óz qol astındaǵılardıń ústin motivacion ózgesheliklerine tiyisli gipotezaları hám qarasarına tuwrıdan-tuwrı baylanıshı ekenligine itibar qaratdı [1].

Ol bul gipotezalardıń bárshesin eki tayıpaǵa ajıratadı hám olardı “X teoriiyası” hám “Y teoriiyası” dep atadı.

X teoriiyası xızmetkerlerdi xoshametlewdiń tómendegi tiykarǵı noqatlarına tiykarlanadı: xızmetkerler islewdi jaqtırmaydı hám kereksiz (olardıń pikirinshe) háreketlerden qashıwǵa háreket qıladı; jumısshılar juwapkershiliksiz hám gárezsiz emes; jumısshılardı xoshametlew ushın olarǵa májbúrlew, qadaǵalaw hám jazalaw kerek; jumıs ornınıń mánisi onıń turaqlılıǵı hám qáwipsizliginde bolıp tabıladı; xızmetkerler ózin-ózi ańlawdıń keregi joq.

Y teoriiyası xızmetkerlerdi xoshametlewdiń tómendegi tiykarǵı noqatlarına tiykarlanadı: jumısshılar jumıstı hár qanday insan ushın zárúr bolǵan processlerden biri sıpatında qabıl qıladı; xızmetker, eger qızıǵıwshılıq bolsa, ózin-ózi shólkemlestiriw hám ózin-ózi basqarıw qábiletine iye; xızmetkerler juwapkershilik hám qarar qabıl qılıw erkinligine mútáj; xızmetkerler jańa xızmet, dáretiwshilik hám jetiskenliklerhe mútáj (yaǵnıy, olar ózin-ózi ańlaw ushın háreket qıladı); ózin-ózi ańlaw ushın erkinlik hám múmkinshiliklerdi sheklew jumıs nátiyjeligining páseyiwine alıp keledi hám xızmetkerdi shólkem maqsetlerine qarsı turıwǵa májbúr qıladı.

Processual model. Processual modelge tiykarınan tómendegiler kiredi:

- Porter-Louler teoriiyası.
- V.Vroom kútiwler teoriiyası.
- S.Adamstıń adalat teoriiyası [5].

Porter-Louler teoriiyası (avtorlar L.Porter, E.Lawler) bes ózgeriwshi bar bolǵan modelge itibar qaratadı: sarıplanǵan kúsh, qabıl etiw, alınǵan nátiyjeler, sıylıq, qanaatlanıw dárejesi.

Bul teoriyanıń tiykarǵı juwmaqları tómendegilerden ibarat:

- Insanniń qádrیاتlar sistemasında nátiyjelerdiń anıqlılıǵı zárúr rol oynaydı. Basqa bárshe nárseler teń bolsa, nátiyje qanshelli kem bolsa, onı ámelge asırıw ushın kemrek kúsh sarıplanadı.

- Insan sırtqı sıylıqlardan tısqarı (máselen, is haqı yaqı bonus) ishki sıylıqlardı (orınlanǵan jumıstan quwanıw hám basqalar) aladı, bul onıń qanaatlanıw dárejesin asırıwǵa járdem beredi.

- Tekgana sırtqı sıylıqlar, bálki bul sıylıqtıń adalatlılıǵına shaxstıń bahalawı da zárúr. Eger adalatlı is haqını bahalaw haqıyqattan joqarı bolsa, onda adam keyinshelik nátiyjeli islew ushın xoshametti joǵaltadı.

- Jumıstıń joqarı kórsetkishleri onıń nátiyjesi emes, bálki qanaatlanıw sebebi de bolıp tabıladı. Jáne, qanaatlanıw jumıstı baslawdan aldın emes, bálki u tamamlanǵannan keyin payda bolıwı kerek [5].

V.Vroom kútiwler teoriiyası. V.Vroomnıń kútiwler teoriiyasınıń mazmunı sonnan ibarat bolıp, nátiyjeli xızmet ushın motivaciya hár bir motivacion faktor boyınsha valentlik ónimleri jıyındısına hám birinshi dárejeli nátiyjelerge erisiwge alıp keletuǵın qabıl etilgen qábiletine (yakı subiektiv itimallıǵına) baylanıslı.

Solay etip, motivaciya úsh túrdegi baylanıslarǵa tıykarlanadı:

- “qárejet-nátiyjet” (Q-N) baylanıs.

- “nátiyje-sıylıq” (N-S) baylanıs.

- Valentlik – individual motivacion faktorlardıń payda bolıw kúshi sıpatında.

Motivaciya = Q-N x N-S x Valentlik.

Sol menen birge, birinshi dárejedeги nátiyjeler (Q-N baylanısı) tiykarınan adam óz basshısınan alatuǵın rejlestirilgen wazıypalardı bildiredi.

Ekinshi dárejedeги nátiyjeler (N-S baylanısı) birinshi dáreje nátiyjeleriniń funkciyası bolıp, shaxstıń ózi ushın zárúr bolǵan xızmet nátiyjelerin (pul sıylıǵı muǵdarı, lawazımǵa kóteriliw, kásiplesler húrmeti hám basqalar) bildiredi.

Valentlik insannıń belgili bir zárúrligin qanaatlandırıw qálewiniń kúshin ańlatadı [5].

S.Adamstıń adalat teoriiyası. Adamlar subiektiv ráwishte alınǵan sıylıqtıń sarıplanǵan is-háreketlerge qarata qatnasın anıqlaydı hám keyin onı soǵan uqsas jumıslardı orınlaytuǵın basqa adamlardıń sıylıqları menen salıstıradı. Eger salıstırıw adalatsızlıqtı kórsetse, yaǵnıy adam kásiplesi tap sol jumıs ushın kóbirek sıylıq alǵan dep esaplasa, ol psixologiyalıq stressti basınan keshiredi.

S.Adamstıń adalat teoriiyası boyınsha xızmetkerler ortasında joqarıda kórsetilgen jaǵdaylar boyınsha adalattıń joqlıǵı aqıbeti tómendegi is-háreketlerde kórinedi: óz jumısı ushın haqtı asırıwǵa urınıw (tuwrıdan-tuwrı narazılıqtı bildiriw yakı unamlı aktivlikti asırıw); mákemeniń basqa aǵzalarınıń poziciyasına tásir qılıw; bólim yakı kompaniyanı tárk etiw; óz háreketlerin kemeytiriw; óz xızmetlerin pás bahalamaslıq; basqa salıstırıw obiektin tańlaw [5].

Juwmaq. Joqarıdaǵı motivaciya modelleri boyınsha alıp barılǵan ullı alımlardıń teoriiyaları búgingi kúnde de óz áhmiyetin joytqanı joq. Sebebi insan ómir súrer eken, oǵan hámiyshe motiv, motivaciya kerek. Al, motivaciya modelleri bolsa,

insanda xızmet etiwı, oqıwda bolsın, jumısta bolsın, dóretiwshilikte bolsın joqarı nátiyjege, joqarı dárejege alıp shıǵıwı ushın iytermelep, túrtki bolıp turadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Магун В.С. Потребности и психология социальной деятельности личности. – Ленинград: Наука, 1983. – 176 с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность. Электрон ресурс: <http://psylib.org.ua/books/masla01/index.htm>.
3. Тейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента. – М.: Контроллинг, 1991. – 104 с.
4. Хайдаров F.I., Халилова N.I. Umumiy psixologiya. – Т.: TDPU, 2009. – 322 б.
5. <https://motivtrud.ru/PCost/modely.html>

Qazı Máwlik shıǵarmalarında omonim sózlerdiń qollanılıwı

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Orınbaeva Jupargul

Annotaciya: Maqalada Qazı Máwlik shıǵarmalarınıń tillik ózgeshelikleri sóz etilgen. Shayır dóretpelerindegi omonim sózler mısallar járdeminde analizlengen.

Tayanış sózler: lingvistika, eski túrkiy tili, omonimler, omonimlik qatar, semantika, kóp mánili sózler, polisemiya

The use of homonymous words in the works of Qazi Máwlik.

Karakalpak State University named after Berdakh Orinbayeva Jupargul

Annotation: The article discusses the linguistic features of the works of Qazi Máwlik. The homonyms in the poet's works are analyzed using examples.

Key words: linguistics, Old Turkic language, homonyms, homonymous series, semantics, polysemous words, polysemy

XIX ásirdeń XX ásirdeń basında jasap ómir súrgen hám usı dáwir ádebiyatın hár tárepleme hám jan-jaqlama bayıwına úles qosqan shayır Qazı Máwlik (Máwdit) Bekmuhammed ulı bolıp esaplanadı. Shayır eskishe sawatlı, túrkiy tilin jeik biletuǵın adam bolǵan. Sonlıqtan, qosıqlarınıń kópshiligin eski túrkiy ádebiy tilinde jazǵan. Biz bul maqalada Qazı Máwlik shıǵarmalarında omonimlerdiń qollanılıw ózgesheliklerin úyrenemiz.

Omonimler, yaǵnıy jazılıwı hám aytıluwı birdey, biraq ańlatatuǵın mánileri bir-birine jaqın emes sózler qaraqalpaq tiliniń leksikasında óz aldına bir topardı quraydı. Olar tildiń tariyxıy rawajlanıwı dawamında payda bolǵan leksikalıq birliklerden ibarat.

Tilimizde forması boyınsha birdey bolıp qollanılatuǵın sózler oǵada kóp ushırasadı. Degen menen, olardıń hámmesi birdey omonimiyalıq qubılıslar emes. Kóp mánili sózler de forması boyınsha birdey sózler, biraq, olardı formasına qaray leksikalıq omonimiyaniń qarawına kirgiziwge bolmaydı. Óytkeni, omonimiya formalıq birliktiń mánilik jaqtan jaqınlıǵına emes, al alıslıǵına tiykarlanadı. Sonlıqtan, olardı bir-birinen ayırıwda geypara qıyınshılıqlardı ushıratıwǵa boladı.

Qaraqalpaq tilinde bir qatar omonimler semantikalıq jaqtan hesh qanday baylanısı bolmaǵan sózlerdiń tariyxıy rawajlanıwdıń barısında tek forması boyınsha uqsas bolıwı nátiyjesinde payda bolǵan.

Házirgi qaraqalpaq tilinde kópshilik omonimler sózlerdiń morfologiyalıq jaqtan ózgeriwi nátiyjesinde payda bolǵan. Bunda túbir sózge belgili bir qosımtalardıń jalǵanıwı arqalı forması jaǵınan birdey, biraq, mánisi jaǵınan bir-birine uqsamaytuǵın sózler qatarı payda boladı.

Omonimler basqa tilden kelip kirgen geypara sózlerdiń tilimizdegi ayırım sózlerge forması jaǵınan uqsas kelip, birdey aytıluwı arqalı da jasalıwı múmkin. Házirgi qaraqalpaq tilinde usınday jol menen payda bolǵan omonimler kóp ushırasadı. Házirgi qaraqalpaq tilindegi omonimlerdiń tiykarǵı jasalıw usılları mine usılardan ibarat.

Omonimlik qatarlardı payda etken sózlerdiń óz ara semantikalıq jaqtan baylanısınıń dárejesine itibar berilse, sózlerdiń eki toparı payda boladı. Olardıń bir toparın etimologiyalıq hám semantikalıq jaqtan baylanısı joq, al, tek tariyxıy rawajlanıwdıń barısında ǵana fonetikalıq jaqtan bir formaǵa iye bolǵan sózler quraydı da, al, ekinshi toparın etimologiyalıq hám semantikalıq jaqtan bir-biri menen baylanıslı sózler toparı quraydı.

Omonimler sırtqı forması hám aytıluwı jaǵınan kóp mánili sózlerge (polisemiyaǵa) bir qansha jaqın bolıp keledi. Biraq, polisemiya menen omonimiyanı bir-birinen ajratıw máselesi barlıq omonimlerde birdey qatnaslı emes. Omonimiyanı polisemiyaadan ajratıwda sózlerdiń semantikası úlken áhmiyetke iye. Omonimiyalıq qubılıs mánilik jaqtan hár qıylı, biri biri menen hesh qanday semantikalıq jaqınlıǵı hám baylanısı joq sózlerdiń arasında kórinedi, al, polisemiyalıq qubılıstı mánilik jaqtan jaqın bir sózdiń ekinshi bir sózdiń tiykarında payda bolǵanın kóriwimizge boladı.

Qazı Máwlik omonimlerden sheber paydalanǵan. Omonimler sırtqı forması boyınsha birdey, biraq ańlatıp turǵan mánisi hár qıylı bolǵan sózler. Omonim sózler shayırdıń qosıqlarında kópshilik jaǵdayda hár qıylı sóz shaqaplarınan jasalǵan. Mısalı:

Ashıqlar yıǵlashıp ańar kóz yashı.
Sorasam on segizde deydiler yashın.
Yigitlik mudamı yazdur, qıshı yoq.
Bayaz yazdım xalıq ishine taratıp.
Keshe ketken shul yarımdı saǵındım.
Tun uyqısın tórt bóledi kesheler.

Bul mısallardaǵı yash (jas), keshe sózleri bir sóz shaqabınan jasalǵan omonimler bolıp tabıladı. Yash (jas) sózi birinshi mısalda kózden aqqan jas mánisin bildiriwshi atlıq sóz, ekinshi mısalda adamnıń jasaǵan jasına baylanıslı atlıq sózden

jasalğan. «Keshe» sózi eki mısalda da ráwish sóz bolıp, birinshisi «ótken kún» mánisinde, ekinshisi «tún» mánisinde jumsalğan. Házirgi tilimizde bul sóz «tún» mánisinde qollanılmaydı. Bul qońsılas ózbek tiliniń tásirini bolıwı kerek.

Al, joqarıdağı «yaz» (jaz) omonim hár qıylı sóz shaqabınan jasalğan. Birinshi mısalda jaz máwsimi mánisin bildiretuǵın ráwish sóz bolıp qollanılsa, ekinshi mısalda «jazıw» feyili bolıp jumsalğan.

Sonday-aq, Qazı Máwlik shıǵarmalarında polisemiyalıq sózler (kóp mánili sózler) de ushırasadı. Kóp mánili sózler tilimizde oǵada kóp. Olardıń kópshiliginiń máni órisi ádewir keńeygen. Sóz jeke turǵanda, ádette, óziniń tuwra mánisinde uǵınıladı da, al onıń qaysı mánide qollanılıp turǵanlıǵı kontekste belgili boladı. Mısalı: yuz (júz) sózi.

Tániń titrar aq yuzların kórgende.

Anıń waspın yazsam qaǵaz yuzine.

Sózlik yarqırar dúnyanıń yuzi.

«Bay» sóziniń de kóp mánide qollanılganın kóriwge boladı.

Boylarıńdı Shaxsánemge megzettim.

Qáddi boyıń Zulayxaǵa megzettim.

Kegeyli boyına barǵım keledi.

Kegeyli boyında aq gul pitipti.

Birinshi mısaldağı «yuz» (júz) sózi óziniń tiykarǵı mánisinde yaǵnıy adamnıń júzi, beti, pútkil dúnya mánilerinde qollanılgan. Keyingi mısaldağı «boy» sózi belgili bir predmetniń uzınlıǵına, boyına baylanıslı qollanıladı. Shayır bul sózdi qızdıń boyın, qáwmetine qarata hám suwdıń boyı, átirapı mánisinde de qollanǵan. Solay etip, shayır óz shıǵarmalarında kóp mánili sózlerdi sózlerdiń shıraylı hám tásirli shıǵıwı ushın ónimli paydalanǵan.

ÁDEBIYATLAR

1. Е.Бердимуратов. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1994.
2. Г.Қарлыбаева. Әжинияз шығармалары тилинің семантика-стилистикалық өзгешеликleri. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2017.
3. Ә.Пахратдинов, Х.Өтемуратова. XIX әсирдиң, ақыры XX әсирдиң басындағы қарақалпақ әдебияты тарийхы. Нөкис, «Билим», 1995.

АКТУАЛЬНОСТЬ ВОПРОСОВ ФОРМИРОВАНИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ПЕДАГОГОВ

Набиулина Луиза Махмудовна

к.п.н., доцент кафедры Магистратура и научные исследования
Университет Пучон в г. Ташкент

Курбанова Гульвира Мухаммад Кизи

Магистрант Университета Пучон в г. Ташкент

Аннотация. В статье проведен анализ научных исследований по вопросам формирования аналитических компетенций у педагогов, которые являются неотъемлемой частью эффективного лидерства и модернизации образовательных процессов. Подчеркивается, что развитие этих умений является необходимым условием для повышения качества образовательной деятельности.

Ключевые слова: аналитика, аналитические компетенции, образование, дошкольная образовательная система, качество образования.

O'QITUVCHILAR O'RTASIDA TAHLILIIY KOMPETENTSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARINING DOLZARBLIGI

Nabiulina Luiza Maxmudovna

Toshkent shahridagi Puchon universiteti Magistratura va ilmiy tadqiqotlar
kafedrasida dotsenti

Kurbanova Gulvira Muhammad qizi

Toshkent shahridagi Puchon universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada samarali etakchilik va ta'lim jarayonlarini modernizatsiya qilishning ajralmas qismi bo'lgan o'qituvchilar o'rtasida tahliliy kompetentsiyalarni shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar tahlili o'tkazildi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish ta'lim faoliyati sifatini oshirish uchun zarur shart ekanligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: tahlil, analitik vakolatlar, ta'lim, maktabgacha ta'lim tizimi, ta'lim sifati.

THE RELEVANCE OF THE ISSUES OF FORMATION OF ANALYTICAL COMPETENCIES AMONG TEACHERS

Nabiulina Luisa Makhmudovna

PhD., Associate Professor of the Department of Master's Degree and Scientific Research, Bucheon University in Tashkent

Kurbanova Gulvira Mukhammad kizi

Graduate student of the University of Bucheon in Tashkent

Annotation. The article analyzes scientific research on the formation of analytical competencies among teachers, which are an integral part of effective leadership and modernization of educational processes. It is emphasized that the development of these skills is a necessary condition for improving the quality of educational activities.

Keywords: analytics, analytical competencies, education, preschool educational system, quality of education.

Современная образовательная среда требует от педагогов не только владения базовыми профессиональными навыками, но и развития аналитических компетенций, которые позволяют адаптировать образовательные программы к индивидуальным потребностям каждого ребенка, оценивать образовательные процессы и принимать обоснованные решения. Эти вызовы активно обсуждаются на международной арене, что подчеркивает их глобальную значимость.

Организация ЮНЕСКО в докладе *"Professionalization of Early Childhood Care and Education Personnel: The Missing Piece for Strong Leadership"* [3] акцентирует внимание на необходимости профессионализации кадров в сфере дошкольного образования. В документе отмечается, что аналитические навыки воспитателей и педагогов являются неотъемлемой частью эффективного лидерства и модернизации образовательных процессов. ЮНЕСКО подчеркивает, что развитие аналитических компетенций помогает педагогам гибко адаптировать образовательные подходы и реагировать на изменяющиеся социальные условия и потребности детей.

В 2021 году ЮНИСЕФ в отчете *"Global Report on Early Childhood Care and Education: The Right to a Strong Foundation"* (Глобальный отчет о дошкольном воспитании и образовании: право на прочную основу) [4] указал, что аналитические умения педагогов играют ключевую роль в повышении качества дошкольного образования. В отчете приводятся примеры успешных программ, таких как инициатива в Бразилии, где за счет профессионального

обучения педагогов удалось значительно улучшить доступность и качество образования для детей из социально уязвимых слоев населения. Эти успехи доказывают, что развитие аналитических навыков педагогов является важным шагом на пути к обеспечению равных возможностей в образовании.

Также в глобальном докладе ЮНЕСКО и ЮНИСЕФ “*Global Education Monitoring Report 2024/25: Leadership in Education*” [5] подчеркивается важность образовательного лидерства и внедрения инновационных практик для повышения качества образования. В документе отмечено, что аналитические компетенции педагогов играют ключевую роль в создании индивидуализированных программ обучения, что особенно актуально для дошкольного возраста, когда формируются основы когнитивного и социального развития детей. Эти международные инициативы и исследования подтверждают, что развитие аналитических навыков педагогов является важным элементом успеха образовательных реформ.

В Узбекистане ведется планомерная работа по улучшения качества образования. В частности, приняты важные нормативные акты, направленные на модернизацию образовательных программ и повышение квалификации педагогов. Распоряжение Президента Республики Узбекистан, от 03.02.2022 г. № Р-22 [1] направлен на модернизацию и улучшение системы народного образования. В нем предусмотрены меры по обновлению учебных программ, совершенствованию методов обучения и повышению квалификации педагогов. Особое внимание уделяется модернизации инфраструктуры учебных заведений и внедрению современных технологий. Документ также акцентирует важность профессиональной ориентации учащихся, улучшения условий труда педагогов и повышения их статуса. Кроме того, предполагается создание системы мониторинга и оценки качества образования для его соответствия современным требованиям.

Кроме того, в рамках Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022—2026 годы, утвержденной Указом Президента № УП-60 от 31 января 2022 года [2], определены ключевые направления, способствующие устойчивому росту и повышению качества жизни граждан. Среди них — экономическое развитие, улучшение социальной сферы, совершенствование системы здравоохранения и образования, создание рабочих мест, развитие инфраструктуры и технологий, а также поддержка культуры и духовного развития. Эти реформы включают меры по развитию дошкольного образования, что подчеркивает актуальность данного исследования.

Со стороны ученых также проведена огромная исследовательская работа по изучению вопросов формирования аналитических компетенций у педагогов. Сергунцова Е.В. [10] подробно исследует концепцию «аналитических умений» в педагогической практике. Автор выделяет ключевые аспекты аналитических умений, такие как способность к критическому мышлению, анализу причинно-следственных связей и прогнозированию возможных результатов. Подчеркивается, что развитие этих умений является необходимым условием для повышения качества образовательной деятельности. Аналитические умения помогают педагогам более точно оценивать образовательные процессы, принимать обоснованные решения и разрабатывать эффективные методы преподавания. Также акцентируется внимание на важности формирования аналитических умений у студентов педагогических вузов, что способствует их профессиональному росту и эффективности работы в будущем.

Саенко Л. и Соломатина Г. [9], провели анализ аналитических умений студентов в контексте высшего образования. Авторы исследуют уровни развития этих умений, выявляя, что большинство студентов обладают средним или низким уровнем аналитических навыков. Это подтверждает необходимость внедрения новых методов и подходов в образовательный процесс, направленных на развитие критического мышления и аналитических способностей. Также в диссертации рассматриваются факторы, влияющие на развитие аналитических умений, такие как личная мотивация студентов, организация учебного процесса и квалификация преподавателей.

Астахова Л.В. и Трофименко А.Е.[7], исследуют пути развития информационно-аналитических компетенций студентов. Авторы акцентируют внимание на важности формирования этих компетенций для эффективной работы в информационном обществе. Развитие данных компетенций включает в себя использование современных информационно-коммуникационных технологий и методов активного обучения. Рекомендуется интегрировать теоретические знания с практическими навыками, что способствует более глубокому усвоению материалов и улучшению профессиональной подготовки студентов.

Хафиз К. и Эсмаил Е.А. [6] исследуются методы аналитической иерархии для оценки ключевых компетенций организаций и их соответствия личным компетенциям сотрудников. Данный метод помогает организациям структурировать проблему принятия решений, расставить приоритеты и

улучшить эффективность путем оптимизации соответствия между целями организации и компетенциями сотрудников. Это исследование актуально для организаций, стремящихся развивать систему компетенций, поддерживающую как развитие сотрудников, так и общий успех компании.

Веретенниковой В. Б., Шиховой О. Ф. и Шиховым Ю.А. [8] рассматриваются технологии, направленные на развитие компетенций педагогов и родителей дошкольников. Авторы акцентируют внимание на значимости профессиональной подготовки педагогов для улучшения качества образования детей в дошкольных учреждениях. Разработанные методики включают тренинги, семинары и программы повышения квалификации, что позволяет педагогам и родителям развивать необходимые компетенции для эффективного воспитания детей.

Таким образом, исследования возможностей аналитических компетенций у педагогов является одним из факторов, способствующих адаптации образовательных программ к индивидуальным потребностям каждого ребенка, а также позволяют оценивать образовательные процессы и принимать обоснованные решения. Следовательно, необходимо уделить внимание данному вопросу, и в частности, в практике дошкольного образования.

Использованная литература

1. Распоряжение Президента Республики Узбекистан от 3 февраля 2022 года № Р-22 «О дополнительных мерах по реформированию системы народного образования». – Ташкент, 2022. – 10 с.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года № УП-60 «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022—2026 годы». – Ташкент, 2022. – 15 с.
3. UNESCO (2020). Professionalization of Early Childhood Care and Education Personnel: The Missing Piece for Strong Leadership? Retrieved from UNESCO.
4. UNICEF (2021). Global Report on Early Childhood Care and Education: The Right to a Strong Foundation. Retrieved from UNICEF.
5. UNESCO (2023). The Global Education Monitoring Report 2023: Gender Report - The Path to Gender Equality in Education. Retrieved from UNESCO.

6. Hafeez, K. and Essmail, E.A. "Evaluating organisation core competences and associated personal competencies using analytical hierarchy process". Management Research News. 2007. Vol. 30 No. 8. pp. 530–547.
7. Астахова Л. Д., Трофименко А. Е. Развитие информационно-аналитических компетенций студентов в вузе // Вестник ЮУрГГПУ. 2011. №12–1.
8. Веретенникова В. Б., Шихова О. Ф., Шихов Ю. А. Технология развития базовых компетенций педагогов и родителей дошкольников // Образование и наука. 2019. Т. 21, № 9. С. 154–185.
9. Саенко Л. А., Соломатина Г. Н. Аналитические умения студентов: сущностные характеристики, уровни развития, факторы влияния // Ped.Rev.. 2021. №4 (38).
10. Сергунцова Е В. Сущность понятия «аналитические умения» и его составляющие // МНКО. 2022. №5 (96).

KICHIK IJTIMOYIY GURUH VA IJTIMOYIY INSTITUT SIFATIDA OILANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA ASOSIY FUNKSIYALARI

Mambetiyarova Venera

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining Pedagogika psixologiya kafedrasida o'qituvchisi.

Ansarbayeva Guljaina

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya. Biz ushbu maqolada oilaning kichik ijtimoiy guruh va ijtimoiy institut sifatidagi xususiyatlari va har bir oilaviy funksiyalarning o'ziga xos tomonlari, ularning qanchalik zarurligi va ularni to'g'ri tashkil etish uchun muhim ko'rsatmalar haqida so'z yuritamiz.

Kalit so'zlar. Oila, ijtimoiy institut, funktsiya, reproduktivlik, relaksatsiya.

Oila – bu eng asosiy ijtimoiy institutlardan biridir. Hozirgi globallashtirish davridagi muhim vazifalardan biri ham sog'lom va mustahkam oilalarni shakllantirish hisoblanadi. Urf-odatlarimiz, an'analarimiz va milliy etnik xususiyatlarimiz ko'ra ham oilaga muqaddas va buyuk dargoh sifatida qaraladi. Uning faravonligini, barqarorligini, shuningdek daxlsizligini ta'minlash jamiyatimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Davlatimiz olib borayotgan siyosatlar ham asosan ana shu masalalarga qaratilgan. Xususan, 2022-yil 20-iyun sanasida Konstitutsion komissiya a'zolari bilan bo'lib o'tgan uchrashuvda prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev bugungi globallashtirish zamonida oila institutini har tomonlama himoya qilish, qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash uchun munosib shart-sharoitlar yaratib berish zarurati tobora kuchayib borayotganligini, shuningdek Bosh qonunga oila ayol va erkakning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligi asosida shakllanishini belgilab qo'yish zarurligini ta'kidlab o'tgani so'zimizning yaqqol isbotidir.

Shaxslar o'zaro munosabatda bo'lgan va o'z ehtiyojlarini ro'yobga chiqaradigan jamiyat mavjud ekan, u me'yorlar, qadriyatlar va an'analarning eng muhim tashuvchilaridan biri bo'lib, avlodlar davomiyligini ta'minlaydi va avlodlar o'rtasida tajriba almashish jarayonlarida faol ishtirok etadi. Hayotni tashkil etishning ushbu tarixan shakllangan shaklining to'liq ahamiyatini tushunish uchun biz uning o'ziga xos xususiyatlari va asosiy funksiyalarini batafsil ko'rib chiqishni

va shuningdek tahlil qilishni taklif qilamiz. Qoida tariqasida, sotsiologlar oilani a'zolari qon yoki muayyan huquqiy munosabatlar (nikoh) bilan bog'liq bo'lgan kichik guruh sifatida tushunishadi. Shu bilan birga, uni ijtimoiy institut - inson mavjudligining eng qadimgi shakli deb hisoblash mumkin. O'zining tarixiy rivojlanishini ibtidoiy davrda boshlagan, hayotni tashkil etishning oilaviy shakli inson resurslarini to'ldirishda, yangi avlodlarning ijtimoiylashuvi va moslashuvida asosiy rol o'ynadi. Jamiyatning asosiy birligi bo'lib, u ijtimoiy munosabatlar tizimiga uyg'un tarzda singib ketgan.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, oila "biologik" yoki "ma'naviy" metafizik mavhum tushuncha emas. Bu insoniyat jamiyatida paydo bo'lgan va uning rivojlanish jarayonida o'zgarib turadigan o'ziga xos ijtimoiy munosabatlar to'plamidir. Shaxs jamiyatdan tashqarida mavjud bo'lmaganidek, oila ham jamiyatdan tashqarida o'z missiya va vazifalarini bajara olmaydi. Bu xususiyat ijtimoiy normalar va an'analarda o'z aksini topadi va tasdiqlaydi. Bu shaxslararo munosabatlarga, axloqiy tamoyillarga, din va qonunlarga ta'sir ko'rsatadigan oila institutidir. Nikoh va oilaviy munosabatlar hukmron tuzum manfaatlariga mos keladi va uning ehtiyoj va talablarini qondirishga har tomonlama yordam beradi. Oila o'z qonuniyatlari asosida rivojlanib, faoliyat yuritadigan kichik guruhdir. Jamiyatga, hozirgi siyosiy rejimga, shuningdek, iqtisodiy, ijtimoiy va diniy munosabatlarga bog'liq bo'lgan holda, u bir vaqtning o'zida nisbatan mustaqil ijtimoiy birlik vazifasini bajaradi.

Yana bir qiziqarli va ahamiyatli masala oilaning asosiy va eng muhim ijtimoiy institut sifatidagi vazifalari bilan bog'liq. "Oila" deb ataluvchi jamiyatdagi bu noyob hujayra quyidagi bir qator vazifalarni bajaradi.

Albatta, oilaning asosiy funktsiyalaridan biri sifatida reproduktiv (tug'ilish) funksiyasini ko'rsatish mumkin. Ular nikoh munosabatlariga va farzandlarning jismoniy va psixologik sog'lig'iga asoslangan. Aholining miqdoriy va sifatli takror ishlab chiqarilishi doimo eng muhim vazifa bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Zero, mantiqan aytadigan bo'lsak, 25-30 yil ichida mamlakat aholisi hozirgidan kam bo'lmasligi uchun oilada farzandlar soni ota-onadan kam bo'lmasligi kerak. Chunki ba'zida ikkita boladan biri u yoki bu sababga ko'ra o'z oilasini yaratmasligi ham mumkin. Umuman olganda, ikki farzandli oilalardan tashkil topgan ming nafar aholi 25-30 yil ichida o'z sonining uchdan bir qismini yo'qotadi va statistik ma'lumotlariga ko'ra, aholining ko'payishi uchun oilalarning taxminan 50 foizida uchta farzand bo'lishi kerak. Shu nuqtai nazardan, bir qancha davlatlar demografik muammolarni hal qilish va aholi soni barqarorligini saqlash uchun ko'p bolali oilalar

sonini ko'paytirish va ular uchun muayyan imtiyozlar yaratishni davlat siyosati darajasigacha olib chiqqan.

Keyingi asosiy vazifalardan biri bu oilaning tarbiyaviy funksiyasidir. Ota-onalarning xulq-atvori va turmush tarzi, ularning axloqiy ko'rsatmalari, umuman, oiladagi muhit - bularning barchasi bolaning rivojlanishiga, tarbiyalanishiga ta'sir qiladi, chunki bola erta yosh davridan boshlab, birinchi navbatda, kattalar obro'siga, oilaning umumiy qadriyatlariga amal qiladi va har doim ota-onasining xatti-harakatlaridan o'rnak oladi. U o'zining birinchi pedagoglari, ya'ni ota-onasining ijtimoiy tajribasini faol idrok etib, ularni o'zlashtiradi. Bolalarning aqliy, jismoniy, ahloqiy, estetik tarbiyasiga oilada asos solinadi. Inson tug'ilganidan to umrining oxirigacha oila ta'sirida bo'ladi. Demak, oilaviy tarbiya uzluksizligi va davomiyligi bilan ajralib turadi. Bu borada hech bir davlat ta'lim muassasasini oila bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Albatta, hayotning turli davrlarida oilaning bolalarga ta'siri bir xil emas. Oiladagi tabiiy hayotning o'zi maktabgacha yoshdagi bolani, keyin esa maktab o'quvchisini juda ko'p narsalarga o'rgatadi. Oila tarbiyasini ota-onaning farzandga bo'lgan mehr-muhabbatsiz, bolalarning ota-onaga bo'lgan o'zaro tuyg'ularisiz tasavvur qilib bo'lmaganligi uchun u boshqa tarbiyaga qaraganda ko'proq hissiy xarakterga ega. Oila turli yoshdagi, jinsdagi va ko'pincha turli kasbiy qiziqishlarga ega odamlarni birlashtiradi. Bu bolaga o'zining hissiy va intellektual imkoniyatlarini to'liq ifodalash imkonini beradi.

Oilaning shunday funksiyasi ham borki, u insondagi ikkita qarama-qarshi hodisa - ruhiy aloqa va yolg'izlikka bo'lgan ehtiyojining qondirilishini amalga oshiradi. Bu uning kommunikativ funksiyasidir. Oilada ijtimoiy va psixologik yaqin odamlar bilan muloqot sodir bo'ladi va bu juda muhim, chunki aynan ular bilan siz o'z muammolaringiz va tajribalaringizni baham ko'rishingiz mumkin. Shu tarzda ma'naviy o'zaro boyitish jarayoni sodir bo'ladi. Ma'naviy muloqot vazifasini faqat sog'lom oilagina amalga oshirishi mumkin. Shaxsning axloqiy va psixologik salomatligi oila ichidagi muloqotning tabiati, ma'lum bir oilada shakllangan axloqiy-psixologik iqlim bilan bevosita bog'liqdir. Oilaviy muloqot nafaqat bolalar, balki kattalar (ayniqsa, keksa odamlar) uchun ham zarurdir. Oilada madaniyatli, mehribon va intellektual muloqotning rivojlanishiga turmush o'rtoqlarning ta'lim darajasi va doimiy ravishda o'zini o'zi takomillashtirish zarurati, jumladan musiqa, madaniyat, san'at, adabiyot, pedagogika, psixologiya, texnologiya, jismoniy tarbiya va boshqa sohalarida sezilarli darajada ta'sir qiladi. Ushbu funktsiyani amalga oshirish oila a'zolarining jiddiy shaxsiy o'sishiga olib keladi. Oila a'zolari o'rtasidagi chuqur hissiy aloqa va ishonch juda muhimdir. Har bir ota-ona

farzandining u bilan ochiq aloqda bo'lishini, muammoni birinchi bo'lib ular bilan muhokama qilishini kutadi. Har bir bola ota-onasi uni tushunishini va uni qoralamasdan, uning tarafini olib, yordam berishini xohlaydi.

Oilaning moddiy ta'minoti - oilaning daromadi, kattalarning moliyaviy savodxonligi, ehtiyojlarning tabiati, qadriyat ko'rsatmalari, oilaning ijtimoiy va shaxsiy manfaatlarining uyg'unligiga bog'liq oilaning iqtisodiy funksiyasi ham mavjuddir. Ya'ni, oilaning iqtisodiy funksiyasini amalga oshirishga, bir tomondan, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari, qadriyatlari, yo'riqnomalari va ideallari tizimi ta'sir qiladi. Ikkinchi tomondan, oila a'zolarining sub'ektiv xususiyatlari - ularning moyilligi, shaxsiyati, iste'molchilar talablari, madaniy rivojlanish darajasi, milliy va etnik xususiyatlari ta'sir qiladi. Iqtisodiy funktsiya umumiy byudjetni va barcha oila a'zolari tomonidan uy xo'jaligini boshqarishni o'z ichiga oladi, bunda hamma bir jamoa bo'lib ishlaydi. Bu ular o'rtasidagi aloqalarni shakllantirish va mustahkamlash, moliya sohasida hayotiy tajriba va bilim almashishga xizmat qiladi. Aytishimiz mumkinki, oila jamiyatning eng kuchli iqtisodiy bo'g'inidir.

Oilalarning relaksatsiya, ya'ni dam olish funksiyasi ham mavjuddir. Nomidan ko'rinib turibdiki, bu yerda oilaviy ta'til va bo'sh vaqtni tashkil etish, stressdan xalos bo'lish, oila a'zolarining salomatligini muhofaza qilish uchun oilaviy resurslardan foydalaniladi. Bu insonning mehnatga va o'qishga sarflagan jismoniy va ruhiy kuchini oilada ruhi va turmush tarzi bilan yaqin bo'lgan hamfikrlar orasida eng yaxshi tarzda tiklashi mumkinligi bilan izohlanadi. Bo'sh vaqtni unumli tashkil etish – birgalikda kino tomosha qilish, sayr qilish va sayohat qilish, sport bilan shug'ullanish va umuman olganda, har qanday umumiy faoliyat oilani mustahkamlaydi, farzandlar tarbiyasida, turmush o'rtoqlarning hissiy birligida katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ushbu funktsiya barcha oila a'zolarining, ayniqsa bolalarning estetik va axloqiy fikrlari va dunyoqarashini shakllantirish, rivojlantirish va tarbiyalashda madaniy rolni bajaradi. Shunga ko'ra, birinchi navbatda, turmush o'rtoqlarning qiziqishlari va rivojlanish darajasi muhim ahamiyatga ega. Nikoh munosabatlari madaniyati qanchalik yuqori bo'lsa, bu funktsiya shunchalik samarali bo'ladi. Barqaror oilada bu funktsiya doimiy ravishda o'zgaradi va rivojlanadi. Ba'zi oilalarda oilaviy kitobxonlik, uy teatri, kontsertlar, tanlovlar, stol o'yinlari, qishloq sayohatlari, ekskursiyalar, hunarmandchilik va rasm chizishning ajoyib an'analari saqlanib qolgan. Boshqacha qilib aytganda, bo'sh vaqt turli xil bo'lishi mumkin, lekin siz xar doim uni zavqli va qiziqarli o'tkazichga intilishingiz kerak.

Albatta oila asosiy ijtimoiy institut sifatida boshqada bir qator funksiyalarni amalga oshiradi. Ushbu funksiyalarni to'g'ri tashkil etish, ularning o'z vazifalarini

to'liq amalga oshirishini nazorat qilish va ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Barcha funksiyalar to'liq va barqaror ishlayotgan oila – sog'lom va mustahkam oila hisoblanadi va bundan oilalarda tarbiyalanayotgan farzandlar jismoniy va ruhiy jihatdan ham sog'lom, ma'nan yetuk shaxs sifatida shakllanadi. Albatta, bunday yuqori salohiyatga ega shaxslar jamiyatimizning kelajagi bo'lsa, sog'lom va mustahkam oila davlatimiz tayanchi hisoblanadi.

REFERENCES

1. Sh.M.Mirziyoev “Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g'oyamizning poydevoridir” T.: “Tasvir”-2021;
2. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. - СПб.: Речь, 2019
3. G'oziyev.E.G. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent., 2020.
4. Karimova.V.M. Sotsiyal psixologiya— Toshkent., 2022.
5. Elektronnaya biblioteka, <http://www.koob.ru>
6. Сайт “Психология на русском языке”:
<http://www.psvchology.ru/Librarv>

Linguistic and Cultural Analysis of Words of Wisdom in Abdulhamid Chulpan's Kecha va Kunduz (Night and Day) and Stéphane Dudoignon's La Nuit

Kouchkorova Dilnozakhon Shukhratbekovna, Phd doctorant de l'Université nationale d'Ouzbékistan du nom de Mirzo Ulugbek. Portable : +998 97 277 00 93. Mail : adilnoza920@gmail.com

ABSTRACT. This article provides a linguistic and cultural analysis of the words of wisdom in Kecha va Kunduz (Night and Day) by Abdulhamid Chulpan and La Nuit (The Night) by Stéphane Dudoignon. Through the examination of selected aphorisms and philosophical reflections in both works, the article explores the intersections of language, culture, and the human condition. Chulpan's Kecha va Kunduz, a cornerstone of early 20th-century Uzbek literature, offers insights into Central Asian moral and existential dilemmas, emphasizing themes like peace, trust, and the lasting impact of human emotions. In contrast, Dudoignon's La Nuit, influenced by existential thought, delves into themes of introspection, solitude, and the search for hidden truths, reflective of French cultural and philosophical values. The article compares how these words of wisdom reflect their respective cultural contexts, focusing on linguistic nuances, philosophical underpinnings, and the universal themes of self-realization, happiness, and the human quest for meaning. Ultimately, the study highlights how translation between Uzbek and French brings forth both linguistic and cultural transformations, revealing the commonalities and differences in human thought across cultures.

Keywords: linguistic analysis, cultural analysis, words of wisdom, introspection, trust, human condition, cross-cultural comparison.

Introduction

Words of wisdom, deeply embedded in cultural and philosophical contexts, serve as windows into the values, beliefs, and worldviews of a society. Both Abdulhamid Chulpan's Kecha va Kunduz (Night and Day) and Stéphane Dudoignon's La Nuit (The Night) feature profound reflections on human nature, society, and the cosmos. These literary works offer rich examples of words of wisdom that reflect their respective cultures' moral and philosophical landscapes.

Chulpan's *Kecha va Kunduz*, written in the early 20th century, deals with the complexities of identity, social struggle, and existential themes within Uzbek society. On the other hand, Dudoignon's *La Nuit*, a more modern French work, explores themes of isolation, introspection, and the search for truth, which align with broader philosophical inquiries within Western thought. Both works include aphorisms and wisdom sayings that illustrate their cultural contexts, and their linguistic and cultural translation provides a unique lens through which to compare Uzbek and French perspectives on universal human issues.

This article conducts a linguistic and cultural analysis of the words of wisdom in both *Kecha va Kunduz* and *La Nuit*, focusing on how these expressions resonate within their respective cultural and philosophical contexts and how their meaning might shift when translated across languages and cultures.

1. Abdulhamid Chulpan's *Kecha va Kunduz*: Words of Wisdom in Uzbek Literature

Abdulhamid Chulpan (1897-1938) is one of the leading figures in early 20th-century Uzbek literature. *Kecha va Kunduz* (Night and Day) is a seminal novel that reflects the social struggles, identity crises, and existential dilemmas faced by the individuals in the rapidly changing socio-political landscape of Central Asia. Chulpan's novel is rich with aphorisms, maxims, and philosophical reflections that express moral and social wisdom in the context of Uzbek society.

Key Words of Wisdom in *Kecha va Kunduz*

1. "Baxt — bu tinchlik, tinchlik esa o'z-o'zini anglashda."

Translation: "Happiness is peace, and peace lies in self-realization."

- **Cultural Context:** This saying reflects the deeply rooted idea in Uzbek culture that true happiness and peace come from self-awareness and harmony with one's inner self. The notion of peace, both internal and external, is central in Uzbek ethics, especially in relation to family, society, and religion.

- **Linguistic Nuances:** The term "tinchlik" (peace) in Uzbek holds a dual meaning, encompassing both physical peace (absence of conflict) and internal tranquility (spiritual peace). The term "o'z-o'zini anglash" (self-realization) highlights the importance of personal development and spiritual awakening in achieving happiness.

2. “Hayot o‘tadi, lekin qalbdagi izlar qoladi.”

Translation: “Life passes, but the marks on the heart remain.”

- **Cultural Context:** This phrase emphasizes the enduring nature of emotional and spiritual experiences. It resonates with the Islamic notion of the eternal soul and the importance of spiritual legacy in Uzbek society, where one’s actions and emotions are believed to leave an indelible mark on one’s character.

- **Linguistic Nuances:** The term “izlar” (marks) carries a dual meaning, suggesting both physical and metaphorical traces. It is a metaphor for memories and emotions that remain with the individual long after life’s events have passed.

3. “Ishonchni yo‘qotgan odam, o‘zini yo‘qotgan odamdir.”

Translation: “A person who loses trust, loses themselves.”

- **Cultural Context:** This phrase reflects the high value placed on trust and relationships in Uzbek culture. Family, loyalty, and trust are foundational to Uzbek social fabric. The loss of trust is seen not only as a personal failure but as a rupture in the individual’s sense of self and their relationship with others.

- **Linguistic Nuances:** The word “ishonch” (trust) is deeply tied to social bonds and moral integrity.

The expression suggests a deep interconnection between personal identity and the ability to trust and be trusted.

2. Stéphane Duhaime’s *La Nuit*: Words of Wisdom in French Literature

Stéphane Duhaime’s *La Nuit* (The Night) is a modern French novel that delves into themes of introspection, isolation, and the search for truth. Duhaime’s writing is steeped in existential philosophy, influenced by thinkers like Sartre and Camus, which gives the novel a strong emphasis on personal reflection and the struggle to find meaning in an often indifferent universe.

Key Words of Wisdom in *La Nuit*

1. “Le silence est une forme de vérité.”

Translation: “Silence is a form of truth.”

- **Cultural Context:** In French philosophy, particularly existentialism, silence is often seen as a form of resistance or a pathway to deeper understanding. It reflects the French tradition of intellectual reflection, where silence is valued as a way to confront personal truths and contradictions.

- **Linguistic Nuances:** The term “silence” in French has both literal and metaphorical connotations. In existential thought, silence represents an absence of external distractions, creating space for personal truth to emerge.

2. “La nuit nous enseigne la vérité cachée.”

Translation: “The night teaches us the hidden truth.”

- **Cultural Context:** The theme of night as a metaphor for hidden truths is deeply ingrained in French existential thought. The night is often portrayed as a time for reflection, where one confronts the darker aspects of existence and the self.

- **Linguistic Nuances:** The word “nuit” (night) is often used in French literature as a symbol of introspection, mystery, and existential questioning. The term “vérité cachée” (hidden truth) suggests that deeper meanings lie beneath the surface, waiting to be discovered through personal introspection.

3. “L’homme est un être de solitude.”

Translation: “Man is a being of solitude.”

- **Cultural Context:** This phrase resonates with the French philosophical tradition, particularly existentialism, which often grapples with the themes of isolation and the individual’s search for meaning in a seemingly indifferent world. The French existentialist tradition places a strong emphasis on solitude as an essential part of the human condition.

- **Linguistic Nuances:** The phrase “être de solitude” (being of solitude) connotes not only physical loneliness but also the existential solitude inherent in human life.

3. Linguistic and Cultural Comparison of Words of Wisdom

When comparing the words of wisdom from Kecha va Kunduz and La Nuit, we notice several key linguistic and cultural differences:

1. Concept of Peace and Happiness:

- In Uzbek culture, peace is deeply linked to social harmony, familial bonds, and religious faith. The wisdom in Kecha va Kunduz suggests that happiness comes from inner peace and self-realization within the context of these societal values.

- In contrast, the French philosophical tradition often emphasizes peace and happiness as individual achievements, found through introspection and sometimes through isolation, as seen in La Nuit. The French perspective places more weight on personal struggle and existential questioning.

2. Time and Memory:

- The idea that “life passes, but marks on the heart remain” in Kecha va Kunduz underscores the long-lasting effects of personal and emotional experiences. This reflects the Uzbek cultural view that memories and experiences shape one’s identity and are passed down through generations.

- In La Nuit, time and the night are metaphors for personal reflection and the uncovering of hidden truths. French existentialism often explores how time and memory are tied to personal authenticity and the search for meaning in an unpredictable world.

3. Trust and Relationships:

- In Kecha va Kunduz, the loss of trust is equated with the loss of self, reflecting the importance of relationships and loyalty in Uzbek culture.

- In La Nuit, the individual’s search for truth often involves solitude and internal reflection, where trust is not external but found within oneself. This reflects the French cultural emphasis on individualism and personal authenticity.

4. Conclusion

The words of wisdom in Kecha va Kunduz and La Nuit provide a fascinating lens through which we can explore the linguistic and cultural values embedded in both Uzbek and French societies. While Uzbek wisdom emphasizes social harmony, trust, and the enduring nature of emotional experiences, French wisdom focuses on introspection, individual struggle, and the pursuit of hidden truths.

Linguistically, the translation of these aphorisms between Uzbek and French demonstrates how language reflects cultural values and philosophical perspectives. Despite the differences, both sets of wisdom ultimately express a universal human quest for meaning, truth, and self-understanding, which transcends cultural and linguistic boundaries.

**SUVDA HAMDA QURUQLIKDA YASHOVCHILARNING
TASHQI VA ICHKI TUZILISHI
EXTERNAL AND INTERNAL STRUCTURE OF AQUATIC AND
LAND-LIVING ORGANISMS
ВНЕШНИЙ И ВНУТРЕННИЙ СТРУКТУР ОБИТАТЕЛЕЙ В
ВОДЕ И НА СУШЕ**

Andijon davlat pedagogika instituti

Biologiya yo'nalishi talabalari: **Xamidillayeva Muxlisa Xayrullo qizi,**

Biloldinova Maqsuda Xayotbek qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada suvda hamda quruqlikda yashovchilarning ichki va tashqi tuzilishi haqida, ularning skeleti, tana tuzilishi, tashqi organlarining joylashuvi, oyoqlarining tuzilishi, va ichki tuzilishidan hazm qilishi, oziqlanish usuli, ozuqasi, kloakasining tuzilishi, qon aylanish sistemasi va qon tomirlari, yuragining tuzilishi, nafas olish organlari hamda jinsiy organlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Teri qoplami, amfibiyalar, progress, nog'ora parda, skelet, uch kamerali yurak, bir juft buyrak, bir juft jinsiy organlar, aramorfoz, shilimshiq, ichak, oshqozon, o'pka, traxeya, tuxumdon, siydik pufagi.

Abstract: This article provides information about the internal and external structure of aquatic and terrestrial animals, their skeleton, body structure, location of external organs, structure of the legs, and digestion from the internal structure, method of nutrition, food, structure of the cloaca, circulatory system and blood vessels, structure of the heart, respiratory organs and reproductive organs.

Key words: Skin, amphibians, progression, tympanic membrane, skeleton, three-chambered heart, one pair of kidneys, one pair of reproductive organs, aramorphosis, mucus, intestine, stomach, lungs, trachea, ovary, urinary bladder.

Аннотация: В данной статье рассказывается о внутреннем и внешнем строении водных и наземных животных, их скелете, строении тела, расположении внешних органов, строении ног и внутреннем строении их пищеварения, способе питания, питании, строении их клоаки, кровеносная система и сосуды, засол сердца, представлены сведения об органах дыхания и половых органах.

Ключевые слова: Покровы, земноводные, прогресс, барабанная перепонка, скелет, трехкамерное сердце, пара почек, пара репродуктивных

органов, араморфоз, слизь, кишечник, желудок, легкие, трахея, яичник, мочевой пузырь.

Suvda hamda quruqlikda yashovchi yashovchilar sinfining vakillari birinchi marta suvdan quruqlikka chiqqan umurtqali hayvonlar bo`lsa ham, suv muhiti bilan aloqasini saqlab qolgan. Ularning quruqlikka chiqishi tanasining baliqlardan takomillashganini ko`rsatadi. Ular yer yuzining ma`lum qismlaridagina tarqalgan bo`lib, chuchuk suv havzalarining chetki qismlaridagina yashaydi. Dengiz va okeanlarda va orollarda deyarli uchramaydi. Amfibiyalarning progressiv belgilari bilan bir qatorda ularning quruqlikda yashovchi primitiv hayvonlar ekanligini ko`rsatuvchi belgilar yaqqol ko`zga tashlanadi.

Tashqi ko`rinishi va teri qoplami: Amfibiyalarning tanasi yapaloq - yelka – qorin tomonga yassilangan. Dumi yo`q, keying oyoqlari oldingi oyoqlaridan uzun va kuchli (dumsizlar turkumi) boshqa vakillarining gavdasi cho`ziq, boshi nisbatan katta, dumi uzun, oyoqlari kalta va teng (dumlilar turkumi). Baqa bosh, tana, bir juft olgingi va bir juft orqa oyoq qismlaridan tashkil topgan. Uning gavdasi bezlarga boy, terisi yupqa, yumshoq shilimshiq modda bilan qoplangan. Amfibiyalarning rangi har xil vazifani bajaradi; yashirinish ogohlantirish va qo`rqitish va jinslarni farq qilish. Baqa terisi ma`lum joylardagina yopishgan bo`lib, bu faqat baqalarga xos sususiyat hisoblanadi. Baqa boshining ikki yon tomonida bo`rtib chiqqan ko`zlari bor. Ularda ustki va ostki qovoqlar joylashgan. Ustki qovoqlari ko`z olamsiga birikkan bo`lib, ostki qovoqlari erkin va harakatchan bo`ladi. Amfibiyalarda yupqa pirpiratuvchi parda yoki uchinchi qovoq bo`ladi. Kozlarining orqa qismida ustini nog`ora parda qoplagan quloqlari joylashgan. Nogo`ra parda, asosan o`rta quloq bo`shlig`ini tashqi muhitdan ajratib turuvchi devor bo`lib, ularning quloqlari baliqlarnikidan murakkablashtirishni ko`rsatadi. Bulardagi aramorfoz ular da o`rta quloq rivojlanganligi hisoblanadi.

Skeleti. Baqalarning skeletida bir qancha progressive belgilar mavjud. Xususan, oyoqlarining besh barmoqli tipda tuzilganligi, kamar va oyoq suyaklarining uchta gomodinam elementlardan tuzilganligi, chanoq kamarining o`q skeleti bilan bog`liq bo`lishi, bosh skeletining autostiliya tipda tuzilganligi ya`ni tanglayning bosh skeletiga qo`shilganligi, til osti yoyining boshqa elementlarga aylanganligi, Jabra qopqoqlarini butunlay, yoylarini esa qisman reduksiyalanganligi va nihoyat, umurtqa pog`onasining bir nechta bo`limlarga bo`linganligi ularning progressiv belgilaridir. Bosh skeletida suyaklarning kam bo`lishi, umurtqa pog`onasi bo`yin va quymich bo`limlarining kam taraqqiy etganligi, qovurgalarning bo`lmasligi, dum umurtqalarining bitta suyak- urosilga aylanganligi, chanoq kamari

yonbosh suyagining uzun bo`lishi va sakrab yurishiga moslanish tufayli baqa oyoqlar skeletining quruqlikda yashovchi boshqa hayvonlarnikiga nisbatan boshqacha tuzilganligi, baqaning adaptiv belgilari hisoblanadi.

Ovqat hazm qilish sistemasi. Amfibiyalar turli umurtqasiz hayvonlar, yosh baliqlar va itbaliqlar, suvda yashovchi qushlarning jo`jalari, suvga tushgan mayda kemiruvchilar bilan oziqlanadi. O`ljasini tutish usullari ham deyarli bir xil. oyoqlari hidlash va sezish yordamida, dumlilar ko`rish va hidlash yordamida oziqa topadi. Ular oziqani tiliga yopishtirib yoki jag`lari bilan tutadi. Oziq avval og`iz bo`shlig`iga tushadi va undan qizilo`ngachga o`tadi. Tishlari mayda ko`nus shaklida bo`ladi. Amfibiyalarning tili og`iz va halqum bo`shlig`ining tagiga birikadi. Tanglayning oldingi qismida og`iz halqum bo`shlig`ida juft ichki burun teshiklari-xonalar ochiladi. Og`iz- halqum bo`shlig`ining tepa qismida so`lak bezlari bor. So`lak bezining tarkibida ovqatni parchalovchi fermentlar yo`q, bu bez og`iz bo`shlig`ini ho`llash va oziqni yutish uchun xizmat qiladi. Oziqni yutishda ko`zlar ham yordam beradi. Uncha uzun bo`lmagan qizilo`ngach oshqozonga ochiladi. Oshqozondan o`n ikki barmoqli ichak boshlanadi va ingichka ichakka ulanadi undan esa to`g`ri ichak boshlanadi. To`g`ri ichak kloakaga ochiladi. Amfibiyalarning ichak nayi tana uzunligidan 2-4 marta uzun bo`ladi. Uch pallali jigarning o`eta pallasida o`t pufagi bor. O`t yo`li o`n ikki barmoqli ichakka ochiladi. oziqning hazm bo`lishi uchun 8-12 soat vaqt talab qilinadi. Past temperaturada ular bir yilgacha och yashay oladi.

Nafas olish sistemasi. Baqalarning nasaf olishi kislorod yutib, korbanat anhidrid chiqarishdan iborat bo`ladi, lichinkalarining teri, tashqi va ichki jabralari, vpyaga yetganlarida esa o`pka, teri og`iz halqum bo`shlig`ining shilimshiq pardasi ishtirok etadi. Voyaga yetgan baqaning nafas olish organi o`pka va teri hisoblanadi. Teriga yirik qon tomirlar keladi. opka bir juft sodda xaltachadan iborat, uning devoir yupqa, ichki yuzasi katakchali bo`ladi. Nafas yo`llari hiqildoq-traxeya kamerasidan iborat. Bu kameralar to`g`ridan to`g`ri o`pka bo`shlig`iga aylanib ketadi. Hiqildoq-traxeya teshigi bir juft cho`michsimon tog`ay bilan o`raglan, tovush bog`ichlari shu tog`ay;arga tortilgan. Tovush bog`ichlari hiqildoq teshigining yon tomonidan o`rab olingan ikkita shilimshiq parda burmasidan iborat. Bu pardalar tortilib taranglana oladi. Shunda o`pkadan chiqqan havo ularni tebratadi, bunda o`sha pardalardan tovush chiqadi. Amfibiyalarda ko`krak qafasi yo`qligi munosabati bilan nafas olishi o`ziga xos yo`l bilan o`tadi. Baqa avvalo, og`iz bo`shlig`iga havo oladi, buning uchun og`iz tubini pasga tushirib, burun teshiklarini ochadi. Keyin u burun teshiklarini klapanlar bilan berkitadi va og`iz tubini yuqoriga ko`taradi, natijada

havo hiqildoq teshigidan o`pkaga boradi. Shunday qilib amfibiyalar xuddi o`pkaga nafas olgandek havo oladi, havo u yerda o`pka elastic devorining puchayishi tufayli tashqariga chiqadi.

Qon aylanish sistemasi. Amfibiylarning lichinkalari qon aylanish sistemasi baliqlarning qon aylanish sistemasiga o`xshash, lekin voyaga yetganlarida o`pkaning paydo bo`lishi bilan qon aylanish sistemasida ham kuchli o`zgarishlar yuzaga kelgan. Baqalarning yurak bo`lmalaridagi to`siq yaxshi rivojlanmagan. Baqaning yuragi uch kamerali, ya`ni bir-biridan to`siq parda bilan ajralgan ikkita yurak bo`masi va bitta yurak qorinchasidan iborat, lekin bundan tashqari, yurakda o`ng yurakga ochiladigan vena sinusi bilan yurak qorinchasiga ochikadigan arterial konusi ham bor. Yurak qorinchasining devori ancha qalin bo`ladi va uning ichki yuzasidan uzun-uzun muskul iplari chiqadi, bu iplarning uchi atrioventrikulyar teshiklarni berkitib turadigan ikkita klapaning erkin, birinchi bo`lib arterial konusning orqa tomonidan o`ng va chap o`pka-teri arteriyasi chiqadi. Arterial konusning qorin tomonidan juft aorta yoylari chiqadi ular 2-juft Jabra yoylariga gomolog hisoblanadi. Aorta yoylari o`zidan ensa-umurtqa va o`mrovosti arteriyalarini ajratadi. Bular qorin muskullari va oldingi oyoqlari qon bilan boyitadi aorta yoylari umurtqa pog`onasi ostida o`zaro qo`shilib, orqa aortani hosil qiladi. Orqa aorta o`zidan kuchli hazm qilish nayi- tutgich arteriyani ajratadi. Amfibiyalarda yurak urishi past bo`ladi. Arterial konus yurak qorinchasining o`ng qismidan chiqadi. Shuning uchun yurak qorinchasi qisqarganda arterial ko`nusga dastlab vena qoni kiradi va o`pka – teri arteriyasini to`ldiradi. Yurak qorinchasining qisqarishi davom etganda arterial konusda bosim biroz oshadi. Yurak qorinchasining markaziy qismidan aralash qon aorta yoylariga chiqadi. Yurak qorinchasi to`liq qisqargand arterial ko`nusga yurak qorinchasining chap qismidan, asosan arterial qon o`tadi.

Ayirish organlari. Amfibiyalarning suvdan quruqlikka chiqishi suv va tuz almashinuvi harakatiga va organizmda azotli maxsulotlar almashinuviga ham sezilarli ta`sir ko`rsatadi. Ularda birlamchi bosh buyrak (pronefroz) taraqqiy etgan. Baqalarningg buyragi baliqlarnikidan farqli o`laroq yalpoqlashgan tana shaklida bo`lib, dumg`aza umurtqasining atrofida umurtqa pog`onasining ikki yonida joylashgan. Har bir buyrakdan siydik yo`li chiqib, kloakaga ochiladi. Kloakaning tagidan chiqqan teshik siyfik pufagiga ochiladi oziqa maxsulotlarining parchalanishidan hosil bo`lgan mochevina ajratadi va birlamchi siydik- buyrak naylari orqali o`tadi. Buyrak naychalaridan oqayotgan suvni va qimmatli oziqa moddalarini yo`qotishni kamaytiradi. Siydik pufagining ichki devorida ham suv

qayta so`riladi. Siydik pufagi to`lganda, uning devoridagi muskullarining qisqarishi natijasida siydik kloaka orqali tashqariga ochiladi. Keraksiz mahsulotlarning bir qismi teri orqali ham ham ajraladi. Terining ahamiyati, ayniqsa, suv almashinuvida katta bo`ladi. Namlik yuqori bo`lganda amfibiyalarning terisi suvni so`rib oladi, hamda teri osti limfa bo`shlig`iga yig`adi.

Jinsiy organlari. Suvda hamda quruqlikda yashovchilarning jinsiy organi juft bo`ladi. Jinsiy va siydik yo`llarining o`zaro munosabati tog`ayli baliqlarnikiga o`xshash. Donador tuxumlari tutqichga osilgan va baxorda butun tana bo`ylab to`lgan bo`ladi. Tuxumdonning yonida ko`p bo`lmali yog` tanasi joylashgan bo`ladi. Yog` tanasida qish mavsumida jinsiy hujayralar yetilishini taminlaydigan oziqa moddalar yig`iladi yo`lining ustki qismi kengayib, tana bo`shlig`iga ochiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zoologiya. Xordalilar 2- qism Dadayev S, Saparov O.
2. Zoologiya. J.L.Jahanov.
3. Zoologiya.Dadayev S, Mavlonov O.
4. Umurtqali hayvonlar zoologiyasi.S.P.Naumov.

O‘simlik mahsulotlariga sharbat olishdan oldin ishlov berish usullari va ulardan uzum, shaftoli va meva sharbatlari ishlab chiqarish energetik samaradorligini oshirishda qo‘llash imkoniyatlari.

**MUHAMMAD AL-XORAZMIY NOMIDAGI
TOSHKENT AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI QARSHI
FILIALI**

**“Kompyuter injiniring (“Kompyuter tizimlarini loyihalashtirish”)
mutaxassisligi**

Amirova Shahlo Xusun qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaftoli va uzum mahsulotlaridan sharbat ishlab chiqarish texnologiyasi, ishlab chiqarish samaradorligi haqida yoritilgan. O‘simlik mahsulotlariga sharbat olishdan oldin ishlov berish usullari va ulardan uzum, shaftoli va meva sharbatlari ishlab chiqarish energetik samaradorligini oshirishda qo‘llash imkoniyatlari haqida aytib o‘tildi.

Kalit so‘zlar: energetik samaradorlik, sok ishlab chiqarish, meva sabazavotlari, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, qayta ishlash sanoati.

Annotation: this article describes the technology of juice production from peach and grape products, production efficiency. The methods of processing plant products before extracting juice and the possibilities of using them increasing the energy efficiency of production of grape, peach and fruit juices were mentioned.

Key words: energy efficiency, juice production, fruit and vegetable crops, agricultural products, processing industry.

Meva sharbatlari ishlab chiqarish qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatining eng muhim sohalaridan biri bo‘lib, aholining vitaminlarga bo‘lgan talabini yil bo‘yi qondirib kelmoqda.

Meva sharbati ishlab chiqarish va iste'mol qilish jadal o'sib bormoqda. Hozirgi vaqtga kelib O'zbekistonda sharbat ishlab chiqarish 60 mln litrni yoki aholi jon boshiga 2 litrdan tog'ri kelmoqda. Aholi orasida sharbat iste'mol qilish keng targ'ib qilinmoqda. Aholining meva sharbatlariga bo'lgan talabi esa to'xtovsiz oshmoqda. Buning asosiy sababi meva sharbatlarida hamma ozuqa moddalari (qand, organik kislotalar, mineral tuzlar, vitaminlar) yaxshi saqlanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib meva sharbatlari ishlab chiqarish davr talabi va foydali biznes yo'nalishi hisoblanadi.

Shaftoli sharbati meva sharbatlari orasida mazasi va energetik quvvati bilan farq qiladi. Bu shaftoli mevasining kimyoviy tarkibi bilan bog'liq.

Meva sharbatlari turli tuman bo'lishiga qaramay, ularni ishlab chiqarish texnologiyasi va tizimi juda o'xshash. Shu sababli sharbat ishlab chiqaruvchi korxonalarda turli sharbatlarni ishlab chiqarish uchun bir ishlab chiqarish tarmog'i juda kam o'zgarishlar bilan qo'llaniladi.

Meva sharbatlari yangi uzilgan, pishgan mevalarni siqib yoki shibbalab olinadi. Shaftoli 70-80% sharbat chiqaradi. Meva sharbatlari tayyorlash texnologiyasiga va ularning sifat ko'rsatkichlariga qarab 3 turga ajratiladi: tiniq, quyuq (tindirilmagan) va mag'izli sharbatlar.

So'nggi yillarda o'tkazilgan bir qator tadqiqotlar natijasida sharbatni ajratib olish masalasiga yangi yo'nalish taklif qilindi, bu sharbatni ajratishning plazma nazariyasi deb nomlandi.

Ushbu nazariyaga ko'ra olinadigan sharbatning miqdori o'simlik hujayralarining hayotiy faoliyatining tashqi muhitning ularga ta'siri bilan buzilish darajasiga bog'liq.

Sharbat chiqish darajasi meva to'qimasining fiziologik va anatomik xossalari bilan bog'liq. Tirik hujayra protoplazmasi hujayra ichidagi ekstraktiv moddalarni yaxshi o'tkaza olmaydi. Protoplazma sharbatni tashqariga chiqishiga to'sqinlik qiladi.

Presslashda sharbat chiqish miqdorini belgilovchi asosiy omil – o‘simlik to‘qimasining hujayra o‘tkazuvchanligidir. Protoplazmaning yarim o‘tkazuvchanligi faqat tirik hujayrada mavjud. Hujayra tirik holda bo‘lishi uchun yetarli bo‘lmagan sharoitda protoplazmaning fizik-kimyoviy xossalari o‘zgaradi. Uning qovushqoqligi oshadi, so‘ngra esa oqsillar koagulyatsiyalanadi. Oqsilning holati protoplazma o‘tkazuvchanligini belgilaydi. Oqsilning hujayra qobig‘idan qatlamlanuvchi alohida qotgan tugunlari hosil bo‘ladi. Nomaqbul omillar ta’siri juda kuchli va davomiy bo‘lmasa ushbu omillar bartaraf bo‘lgandan so‘ng protoplazma avvalgi holiga qaytadi, ya’ni ma’lum chegarada jarayon barqaror. Kuchli ta’sir ostida protoplazma to‘liq koagulyatsiyalanadi. Hujayra bunda halok bo‘ladi. Bunday hujayraning protoplazmasi sharbatni tutib tura olmaydi, u hosil bo‘lgan yirik tirqishlar orqali osonlikcha tashqariga chiqadi [73].

Hujayraning halok bo‘lishini mevani mexanik maydalash, uni qizitish, muzlatish, u orqali elektr toki o‘tkazish, unga ultratovush bilan ishlov berish va boshqa turdagi ta’sirlar orqali ta’minlash mumkin.

Yuqorida keltirilgan qonuniyatlar barcha turdagi o‘simlik xomashyosi uchun to‘g‘ri. Ayni vaqtda protoplazma tashqi ta’sirlarga turli ravishda javob beradi. O‘simlik xomashyosining sharbatini ajratish protoplazmaning qovushqoqligi, elastikligi va boshqa xususiyatlariga bog‘liq. Protoplazmaning bu ko‘rsatkichlari xomashyoga dastlabki ishlov berish va uni presslash kabi tashqi ta’sirlarga qarshilik ko‘rsatish qobiliyatini belgilaydi. Protoplazmada dastlabki ishlov natijasida qanchalik katta buzilish ro‘y bergan bo‘lsa sharbat chiqishi shunchalik ko‘p bo‘ladi.

Olma, uzum, olcha protoplazmalari o‘simlik to‘qimalarini maydalaganda osonlikcha buziladi va presslashda sharbat chiqish miqdori nisbatan ko‘p bo‘ladi. Shuning uchun bunday xomashyo presslashdan ilgari faqat mexanik usulda maydalanadi. Olxo‘ri, o‘rik, qora qorag‘at protoplazmasiga mexanik maydalash kam ta’sir ko‘rsatadi. Bunday mahsulotlarni presslaganda sharbat chiqishi juda kam.

Sharbat miqdorini oshirish uchun ushbu mevalarning hujayra protoplazmasini ko‘proq buzuvchi ta’sirlardan foydalanish kerak [87]. Meva va uzum to‘qimalari va xujayralaridan sharbat chiqishini oshirish uchun ularga turli xil ta’sirlardan foydalanib ishlov beriladi.

Mexanik maydalash. Qariyb barcha meva va rezavorlar presslashgacha maydalab kesiladi, eziladi, chaqiladi va hokazo. Bunda hujayra tirik organizm sifatida halok bo‘ladi. Mexanik ishlov berish natijasida hujayralarning asosiy qismi buzilsa, shundagina bu turdagi ishlov ijobiy samara beradi. Ammo hujayraning o‘lchamlari kichik bo‘lgani uchun ularning oz miqdori maydalanadi. Masalan, agar meva 3 mm qalinlikda maydalansa hujayraning o‘lchami 50 mkm bo‘lganda ularning faqat 15% -i bevosita buziladi. Olma uchun bunday o‘lchamda maydalash yetarli, chunki presslaganda 70- 80% sharbat chiqadi. Ayrim mevalarda kam miqdordagi hujayra maydalansa ham ko‘p miqdorda sharbat chiqishi shu bilan izohlanadiki, bir hujayra buzilsa qo‘shni hujayralar ham buzilib ketaveradi. Bunday holatlarda sharbat chiqishining asosiy omili uni maydalash darajasi bo‘lib qoladi. Olma parrak qilib kesilsa undan 30-35% sharbat chiqadi, agar kichik bo‘laklarga bo‘linsa undan 70% sharbat chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 29 avgustdagi 251-son “2015 - 2020 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasi aholisining sog‘lom ovqatlanishini ta’minlash Konsepsiyasini va chora-tadbirlar kompleksini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2015 y., 35-son, 467-modda; 2016 y., 14-son, 132- modda; 2017 y., 19-son, 342-modda, 37-son, 996-modda; Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 10.12.2018 y., 09/18/995/2287-son; 23.02.2019 y., 09/19/161/2600-son).

2. O'z DSt 3290:2017. Органические сельскохозяйственные и пищевые продукты. Правила производства, хранения и транспортирования.
3. O'z DSt ISO 5515:2013. Фрукты, овощи и продукты их переработки. Разложение органического вещества перед анализом. Влажный метод.
4. O'z DSt ISO 2172:2014. Сок фруктовый. Определение содержания растворимых сухих веществ. Метод с применением пикнометра.
5. Ade-Omowaye B.I.O., Angersbah A., Eshtiaghi N.M., Knorr D. Impact of high intensity electric field pulses on cell permeabilisation and as pre processing step in coconut processing // Innovative Food Sci. Emerging Technol. 2000. V.1(3). P.203 - 209.

**Elektr ishlov berilayotgan uzum va mevalarning elektrofizik xususiyatlarini
tadqiq etish**

**MUHAMMAD AL-XORAZMIY NOMIDAGI
TOSHKENT AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI QARSHI
FILIALI**

**“Kompyuter injiniring (“Kompyuter tizimlarini loyihalashtirish”)
mutaxassisligi**

Amirova Shahlo Xusun qizi

Annotatsiya: Barchamizga ma'lumki, mevalar inson organizmini qimmatli biologik faol moddalari bilan ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Mevalar insonni nafaqat turli xildagi organik moddalar bilan ta'minlaydi, balki uni uzoq umr ko'rishda ham asosiy omillardan biridir. Inson organizmi uchun zarur bo'ladigan vitaminlar va minerallarning qariyb 50% dan ortig'ini mevalardan oladi. Jahonda aholining sok mahsulotlari bilan taminlash dolzarb muammo hisoblanadi. Yosh bollarda, o'rta yoshlarda hamda keksa yoshdagilarda sokka bo'lgan talab yuqori hisoblanadi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, meva, uzum, sharbat, qizitish, presslash, aktiv moddalar, poliz mahsulotlari.

Meva sharbatlari ishlab chiqarish qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatining eng muhim sohalaridan biri bo'lib, aholining vitaminlarga bo'lgan talabini yil bo'yi qondirib kelmoqda.

Meva sharbati ishlab chiqarish va iste'mol qilish jadal o'sib bormoqda. Hozirgi vaqtga kelib O'zbekistonda sharbat ishlab chiqarish 60 mln litrni yoki aholi jon boshiga 2 litrdan tog'ri kelmoqda. Aholi orasida sharbat iste'mol qilish keng targ'ib qilinmoqda. Aholining meva sharbatlariga bo'lgan talabi esa to'xtovsiz oshmoqda. Buning asosiy sababi meva sharbatlarida hamma ozuqa moddalari (qand, organik

kislotalar, mineral tuzlar, vitaminlar) yaxshi saqlanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib meva sharbatlari ishlab chiqarish davr talabi va foydali biznes yo'nalishi hisoblanadi.

Biologik ob'ektlarga impulsli elektr ishlov berishni amaliy qiziqishlari avvalo hujayralarni o'tkazuvchanligini elektr maydonida notermik oshishi bilan bog'liqdir. Biologik hujayralarni dielektrik teshilishi yoki elektroplazmoliz deb nomlanishi, qutblangan elektr maydonidagi hujayralar membranalarida mayda teshikchalar paydo bo'lishi va rivojlanishi oqibatida hosil bo'ladi. Oziq-ovqat texnologiyasida impulsli elektr ishlov berish suyuq mahsulotlarni notermik pasterizatsiyalash va o'simlik hujayralarida massa almashinuv jarayonini jadallashtirishda ishlatiladi. o'simlik xomashyosini qayta ishlash bilan bog'liq ishlab chiqarishda presslash, ajratuvchi sentrifugalash, ekstragirlash, osmotik suvsizlantirish, quritish kabi jarayonlarni samaradorligini oshirish uchun elektroplazmoliz qo'shimcha usul hisoblanadi. Ma'lumki, bu jarayonlarning samaradorligini xomashyoning tarkibiy xususiyatlari bilan aniqlanadi. Shuning uchun bu xususiyatlarni elektroplazmoliz natijasida o'zgarishi ham elektr ishlov berishni va yana xomashyoni boshqa usullar bilan qayta ishlashda o'zini optimallashtirish shroitining muhim faktori hisoblanadi.

Shuni e'tiborga olish kerakki, elektroplazmolizning tabiati va mayda teshikchalarni lokallashishi hali yetarlicha o'rganilmagan. Suspenziyalangan hujayralarni elektr yemirilishini umumiy qabul qilingan mexanizmi, masalan mikroorganizmlar va eritrotsitlar kabilarda, hujayra membranalarining lipidli matritsasida mayda teshikchalarni paydo bo'lishidir. Biologik to'qimalar hujayralarini (o'simlik va hayvonlar) elektroplazmolizi hujayra membranalarini elektroporatsiyasi va hujayra devorlarini butunligini buzilishi bilan tushuntiriladi. Bunda hujayralarni shaxsiy plazmolizi, undan sharbatni oqib chiqishi va vakuol hajmini kamayishi bilan kuzatiladi. Biroq hujayra devoriga elektr maydonini ta'sir etish mexanizmi kam o'rganilgan va ko'p jixatdan noma'lum qolmoqda.

Uzum va mevalarga elektroimpulsi ishlov berish qurilmasining umumiy ko‘rinishi.

Ma’lumki, tirik hujayrani elektr o‘tkazuvchanligini o‘lchash chastotaning keng diapazonida o‘zgaruvchan tokni minimal qiymatlarida o‘tkaziladi. Bu birinchi navbatda elektrodli qutblanish bilan tushuntiriladi, u tadqiq etilayotgan modda bilan elektrod chegarasida hajmiy zaryad to‘planishi oqibatida bo‘ladi. Butun meva, olma va uzum qobig‘i va mag‘izlari elektr o‘tkazuvchanligini eksperimental tadqiqotlari mavjud metodikalar bo‘yicha olib borildi. O‘lchash kuchlanishi chegarasidan chiqmaganligi va o‘lchash vaqti minimal bo‘lgan holda, elektrodlar bilan kontaktlashganda hujayralarni mexanik shikastlanishi ruxsat etilmaydi.

Olma, uzum va ularning tarkibiy elementlari elektr o‘tkazuvchanligini (elektr qarshiligini) o‘rganish uchun uch elektrodli qurilma yaratildi, u zanglamaydigan po‘latdan yasalgan plastinkali potensial va xalqali elektrodlardan iborat.

Xulosa. Meva va uzumdan sharbat chiqishining mevani presslashdan oldin elektr impulsi ishlov berish natijasida protoplazma qobig‘ining buzilish darajasiga bog‘liqligi aniqlandi. Hujayra protoplazma qobig‘ining buzilish darajasining (ϕ_1^H) qiymatini shikastlanish darajasining (S) har bir qiymati uchun grafo-analitik usulda aniqlash yaratildi.

Nazariy tadqiqotlar natijasida elektr impulsli ishlov berish parametrlari bilan sharbat chiqishi orasidagi analitik ifodalar aniqlandi. Shikastlanish darajasini elektr impulsli ishlov berish parametrlari kondensator sig'imi, razryad kuchlanishi va impulslar soniga bog'liqligi aniqlandi.

Yaratilgan xususiy metodika va uch elektrodli tizim yetarli darajada mevalar va uzum mag'izlari va qobig'ini elektr o'tkazuvchanliklarini aniqlaydi. Tadqiq qilinayotgan ob'ektga berilayotgan kuchlanish gradiyenti tirik hujayralarni

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 29 avgustdagi 251-son "2015 - 2020 yillar davrida O'zbekiston Respublikasi aholisining sog'lom ovqatlanishini ta'minlash Konsepsiyasini va chora-tadbirlar kompleksini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2015 y., 35-son, 467-modda; 2016 y., 14-son, 132- modda; 2017 y., 19-son, 342-modda, 37-son, 996-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.12.2018 y., 09/18/995/2287-son; 23.02.2019 y., 09/19/161/2600-son).
2. O'z DSt 3290:2017. Органические сельскохозяйственные и пищевые продукты. Правила производства, хранения и транспортирования.
3. O'z DSt ISO 5515:2013. Фрукты, овощи и продукты их переработки. Разложение органического вещества перед анализом. Влажный метод.
4. O'z DSt ISO 2172:2014. Сок фруктовый. Определение содержания растворимых сухих веществ. Метод с применением пикнометра.
5. Ade-Omowaye B.I.O., Angersbah A., Eshtiaghi N.M., Knorr D. Impact of high intensity electric field pulses on cell permeabilisation and as pre processing step in coconut processing // Innovative Food Sci. Emerging Technol. 2000. V.1(3). P.203 - 209.

MANTIQUIY FIKRLASH – PRAGMATIK HODISALARNI ANIQLASHNING ASOSI

Yaqubova Yoqutjon Abdullayevna
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o‘zbek tili va adabiyoti
universiteti 2-kurs tayanch doktoranti

yaqubovayaqubova94@gmail.com

(99) 933 70 44

(77) 088 70 44

Annotatsiya

Ushbu maqola mantiqiy fikrlashning pragmatik hodisalarni aniqlashdagi ahamiyatini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada mantiqiy fikrlashning mohiyati va uning muammolarni hal etish jarayonlarida tutgan o‘rni yoritiladi. Shuningdek, pragmatik hodisalar tushunchasi kengroq ochib berilib, ularni aniqlashda turli fikrlash usullari, xususan, mantiqiy tahlil va dalillarga asoslangan yondashuvning afzalliklari ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada mantiqiy tafakkurning turli sohalardagi qo‘llanishi hamda uning kundalik hayotdagi amaliy foydasiga e‘tibor qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish shaxsiy va professional darajadagi qarorlarni samarali qabul qilishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: pragmatik lingvistik, nutqiy akt, lokutiv, illokutiv, perlokutiv, pragmatik hodisalar, eksplikatsiya, implikatsiya.

MANTIKSAL DÜŞÜNÇE – PRAGMATİK OLAYLARI BELİRLEMENİN TEMELİ

Özet

Bu makale, mantiqsal düşüncenin pragmatik olayları belirlemedeki önemini analiz etmeye ayrılmıştır. Makalede mantiqsal düşüncenin özü ve sorunları çözme sürecindeki rolü açıklanmaktadır. Ayrıca, pragmatik olaylar kavramı daha geniş bir şekilde ele alınmakta, onları belirlemede çeşitli düşünce yöntemleri, özellikle mantiqsal analiz ve kanıtlara dayalı yaklaşımların avantajları gösterilmektedir. Makalede mantiqsal düşüncenin çeşitli alanlardaki uygulamaları ve günlük hayatta pratik faydasına da dikkat çekilmektedir. Araştırma sonuçları, mantiqsal düşüncenin geliştirilmesinin kişisel ve profesyonel düzeyde etkili kararlar almaya yardımcı olduğunu göstermektedir.

LOGICAL THINKING – IS THE BASIS FOR DETERMINING PRAGMATIC PHENOMENA

Annotation

This article focuses on the importance of logical thinking in identifying pragmatic phenomena. It explores the essence of logical thinking and its role in problem-solving processes. Additionally, the concept of pragmatic phenomena is elaborated, emphasizing various thinking methods, particularly the advantages of an approach based on logical analysis and reasoning. The article focused on the application of logical thinking in various fields and its practical benefits in daily life. The research findings indicate that developing logical thinking helps make effective decisions both at a personal and professional level.

Keywords:pragmalinguistics, speech act, locution, illocution, perlocution.

Ma'lumki, ko'plab fanlar bir-biridan o'sib chiqqan. Bu fanlarning o'zaro chambarchas bog'liqligini anglatadi. Zamonaviy tilshunoslikda olib borilayotgan tadqiqotlardan shuni ko'rish mumkinki, ko'plab fanlar bir nuqtada kesishgan holda ish olib bormoqda. Jumladan, tilshunoslik sohasi falsafa, madaniyatshunoslik, psixologiya, mantiq, sotsiologiyatika kabi fanlar bilan bir nuqtada kesishadi. Chunki bugungi kunda bularning barchasida inson omili tadqiqi bosh maqsad qilib olingan.

Mantiq arabcha so'z bo'lib, to'g'ri tafakkur yuritishning asosiy qonunlari va shakllari haqidagi fan; gap, fikr, harakat va shu kabilarning aqlga monandligi, asosiligi; ichki qonuniylik, qonuniyat degan ma'nolarni bildiradi [539].

Mantiqiy fikrlash inson aqliy faoliyatining eng muhim ko'nikmalaridan biri bo'lib, ma'lumotlarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishni ta'minlaydi. Ushbu ko'nikma, ayniqsa, pragmatik hodisalarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Chunki pragmatizm faqatgina nazariy bilimlarga emas, amaliy va real hayotiy vaziyatlarga asoslanadi. Mazkur maqolada mantiqiy fikrlash va pragmatik hodisalar o'rtasidagi bog'liqlik yoritiladi va ushbu yondashuvning muhim tomonlari tahlil qilinadi. Mantiqiy fikrlash inson fikrlash jarayonida muammo va masalalarni tahliliy ko'rib chiqish, mantiqiy aloqalarni aniqlash va ularning yechimini topish qobiliyatidir. Mantiqiy fikrlash yordamida shaxs haqiqatga yaqin va asosli qarorlar qabul qilishga muvaffaq bo'ladi.

Aniq fanlardagi kabi tilshunoslikda ham masalaga mantiqiy yondashish ustuvor masala hisoblanadi. Ayniqsa, tilshunoslik bilan mantiqni ayricha tasavvur

qilib bo‘lmaydi. Jumladan, qoidalar xususida so‘z yuritilganda, tahlillar jarayonida, albatta, mantiqqa murojaat qilinadi. Umuman olganda, tilshunoslik bilan mantiq har doim birga, yonma-yon ularni ajratib bo‘lmaydi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki, so‘zlaganimizda, gapirganimizda, fikr yuritganimizda doimo mantiq bilan bog‘liq holda, mantiqqa suyangan holda o‘z nuqtayi nazarimizni ifodalashimiz kerak bo‘ladi. Aks holda, ifodalagan fikrimiz, gaplarimiz tinglovchi tomonidan to‘g‘ri va aniq anglanmaydi. Mantiq bilan bog‘lanmagan, mantiqiy o‘ylab ifodalanmagan har qanday gap kishilar o‘rtasidagi kommunikatsiyani to‘liq ta‘minlay olmaydi. Buning uchun so‘zlovchi to‘g‘ri va aniq gap tuzib fikr bildirishi lozim. Nutq jarayonida til vositalarining mantiq qonuniyatlariga mos ravishda bog‘lanishi aniq va to‘g‘ri mulohaza qilishning asosidir. So‘zlovchi o‘z fikrini bayon etar ekan, avvalo til birliklarining birikish imkoniyatlarini yaxshi bilishi lozim, qolaversa, fikrini to‘liq tafsilotlari bilan birga hamda mantiq qonuniyatlariga amal qilgan holda bildirishi zarur. Mantiqan yondashib bildirilgan fikrning ta‘sir kuchi ham yuqori bo‘ladi. Tinglovchi uni osonlik bilan qabul qiladi.

Mantiq, mantiqiylik sifati ilmiy fikr yuritilganda, ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi. “Mantiqiylik sifati nutqning barcha ko‘rinishlari uchun xosdir, ammo bu sifat, ayniqsa, ilmiy uslubda favqulodda ayricha ahamiyat kasb etadi. Mantiqiylik ilmiy nutqning mohiyati bilan bog‘liq sifatdir. Zotan, ilmiy tafakkur va ilmiy bayon mantiq qonuniyatlariga muntazam tobelikdagi faoliyat sifatida yashab keladi” [128].

M. Hakimov pragmatolingvistika haqidagi dastlabki tushunchalarning shakllanishi va fanning alohida sohasi sifatida ajratilishi Ch.S.Pirsning tilga mantiqiy-falsafiy kategoriya deb qarashi bilan bog‘liq ekanligini ta‘kidlaydi [4]. Pragmatik hodisalar mohiyatini o‘rganish tilshunosdan mantiqiy va falsafiy mushohadalarni ham talab qiladi. Shuning uchun lingvistik pragmatika masalalari hodisani faqat lisoniy tahlil etibgina qolmasdan, balki uning mantiqiy, falsafiy va sotsial xususiyatlarini ham o‘rganadi [17].

Pragmatizm falsafiy oqim sifatida XIX asrda shakllangan bo‘lib, uning asosiy tamoyili amaliy natijadorlikdir. Pragmatizm nazariyasiga ko‘ra, har qanday bilim yoki xatti-harakat uning amaliy natijasi bilan baholanadi. Shuning uchun pragmatik hodisalar real hayotdagi manfaatlar, ehtiyojlar va amaliy natijalar bilan bog‘liqdir. Ushbu hodisalarni aniqlashda faqat nazariy tushunchalar yetarli bo‘lmaydi, balki mantiqiy va tanqidiy fikrlash talab etiladi.

Pragmatik hodisalarni aniqlash uchun shaxsdan tahliliy yondashuv, aniq faktlarga asoslanish va mantiqiy aloqalarni tushunish talab qilinadi. Quyida mantiqiy fikrlashning bu jarayondagi roli bayon qilinadi.

1. **Ma'lumot to'plash va tahlil qilish.** Dastlabki bosqichda hodisaning barcha jihatlari, ya'ni ma'lumotlar va dalillar yig'iladi. Bu jarayonda muammoning aniq ko'rinishi va uni qanday aniqlash mumkinligini tahlil qilish uchun ma'lumotlar sinchiklab tekshiriladi.

2. **Sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash.** Mantiqiy fikrlash sabab va oqibatlarni aniqlashga yordam beradi, bu esa hodisaning mohiyatini, tub mazmunini tushunish uchun muhimdir.

3. **Yechimlar va natijalarni baholash.** Pragmatik hodisalarni aniqlashda qabul qilinayotgan qarorning amaliy natijalarini oldindan ko'ra bilish zarur. Mantiqiy fikrlash bunga asos bo'ladi.

So'zlovchi biror fikr ifodalar ekan, uni to'liq, to'g'ri, aniq va mavzudan chetga chiqmagan holda bayon etishi kerak. Nutq ifodalanishi jarayonida ushbu sifatlarning mavjudligi natijasida me'yorga solingan, mantiqan to'g'ri nutq yuzaga keladi. Mantiqan to'g'ri tuzilgan nutq orqali kutilgan ta'sirchanlikka ham erishiladi. Umuman olganda, ish quroli so'z bilan bo'liq bo'lgan har bir shaxs so'zga, so'z qo'llashga alohida e'tibor bilan yondashishi kerak bo'ladi.

Nutqiy jarayonda nutq ishtirokchilarining implitsit mazmunni ilg'ab, anglangangan holda muloqot qilishlari muhim jihat hisoblanadi. Albatta, bu holatda axborotning to'g'ri tushunilishi uchun ko'p jihatlar inobatga olinishi kerak bo'ladi. Nutq ishtirokchilarining nafaqat, til bilan bog'liq bilimlari, balki dunyoqarashlari, borliq haqidagi bilimlari bir-birlarini yaxshiroq anglashlari uchun yetarli darajada egallangan bo'lishi lozim.

Mantiqiy fikrlash pragmatik hodisalarni aniqlashning poydevori sifatida insonning fikrlash qobiliyatini kengaytiradi va unga real hayotdagi muammolarni tahlil qilish imkonini beradi. Shuning uchun mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat ilmiy va nazariy sohalarda, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyatga ega. Har qanday hodisa yoki muammoni to'g'ri tushunish va unga mos amaliy yechim topish uchun mantiqiy fikrlashning kuchli bo'lishi zarur. Bu esa insonni ko'proq samarador va maqsadli qarorlar qabul qilishga yetaklaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”, Toshkent. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi., II jild: 539, (2006).
2. Mahmudov, N., “O‘qituvchi nutq madaniyati”, Toshkent, 128 (2007).
3. Hakimov, M., “Nutqiy aktlar nazariyasi”, Farg‘ona, 4 (2020).
4. Hakimov, M., “ O‘zbek pragmalingsvistikasi asoslari”, Toshkent, 17 (2013)2013.
5. Safarov, Sh., “ Pragmalingsvistika” ,Toshkent, (2008).

**СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ ВОПРОСОВ
КОМАНДООБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

Бауетдинов Махсад Шарбаевич
Магистрант Университета Пучон в г. Ташкент

Аннотация. В статье проведен анализ научных исследований по вопросам командообразования с точки зрения применения в системе образования. Подчеркивается, что организация образовательного процесса на основе командной работы предполагает создание коллектива, который будет способен достигать стратегические и тактические цели.

Ключевые слова: образование, качество образования, традиционный тимбилдинг, виртуальный тимбилдинг, коллективная работа.

**TA'LIM TIZIMIDA JAMOA QURILISH MASALLARINI O'RGANISH
DARAJASI**

Bauyetdinov Maxsad Sharbayevich
Toshkent shahridagi Puchon universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada jamoani shakllantirish masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar ta'lim tizimida qo'llanilishi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Ta'kidlanganidek, ta'lim jarayonini jamoaviy mehnatga asoslangan holda tashkil etish strategik va taktik maqsadlarga erisha oladigan jamoani yaratishni nazarda tutadi.

Kalit so'zlar: ta'lim, ta'lim sifati, an'anaviy jamoa qurish, virtual jamoa qurish, jamoada ishlash.

**THE DEGREE OF STUDY OF TEAM BUILDING ISSUES IN THE
EDUCATION SYSTEM**

Bauyetdinov Maxsad Sharbayevich
Graduate student of the University of Bucheon in Tashkent

Annotation. The article analyzes scientific research on team building from the point of view of its application in the education system. It is emphasized that the organization of the educational process based on teamwork involves the creation of a team that will be able to achieve strategic and tactical goals..

Keywords: education, quality of education, traditional team building, virtual team building, teamwork.

Образовательная система в современной цифровой среде нуждается в подготовке высокопрофессиональных кадров, которые бы обладали знаниями, навыками и умениями, необходимыми для успешной работы в коллективе. Планирование и осуществление данного процесса возможно обеспечить с помощью команд, которые в отведенные временные рамки могут достичь запланированных результатов с учетом трудностей, возникающих при обучении.

Команда специалистов является одним из основных ресурсов, которые способствуют успешной деятельности образовательной организации. Уровень взаимодействия, проявления активности и стремления к совместной деятельности в процессе обучения способствует достижению высоких результатов в обучении.

Инновации, которые способствуют эффективному командному взаимодействию, являются одним из основных факторов конкурентного преимущества образовательных учреждений. Выработка сплоченных команд способствует созданию условий для развития инновационной деятельности, а также творческого взаимодействия ее участников. Будущие выпускники должны получать навыки работы в коллективе, а также способность прийти на помощь.

Как главный компонент успешной работы в команде, способность каждого ее члена выполнять работу на общее благо, уважать мнение других членов коллектива является центральным компонентом.

Организация образовательного процесса на основе командной работы предполагает создание коллектива, который будет способен достигать стратегические и тактические цели. При командном обучении, или тимбилдинге (или teambuilding от англ. teambuilding – построение команды), происходит комплекс мероприятий, направленных на повышение уровня взаимодействия между участниками команды. По мнению исследователей, командообразование является одной из наиболее перспективных технологий. Она получила свое распространение в бизнес-сообществе и имеет высокие показатели эффективности и, несомненно, необходимо применять это и в педагогической деятельности.

Установка на создание мобильной, творческой и сплоченной команды является основной целью педагогического командного обучения. В результате применения технологий командообразования у участников формируется способность к коллективному взаимодействию, при этом они принимают на себя ответственность за результат совместной деятельности. Участниками коллектива предпринимаются попытки конструктивного взаимодействия, при котором происходит согласование целей и способов их достижения, с целью последующего представления результата.

Принятие и понимание личных особенностей каждого члена команды способствует развитию коллективного духа, доверия и принятия. Благодаря взаимодействию участников коллектива появляется желание создать новый продукт, что способствует созданию креативного продукта. Когда члены команды работают сообща, они могут делегировать свои полномочия, а также проявлять гибкость. Им приходится учиться адаптироваться к новым условиям и находить нестандартные подходы в любой ситуации.

Изучение источников показывает, что научные изыскания по применению технологий командообразования в образовании отстают от практического применения. Исследования, публикуемых в онлайн-пространстве по вопросам командного взаимодействия, можно условно разделить на несколько типов.

Теоретические исследования, где виртуальная команда предстаёт в качестве разновидности обыкновенной команды и, соответственно, к ней могут быть применены принципы и методы традиционного тимбилдинга. Белбин Р.М. освещает механизмы работы управленческой команды [16]. Dyer Jr. W.G., Dyer J.H., Dyer W.G. раскрывают стратегии повышения производительности команды [8]. Lencioni Р.М. изучил вопросы препятствия эффективной деятельности в командной работе [10]. Vozanta A., Kutlu B., Nowlan N., Shirmohammadi Sh. рассмотрели способы улучшения межличностного общения [5]. Berry G.R. изучил влияние командообразования на производительность команды [2]. Управление и мотивацию для повышения эффективности команды осветили в своем исследовании Boni A.A., Weingart L.R., Todorova G. [4] Методы, раскрывающие потенциал членов команды раскрыты в работе Adair J. [1]. Тренинги, направленные на укрепление доверия и командного духа и улучшение межличностного общения осветили Miller B.C., Scannell M., Scannell E. [13].

Ряд публикаций посвящён отдельным аспектам тимбилдинга как среди традиционных, так и среди виртуальных команд. Важность коммуникации освещены в работах Charlier S.D., Stewart G.L., Greco L.M., Reeves C.J. [6], Marlow S.L., Lacerenza C.N., Salas E. [12]. Об эффективном распределении ролей и их важности при командной работе рассмотрели Роббинс Х., Финли М. [17], Eubanks D.L., Palanski M., Olabisi J., Joinson A., Dove J. [9]. Вопросы, связанные с повышением производительности в виртуальной команде раскрыты в работе Dulebohn J.H., Hoch J.E. [7]. О роли лидеров виртуальных команд изложил Liao Ch. [11]. Влияние использования ИКТ на взаимодействие рассмотрено в работе Olaisen J., Revang O.[14], а взаимосвязь системы управления и доверия в виртуальном пространстве раскрыты авторами Bisbe J., Sivabalan P. [3].

Таким образом, можно сделать вывод, что в настоящее время являются актуальными исследования, базирующиеся на системном подходе, призванное решить следующую проблему: как трансформируется практика командообразования в современной цифровой среде и как это должно быть отражено в теории командообразования (digital teambuilding).

Использованная литература:

1. Adair J. *Effective Team-building: How to Make a Winning Team*. PanMacmillan, 2015. 180 p.
2. Berry G.R. *Enhancing Effectiveness on Virtual Teams: Understanding Why Traditional Team Skills are Insufficient* // *Journal of Business Communication*. 2011. Vol. 48 (2). P. 186—206.
3. Bisbe J., Sivabalan P. *Management Control and Trust in Virtual Settings: A Case Study of a Virtual New Product Development Team* // *Management Accounting Research*. 2017. Vol. 37. P. 12—29.
4. Boni A.A., Weingart L.R., Todorova G. *Building, Managing, and Motivating Great Teams*. *Biotechnology Entrepreneurship*, 2014. P. 83—97.
5. Bozanta A., Kutlu B., Nowlan N., Shirmohammadi Sh. *Multi User Virtual Environments and Serious Games for Team Building*. *Procedia Computer Science*. 2012. Vol. 15. P. 301—302.
6. Charlier S.D., Stewart G.L., Greco L.M., Reeves C.J. *Emergent Leadership in Virtual Teams: A Multilevel Investigation of Individual Communication and Team Dispersion Antecedents* // *The Leadership Quarterly*. 2016. Vol. 27. P. 745—764.

7. Dulebohn J.H., Hoch J.E. Virtual Teams in Organizations // Human Resource Management Review. 2017. Vol. 27. P. 569—574.
8. Dyer Jr. W.G., Dyer J.H., Dyer W.G. Team Building: Proven Strategies for Improving Team Performance: 5th edn. San Fran.: Jossey-Bass, 2013. 304 p.
9. Eubanks D.L., Palanski M., Olabisi J., Joinson A., Dove J. Team Dynamics in Virtual, Partially Distributed Teams: Optimal Role fulfillment // Computers in Human Behavior. 2016. Vol. 61. P. 556—568.
10. Lencioni P.M. The Five Dysfunctions of a Team: A Leadership Fable. San Francisco: Jossey Bass, 2004. 230 p.
11. Liao Ch. Leadership in Virtual Teams: A multilevel perspective // Human Resource Management Review. 2017. Vol. 27 (4). P. 648—659.
12. Marlow S.L., Lacerenza C.N., Salas E. Communication in Virtual Teams: A Conceptual Framework and Research Agenda // Human Resource Management Review. 2017. Vol. 27 (4). P. 575—589.
13. Miller B.C. Quick Team-Building Activities for Busy Managers: 50 Exercises That Get Results in Just 15 Minutes. N. Y.: AMACOM, 2004.
14. Olaisen J., Revang O. Working Smarter and Greener: Collaborative Knowledge Sharing in Virtual Global Project Teams // International Journal of Information Management. 2017. Vol. 37(1). P. 1441—1448.
15. Scannell M., Scannell E. The Big Book of Team-Motivating Games: Spirit-Building, Problem Solving and Communication Games for Every Group. McGraw Hill, 2009. 218 p.
16. Белбин Р.М. Команды менеджеров: Секреты успеха и причины неудач: пер. с англ. М.: Квинтс, 2012. 240 с.
17. Роббинс Х., Финли М. Почему не работают команды? Что идет не так и как это исправить: пер. с англ. М.: Добрая книга, 2005. 304 с.
- 18.

ARAB TILIDA FE'L ZAMONLARINING MODAL MA'NOLARI VA ULARNING O'ZBEK TILIDAGI MUQOBILLARI

Yangi asr universiteti

Sharq mumtoz filologiyasi kafedrası

LSh-M-102-24 Lingvistika Sharq tillari magistranti

Mamadshoyeva Roxat Furqatovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tilida fe'l zamonlarining modal ma'nolari va ularning o'zbek tilidagi muqobillari tahlil qilinadi. Arab tilidagi fe'l zamonlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning modal ma'nolari va o'zbek tilidagi ekvivalentlari o'rganiladi. Tahlil jarayonida tilshunoslarning nazariy qarashlari, qiyosiy-tipologik metodlar qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: arab tili, o'zbek tili, fe'l zamonlari, modallik, qiyosiy tilshunoslik, grammatik kategoriya, zamonlarning modal ma'nolari.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda fe'l zamonlarining modal ma'nolarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir tildagi fe'l zamonlari o'zining grammatik shakllari va ma'no xususiyatlariga ega bo'lib, ularning qiyosiy tahlili tilshunoslik uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Arab va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning fe'l tizimida ma'lum o'xshashliklar mavjud [1].

Maqolaning dolzarbligi shundaki, arab tilida fe'l zamonlarining modal ma'nolari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini o'rganish orqali ikkala tilning grammatik tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash mumkin. Bu esa tarjima amaliyotida, til o'qitishda va qiyosiy tilshunoslik sohasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Arab tilshunosligida fe'l zamonlari tizimi o'zining nisbatan soddaligi va ko'p ma'noliligi bilan ajralib turadi. Arab tilida asosiy uch zamon mavjud bo'lib, ular o'tgan zamon (مَاضِي), hozirgi-kelasi zamon (مُضَارِع) va buyruq mayli (أَمْر) hisoblanadi. Bu zamonlar nafaqat harakat yoki holatning vaqt bilan munosabatini, balki so'zlovchining voqea-hodisalarga bo'lgan munosabati, ya'ni modal ma'nolarni ham ifodalaydi [2]. Arab tilshunosi Al-Ghalaayinining ta'kidlashicha, arab tilidagi fe'l zamonlari tizimi islom dini ta'sirida rivojlangan bo'lib, matnning kontekstual ma'nosi zamonlarning modal ma'nolarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

O'tgan zamon fe'li arab tilida eng ko'p qo'llaniladigan fe'l shakllaridan biri hisoblanadi. U faqat o'tgan zamondagi harakatni emas, balki quyidagi modal ma'nolarni ham ifodalaydi:

Qat'iylik va ishonchni ifodalash - bu holat ko'pincha diniy va huquqiy matnlarda uchraydi. Masalan, "حَرْمٌ" (harum bo'ldi) fe'li nafaqat o'tgan zamondagi holatni, balki qat'iy taqiqni ham ifodalaydi. Doimiylik va takrorlanishni ko'rsatish - bu ma'no maqollar va hikmatli so'zlarda keng qo'llaniladi. Tilak va istak ma'nolarini bildirish - duo va tilaklarda ishlatiladi [3].

Wright ta'kidlaganidek, arab tilidagi o'tgan zamon fe'li kontekstga qarab turli zamonlardagi harakatlarni ifodalashi mumkin. Masalan, "كَتَبَ" (yozdi) fe'li matnning mazmuniga qarab hozirgi yoki kelasi zamonga ham ishora qilishi mumkin [4].

Hozirgi-kelasi zamon fe'li arab tilida keng qamrovli grammatik kategoriyadir. U quyidagi asosiy modal ma'nolarni ifodalaydi:

Imkoniyat va ehtimollikni ifodalash - bu ma'no ko'pincha shartli gaplarda va ilmiy matnlarda uchraydi. Masalan, "يَكْتُبُ" (yozadi) fe'li kontekstga qarab "yozishi mumkin" ma'nosini beradi. Zaruriyat va majburiyatni ko'rsatish - bu ma'no ko'pincha huquqiy va me'yoriy hujjatlarda qo'llaniladi. Istak va tilakni bildirish - bu ma'no asosan badiiy adabiyotda va kundalik muloqotda keng tarqalgan [5].

O'zbek tilida fe'l zamonlari tizimi arab tiliga nisbatan murakkab tuzilishga ega. O'zbek tilida modallik maxsus morfologik ko'rsatkichlar (-dir, -dek, -day), yordamchi fe'llar (bo'lmoq, qilmoq) va modal so'zlar (kerak, lozim, shart) orqali ifodalanadi [4]. Nurmonov ta'kidlaganidek, o'zbek tilidagi fe'l zamonlari tizimi turkiy tillar oilasiga xos bo'lgan xususiyatlarni o'zida mujassam etgan [6].

Arab va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlarining modal ma'nolarini qiyosiy o'rganish natijasida quyidagi xususiyatlar aniqlandi:

Arab tilida modallik ko'pincha fe'l shakllarining o'zi orqali ifodalansa, o'zbek tilida bu vazifani maxsus grammatik vositalar bajaradi. Masalan, arab tilidagi "قَدْ يَكْتُبُ" (yozib qo'yishi mumkin) konstruksiyasi o'zbek tilida "yozib qo'yishi mumkin" tarzida maxsus modal so'z yordamida ifodalanadi [6].

Arab tilidagi hozirgi-kelasi zamon fe'li o'zbek tilidagi kelasi zamon fe'lining modal ma'nolariga to'g'ri keladi. Masalan, arab tilidagi "يَكْتُبُ سَوْفَ" (yozadi) konstruksiyasi o'zbek tilidagi "yozadi" fe'lga mos keladi va ikkala tilda ham kelasi zamonda bajarilishi aniq bo'lgan harakatni ifodalaydi [7].

Ikkala tilda ham fe'l zamonlari kontekstga qarab turli modal ma'nolarni ifodalashi mumkin. Bu xususiyat tillarning universal grammatik kategoriyalarga ega

ekanligini ko'rsatadi. Masalan, arab tilidagi "كَتَبَ" (yozdi) fe'li ham, o'zbek tilidagi "yozdi" fe'li ham kontekstga qarab turli modal ma'nolarni ifodalashi mumkin [8].

Ryding ta'kidlaganidek, arab tilidagi fe'l zamonlari tizimi o'zining soddaligi va ko'p ma'noliligi bilan ajralib tursa, o'zbek tilidagi fe'l zamonlari tizimi aniqlik va grammatik vositalarning xilma-xilligiga ega [7]. Bu farqlar tillarning turli til oilalariga mansubligidan kelib chiqadi va ularning rivojlanish tarixini aks ettiradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, arab va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlarining modal ma'nolari o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar ularning lingvistik va madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Bu esa tillarning o'ziga xos grammatik tizimini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi [8].

Xulosa. Arab va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlarining modal ma'nolarini qiyosiy o'rganish natijasida qator muhim xulosalarga kelindi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan, ushbu ikki til turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning fe'l zamonlari tizimida ma'lum darajada o'xshashliklar mavjud ekanligi aniqlandi.

Birinchi, arab tilidagi fe'l zamonlari tizimi o'zining nisbatan soddaligi bilan ajralib turadi. Unda asosiy uch zamon mavjud bo'lib (o'tgan, hozirgi-kelasi va buyruq), ular kontekstga qarab turli modal ma'nolarni ifodalay oladi. Bu esa arab tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Arab tilidagi fe'l zamonlarining modal ma'nolari asosan fe'l shakllarining o'zi orqali ifodalanishi, maxsus grammatik vositalarga ehtiyoj sezmasligi tilning ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanishni ko'rsatadi.

Ikkinchi, o'zbek tilida fe'l zamonlari tizimi murakkab tuzilishga ega bo'lib, modallik maxsus morfologik ko'rsatkichlar, yordamchi fe'llar va modal so'zlar orqali ifodalanadi. Bu esa o'zbek tilining grammatik tizimining rivojlanganligini va tilning ifoda vositalariga boyligini ko'rsatadi. O'zbek tilidagi fe'l zamonlarining modal ma'nolari aniqlik va konkretlikka ega bo'lib, bu turkiy tillar oilasiga xos xususiyatdir.

Yuqoridagi xulosalar asosida shuni aytish mumkinki, arab va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlarining modal ma'nolarini qiyosiy o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Bu sohadagi tadqiqotlarni davom ettirish, yangi izlanishlar olib borish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Ghalaayini, M. (2017). Jaami' ad-Duruus al-'Arabiyyah. Beirut: Al-Maktabah al-'Asriyyah.
2. Щерба, Л.В. (2004). Языковая система и речевая деятельность. Москва: Едиториал УРСС.
3. Wright, W. (2011). A Grammar of the Arabic Language. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Ҳожиев, А. (2010). Ўзбек тили морфологияси. Тошкент: Фан.
5. Нурмонов, А. (2012). Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Тошкент: Янги аср авлоди.
6. Юсупов, М. (2019). Араб ва ўзбек тилларида феъл замонлари. Тошкент: ТошДШИ.
7. Ryding, K.C. (2005). A Reference Grammar of Modern Standard Arabic. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Решетова, Л.В. (2018). Современный арабский язык: теория и практика перевода. Москва: Наука.

BOSHLANG'ICH TA'LIM MATEMATIKA DARSLARIDA QUIZLARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS IMKONIYATLARI

Abdullayeva Aziza Sherqul qizi

TISU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2- bosqich talabasi

**Ilmiy rahbar : TISU Maktabgacha va
boshlang'ich ta'lim kafedrası**

dots.v.b, p.f.f.d(PhD) S. Q. Eshboyeva.

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda matematika o'rgatish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar va metodlarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonni yanada samarali qilishda quizlar (testlar)dan foydalanish o'quvchilarning bilimni mustahkamlash, o'rgatish jarayonini jonlantirish va motivatsiyani oshirishda katta rol o'ynaydi. Quyida boshlang'ich ta'lim matematika darslarida quizlardan foydalanishning o'ziga xos imkoniyatlarini ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, matematika, quizlar (testlar), mantiqiy masalalar, mustahkamlash, motivatsiya, o'quvchi, arifmetik amallar

Kirish. Quizlar, o'quvchilarga o'z bilimlarini sinash va baholash imkoniyatini beradi. Matematika fanida o'quvchilar ko'plab tushunchalar, formulalar va amallarni o'zlashtirishlari kerak. Quizlar yordamida o'quvchilar turli xil masalalarni yechish va tushunish darajasini aniqlash mumkin. Bu, o'z navbatida, o'qituvchiga har bir o'quvchining o'ziga xos qiyinchiliklari va kuchli tomonlarini tushunishga yordam beradi. Misol uchun, kvadrat tenglamalarni yechish yoki arifmetik amallarni bajarishda qaysi o'quvchi xatolarni ko'proq qilayotganini aniqlash mumkin. Quizlar, matematika darslarini interaktiv va qiziqarli qilishning samarali usuli bo'lishi mumkin. O'quvchilarni faol ishtirok etishga jalb qilish uchun quizlar turli formatlarda, masalan, vaqt cheklovli testlar, jamoaviy raqobat yoki o'z vaqtida

mustaqil ishlash uchun tayyorlanishi mumkin. Bu o'quvchilarning fikrlash tezligini va masalalarni hal qilishdagi kreativliklarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, muvaffaqiyatli bajarilgan quizlar o'quvchilarga ma'lum bir mavzuni o'zlashtirishda erishilgan natijalarini ko'rish va muvaffaqiyatni his qilish imkonini yaratadi.

Quizlar motivatsiyani oshirishda ham samarali vosita bo'lishi mumkin. O'quvchilarga yaxshi natijalar ko'rsatganlari uchun rag'batlar yoki ballar berish, o'z navbatida ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Matematika kabi murakkab fanlarda o'quvchilarga muvaffaqiyatlarni kuzatish va tan olish, ularning o'z-o'zini rivojlantirishiga undaydi. Quizlarning o'yin sifatida bo'lishi, o'quvchilarni yanada faol va ehtiyotkor bo'lishga undaydi. Quizlar yordamida o'quvchilarning analitik fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Masalan, mantiqiy masalalar va amaliy vazifalar orqali o'quvchilarni matematik tushunchalarni o'zlashtirishga undash mumkin. Bu esa, matematik fikrlashning asosiy ko'nikmalarini shakllantiradi va o'quvchilarni haqiqiy hayotdagi masalalarni hal qilishda ishlatish uchun tayyorlaydi. Quizlar shuningdek, o'quvchilarga vaqtni samarali boshqarish va bosqichma-bosqich masalalarni yechishga o'rgatadi. O'zbekistonda quizlardan foydalanish bo'yicha izlanish olib borgan olimlar va ta'lim mutaxassislari ham mavjud. Ularning ko'plari ta'lim texnologiyalarini, interaktiv usullarni va baholash tizimlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratgan. Quyida O'zbekistonda bu sohada izlanish olib borgan ba'zi mualliflar va tadqiqotlar keltirilgan: Shukhrat Sodiqov: O'zbekistonda ta'lim texnologiyalari bo'yicha izlanishlar olib borgan olimlardan biri. Ularning tadqiqotlarida quizlar va boshqa interaktiv vositalardan foydalanishning o'quvchilarni o'rganishga qiziqtirish va bilimlarini samarali ravishda mustahkamlashdagi ahamiyati ko'rsatilgan. Dilshodbek Jumaev: O'zbekistonda matematika va informatika o'qitishda innovatsion metodlarni qo'llash bo'yicha

izlanishlar olib borgan mutaxassis. Uning ishlarida onlayn testlar va quizlar yordamida o'quvchilarning bilimlarini baholash va ularni o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar mavjud. Gulbahor Rahmonova: O'zbekistonlik ta'limshunos olimi, ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, shu jumladan quizlar va testlardan foydalanishni qo'llab-quvvatlovchi izlanishlar olib borgan. Uning tadqiqotlarida o'qish jarayonida baholash usullari, shu jumladan, quizlar va boshqa o'yin asosidagi usullar o'quvchilarning qiziqishini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Jahongir Yuldashev: Ta'lim texnologiyalarini qo'llash va o'quvchilarni baholash tizimlarini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan o'zbek olimi. U o'zining izlanishlarida quizlar va onlayn testlar yordamida matematika va boshqa fanlar bo'yicha o'quvchilarning bilimlarini baholash va ularni o'rgatishda interaktiv usullardan foydalanishning samaradorligini ta'kidlagan. Shu bilan birga, O'zbekistondagi ko'plab oliy o'quv yurtlari va maktablarda, jumladan, Informatika va Ta'lim texnologiyalari sohalarida ishlovchi professor-o'qituvchilar tomonidan quizlar va interaktiv baholash tizimlarining samaradorligi bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Ular o'qitish metodikalarini takomillashtirishda quizlardan foydalanishni kengaytirishga intilmoqda.

Bundan tashqari, O'zbekistonda ta'limni raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni qo'llash, shu jumladan quizlar va boshqa baholash vositalarini joriy etish bo'yicha davlat dasturlari va loyihalar ham mavjud. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar va izlanishlar o'qitishning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari turli darajalarda bilimga ega bo'lishi mumkin. Quizlar yordamida o'qituvchi har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga mos ravishda yondashuvni amalga oshirishi mumkin. Masalan, qiyinchilik darajasi o'zgartirilgan quizlar yordamida zaif o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash yoki yuqori darajadagi o'quvchilarni qo'shimcha yuksaltirish mumkin. Bunday yondashuv har bir o'quvchining individual temponi va ehtiyojlarini inobatga olish imkonini beradi.

Quizlar o'quvchilarga o'z-o'zini baholash va mustaqil ravishda o'rganish imkoniyatini beradi. O'quvchilar quizlarda qaysi savollarni to'g'ri yoki noto'g'ri javob berganini ko'rishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, o'quvchiga o'z bilimlarini tahlil qilish, tushunmagan joylarini aniqlash va o'z-o'zini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, quizlar yordamida o'quvchilar o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini yanada aniqroq ko'rishlari mumkin.

Quizlar yordamida o'qituvchi o'quvchilarning umumiy va individual natijalarini tezda tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu tahlil o'quvchilarning qaysi mavzularda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelayotganini aniqlashda yordam beradi. Masalan, agar ko'plab o'quvchilar bir xil mavzudagi savollarga xato javob bergan bo'lsa, o'qituvchi ushbu mavzuni yana bir bor tushuntirishga va qo'shimcha mashqlarni tashkil etishga qaror qilishi mumkin.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda matematika darslarida quizlardan foydalanish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabatini o'zgartirishi, motivatsiyasini oshirishi va bilimlarini mustahkamlashda samarali vosita bo'lishi mumkin. Quizlar o'quvchilarni qiziqtiradi, ularning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va mustaqil o'rganishni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, o'qituvchilarga o'quvchilarning bilim darajasini tez va samarali baholash imkonini yaratadi, bu esa ta'lim jarayonini yanada sifatli qilishga yordam beradi.

Boshlang'ich ta'lim matematika darslarida quizlar (so'rovlar) dan foydalanish juda samarali bo'lishi mumkin. Quizlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini aniqlash, ularni faollashtirish va o'zini sinash imkoniyatini beradi. Quyida boshlang'ich ta'lim matematika darslari uchun ba'zi masala namunalarini keltiraman. Ular quizlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan turli xil qiyinchilik darajalarida bo'ladi.

1. Qo'llashga oid savollar (Matematika amallarini qo'llash):

- **Savol:** $35 + 47 = ?$
 - A) 72
 - B) 82
 - C) 92
 - D) 80
 - **Javob:** B) 82
- **Savol:** $75 - 38 = ?$
 - A) 37
 - B) 42
 - C) 37
 - D) 47
 - **Javob:** A) 37

2. Raqamlarni tahlil qilish va taqqoslash:

- **Savol:** Qaysi raqam katta: 529 yoki 392?
 - A) 529
 - B) 392
 - C) Ular teng
 - **Javob:** A) 529
- **Savol:** 99 ning yarmini toping.
 - A) 45
 - B) 48
 - C) 49
 - D) 50
 - **Javob:** C) 49

3. Geometrik shakllarni tanlash:

- **Savol:** Quyidagi shaklni tanlang: ikki uchburchakdan iborat bo‘lgan shakl qaysi?
 - A) Kvadrat
 - B) To‘rtburchak
 - C) Paralelogram
 - D) Trapetsiya
 - **Javob:** D) Trapetsiya
- **Savol:** Qaysi shakl to‘rtburchakni bildiradi?
 - A) Doira
 - B) Kvadrat
 - C) Uchburchak
 - D) Yulduz
 - **Javob:** B) Kvadrat

4. Sonlar tizimi va o‘zgartirish:

- **Savol:** 500 ning to‘liq qismini qanaqa qilib hisoblash mumkin?
 - A) $50 + 50 + 50 + 50 + 50$
 - B) $100 + 100 + 100 + 100 + 100$
 - C) 500 bo‘lingan o‘zgartirishni qiling
 - **Javob:** B) $100 + 100 + 100 + 100 + 100$

5. Muammolarni yechish:

- **Savol:** 3 ta olma va 4 ta nokdan iborat bo‘lgan to‘plamda jami nechta meva bor?
 - A) 7
 - B) 8
 - C) 9

- D) 10
- **Javob:** A) 7
- **Savol:** Agar 5 ta kitobdan 2 tasi yo‘qolgan bo‘lsa, nechta kitob qoladi?
 - A) 3
 - B) 4
 - C) 5
 - D) 6
 - **Javob:** A) 3

6. Qanday matematik formulalardan foydalanish:

- **Savol:** $5 \times 7 = ?$
 - A) 35
 - B) 42
 - C) 50
 - D) 56
 - **Javob:** A) 35

7. Vaqt o‘lchovlari va kundalik hayotdagi matematik masalalar:

- **Savol:** Agar bir soatda 60 daqiqa bo‘lsa, 3 soat necha daqiqa bo‘ladi?
 - A) 100
 - B) 180
 - C) 240
 - D) 300
 - **Javob:** B) 180

8. Tuzilish va yordamlashgan savollar:

- **Savol:** $15 - 7 + 4 = ?$

- A) 9
- B) 11
- C) 12
- D) 13
- **Javob: B) 12**

Bu masalalar boshlang'ich ta'lim darajasidagi o'quvchilarga matematikani o'rgatishda quizlarda foydalanish uchun juda qulay. Shuningdek, quizlar yordamida o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini tezda aniqlash va qaysi mavzularni qayta ko'rish kerakligini tushunish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jumayev M.E. va boshqalar. Matematika o'qitish metodikasi (kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma) – T.: "Ilm-Ziyo", 2003.
2. Jumayev M.E., „Matematika o'qitish metodikasidan praktikum“- Toshkent.: O'qituvchi, 2004.
3. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi“ Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005.
4. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.-T.: "IlmZiyo", 2005.
5. Abdimannabovna, M. L. (2023). TIMSS TADQIQOTLARIDA MATEMATIK BILIM VA KO'NIKMA TIZIMINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 517-517.
6. Abdimannabovna, M. L. (2022). Opportunities for an Interdisciplinary Integrated Approach to Improving the Culture of Environmental Safety. Eurasian Scientific Herald, 7, 7-12.
7. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi and Feruza Hayitova Abdullayevna, "THE ROLE OF PICTURES IN THE FORMATION OF STUDENTS 'CREATIVE ABILITY IN LITERACY LESSONS", *IEJRD - International Multidisciplinary Journal*, vol. 6, no. 4, p. 3, Jul. 2021.

**TALABALARDA MA'NAVIY DUNYOQARASHNI
RIVOJLANTIRISH METODIKASI ("MEDIASAVODXONLIK VA
AXBOROT MADANIYATI" FANI MISOLIDA)**

Isaqov Olimxon Odiljanovich

Namangan shaxar "Hidoya" o'rta maxsus islom bilim yurti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezida talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish metodikasi "Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" fani misolida tahlil qilinadi. Bugungi kunda axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining tez rivojlanishi natijasida yoshlar, ayniqsa talabalar, har kuni katta miqdorda axborotga duch kelmoqdalar. Shuning uchun, ularning mediasavodxonlik va axborot madaniyati sohasidagi ko'nikmalarini shakllantirish, axloqiy va ma'naviy jihatdan to'g'ri qarorlar qabul qilishga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Mediasavodxonlik talabalarga axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, ularning manbalarini tekshirish, hamda axborotni ma'naviy va etik jihatdan to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini beradi. Axborot madaniyati esa, axborotni etkazish va qabul qilishda ma'naviy mas'uliyatni his qilishni, shaxsiy axborot xavfsizligi va maxfiyligiga e'tibor berishni o'rgatadi.

Kalit so'zlar: Talabalar, Ma'naviy dunyoqarash, Mediasavodxonlik, Axborot madaniyati, Tanqidiy fikrlash,

Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish metodikasi, ayniqsa "Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" fani misolida, zamonaviy yoshlarning axborot muhitida to'g'ri yo'lni tanlash, ma'naviy va axborot madaniyatini shakllantirish uchun zaruriy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan metodologik yondoshuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu fanni o'qitishda, maqsad faqat axborot texnologiyalarini o'rgatish emas, balki talabalarning media va axborot dunyosiga nisbatan ma'naviy jihatdan to'g'ri yondashuvni shakllantirishdir.

1. Mediasavodxonlikning mohiyati va ahamiyati

Mediasavodxonlik, ya'ni media materiallarini tahlil qilish, tanqidiy o'rganish va undan ma'naviy jihatdan to'g'ri foydalanish qobiliyati, talabalarda rivojlantirilishi lozim bo'lgan asosiy ko'nikmalardan biridir. Bu ko'nikma o'quvchilarga quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

• **Axborotning manbasini aniqlash va baholash:** Talabalar axborotning ishonchliligi, manbasining xolisligi va maqsadlarini aniqlashni o'rganadilar.

- **Tanqidiy fikrlash:** Media kontentni va undan kelib chiqadigan axborotni tanqidiy baholashni rivojlantirish, ularning manipulyatsiya va noto'g'ri ta'sirlardan xabardor bo'lishini ta'minlaydi.

- **Axborotni to'g'ri saralash:** Talabalarga to'g'ri va foydali axborotni tanlash va unda muhokama qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

2. Axborot madaniyati

Axborot madaniyati talabalarga, axborot muhitida axborotlarni etik jihatdan ishlatish, ularni boshqarish va ulardan ma'naviy jihatdan samarali foydalanish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu madaniyat quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- **Axborotlarni etik jihatdan ishlatish:** Ma'lumotlarni o'z manfaatlariga qarshi foydalanmaslik, plagiarizm va noto'g'ri axborot tarqatishdan saqlanish.

- **Axborotlarni boshqa odamlarga etkazish madaniyati:** Talabalar axborotni boshqalarga tarqatishdan oldin uning haqqoniyligini, adolatini va manbalarini tekshirishni o'rganadilar.

- **Shaxsiy axborot xavfsizligi va maxfiyligi:** Talabalar o'z shaxsiy axborotlarini himoya qilish va internetda xavfsizligi haqida bilim olishlari kerak.

3. Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish metodikasi

"Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" fani o'qituvchilari talabalar bilan ishlashda quyidagi metodik yondoshuvlarni qo'llashlari kerak:

- **Interaktiv usullar:** Lektsiyalar, guruh muhokamalari, online forumlar va media tahlil sessiyalari orqali talabalarga axborotlarni boshqarish va tahlil qilish ko'nikmalarini o'rgatish.

- **Kritik fikrlash va tahlil qilish:** Talabalarga konkret media materiallar (yangiliklar, reklama, ijtimoiy tarmoqlar va hokazo)ni tanqidiy tahlil qilishni o'rgatish. Bunda, ularni mediamuhitdagi manipulyatsiyalarni va biaslarni aniqlashga undash kerak.

- **Simulyatsiyalar va rolli o'yinlar:** Media sohasidagi muammolarni hal qilish uchun rolli o'yinlar va simulyatsiyalar o'tkazish, bu orqali talabalarga axborotlar bilan ishlashning haqiqiy jarayonlarini ko'rsatish.

- **Mediatekstlarni yaratish:** Talabalarni o'zlari media materiallarini yaratishga (blog, video, postlar va boshqalar) undash, shunda ular o'z fikrlarini, qarashlarini ifodalashga, ularni etik va to'g'ri usullar bilan taqdim etishga o'rganadilar.

4. Mediasavodxonlik va axborot madaniyatini o'qitishning metodik tizimi

Mediasavodxonlikni va axborot madaniyatini o'rgatish jarayonida metodik tizim quyidagi asosiy komponentlardan iborat bo'lishi kerak:

1. **Ma'naviy va axborotiy kompetensiyalarni shakllantirish:** Talabalarda o'zini axborot maydonida axloqiy va madaniy jihatdan to'g'ri tutish qobiliyatini shakllantirish.
2. **Amaliy mashg'ulotlar va tadbirlar:** Talabalar uchun praktikumlar va workshoplar tashkil etish, ular axborot texnologiyalari va media kontentni tahlil qilishda amaliy ko'nikmalarni olishlari kerak.
3. **Ochiq va yopiq muhokamalar:** Talabalar o'rtasida ochiq va yopiq muhokamalar orqali axborot madaniyatiga oid qarashlarni rivojlantirish va tasavvurlarini kengaytirish.
4. **Integratsiya va multidisipliner yondoshuv:** Mediasavodxonlik va axborot madaniyatini boshqa fanlar bilan integratsiya qilish, masalan, falsafa, ijtimoiy fanlar va axborot texnologiyalari, bu talabalarning axborotlar va madaniyatni yanada chuqurroq tushunishlariga yordam beradi.

5. Xulosa

Mediasavodxonlik va axborot madaniyati talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon ularni nafaqat axborotni to'g'ri tanlash va undan samarali foydalanish, balki jamiyatdagi axborot manipulyatsiyalarini tushunish, etik mas'uliyatni his qilishga ham o'rgatadi. Metodik yondoshuvlar orqali talabalar axborot muhitida axloqiy va madaniy jihatdan to'g'ri qarorlar qabul qilishga o'rgatiladi, bu esa ularda yanada rivojlangan ma'naviy dunyoqarashni shakllantirishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Ismoilov, I. (2020).** Mediasavodxonlik va axborot madaniyati: nazariy asoslar va amaliyot. Toshkent: Universitet nashriyoti.
2. **Qodirov, A. (2019).** Axborot madaniyati va axloqiy mas'uliyat: talabalarga metodik yondoshuvlar. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
3. **Xo'jaeva, F. (2018).** Ma'naviy dunyoqarash va yoshlar tarbiyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
4. **Toshpulatov, Sh. (2021).** Mediasavodxonlik: ta'lim jarayonida metodik yondoshuvlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.

УДК 373.2

**РОЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ
ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
ОРГАНИЗАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОЛОГИЗАЦИИ**

**Юлдашева Динара, магистрант
Университет Пучон в г. Ташкент**

Аннотация. В статье анализируются научные исследования по вопросам психолого-педагогической поддержки педагогов дошкольных образовательных организаций в условиях технологизации.

Ключевые слова: образование, психолого-педагогическая поддержка, технологизация, интеграция, инновации, дошкольные образовательные организации.

Abstract. The article analyzes scientific research on the issues of psychological and pedagogical support for teachers of preschool educational organizations in the conditions of technologization.

Keywords: education, psychological and pedagogical support, technologization, integration, innovations, preschool educational organizations.

В современных условиях ускоренной технологической трансформации образовательного процесса перед педагогами стоит необходимость не только осваивать новые технологические инструменты и методы, но и адаптировать их в контексте психолого-педагогической работы с детьми. Внедрение технологий в образовательный процесс требует от педагогов не только профессиональной компетенции в области информационных технологий, но и способности к устойчивому психоэмоциональному состоянию, которое обеспечит эффективное взаимодействие с детьми. Одной из важнейших задач является создание системы психолого-педагогической поддержки педагогов, способствующей их профессиональному и личностному развитию в условиях внедрения новых технологий. Необходимость в этом подходе усиливается тем, что технологизация образовательного процесса может быть связана с повышением стресса у педагогов, ростом нагрузок, а также с изменением способов взаимодействия с детьми и коллегами. В связи с этим возникает потребность в комплексной поддержке педагогов, которая бы включала элементы психологической, педагогической и технологической помощи.

Среди приоритетных направлений — внедрение инноваций, передовых педагогических и информационно-коммуникационных технологий (разработка информационных баз данных и мультимедийных продуктов, внедрение цифровых образовательных ресурсов для домашнего образования и родительского просвещения, поэтапное обеспечение всех ДОО республики компьютером с выходом в Интернет). Процессы технологизации образовательной среды, активно реализуемые в рамках национальной стратегии развития образования Узбекистана до 2030 года, требуют принципиально новых подходов к профессиональной деятельности педагогических работников дошкольных образовательных организаций. Внедрение инновационных технологий обучения и воспитания детей дошкольного возраста предъявляет повышенные требования к психолого-педагогической готовности и компетентности воспитателей.

Стратегические документы Узбекистана, такие как Закон Республики Узбекистан от 23 сентября 2020 года №ЗРУ-637 «Об образовании» [1], Закон Республики Узбекистан от 16 декабря 2019 года №ЗРУ-595 «О дошкольном образовании и воспитании» [2], Указы №УП-98 от 02.07.2024 г. «О мерах по совершенствованию системы государственного управления в сфере дошкольного и школьного образования» [3], №УП-152 от 30.09.2024 г. «О дополнительных мерах по дальнейшему повышению качества и эффективности дошкольного образования» [4], Постановления № ПП-4312 от 08.05.2019 г. «Об утверждении Концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года» [5], №ПП-345 от 30.09.2024 г. «О мерах по дальнейшему совершенствованию Национальной системы квалификаций Республики Узбекистан» [6], подчеркивают значимость создания эффективных механизмов непрерывного профессионального развития педагогов, что особенно актуально в контексте перманентной технологической трансформации образовательных систем.

Процессы технологизации образовательной среды, активно реализуемые в рамках национальной стратегии развития образования Узбекистана до 2030 года, требуют принципиально новых подходов к профессиональной деятельности педагогических работников дошкольных образовательных организаций. Внедрение инновационных технологий обучения и воспитания детей дошкольного возраста предъявляет повышенные требования к психолого-педагогической готовности и компетентности воспитателей.

В ноябре 2022 года в Ташкенте состоялась II Всемирная конференция по воспитанию и обучению детей младшего возраста. Конференция была направлена на расширение международного сотрудничества в определении политики в области дошкольного образования до 2030 года. 15 ноября в открытии конференции принял участие Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев. В начале своего выступления глава государства коснулся ситуации с ранним воспитанием и образованием детей в мире, отметив, что миллионы детей имеют ограниченный доступ к начальному образованию, специалистам сферы необходимо объединить усилия для увеличения его охвата. Отмечалось, что приоритетным направлением политики в Узбекистане определено создание достойных условий жизни для населения нашей страны на основе принципа «человек, его честь и достоинство, права и интересы являются высшей ценностью». В этой связи, особое значение придаем прежде всего проявлению внимания и заботы о молодежи и детях, их физическом и духовном воспитании. Развивая детей с раннего возраста, создавая благоприятные условия для их обучения, мы формируем прочный фундамент для полноценной самореализации молодежи в будущем. Ибо инвестиции, направленные на достижение этой благородной цели, обязательно вернутся многократной отдачей, - подчеркнул Шавкат Миромонович [7]. В работе конференции приняли участие генеральный директор ЮНЕСКО Одри Азуле, более 2500 участников из 150 стран, в том числе более 70 министров и сотни организаций, преподавателей и исследователей. «Еще в недавнем прошлом показатель охвата дошкольным образованием детей в нашей стране составлял лишь 27 процентов. Практически во всех дошкольных образовательных учреждениях отсутствовали современные технологии и учебные пособия, их здания нуждались в ремонте. Это ограничивало наших детей в доступе к полноценному качественному образованию и воспитанию. С первых дней реформ мы решили кардинально модернизировать существующую сферу образования, в частности, его дошкольное звено. С этой целью впервые в истории нашей страны, а именно, 30 сентября 2017 года, было образовано Министерство дошкольного образования», — отметил Шавкат Мирзиёев. Поэтому глава нашего государства уделяет этому звену системы образования особое внимание, инициировав политику воспитания гармонично развитого поколения с самого раннего возраста. Начата масштабная работа по строительству и ремонту детских садов, внедрению передовых форм и методик воспитания. Созданы благоприятные условия для активного участия

в этом процессе частного сектора. Детским садам на каждого воспитанника стали предоставлять субсидии из Государственного бюджета. В отдаленных и труднодоступных населенных пунктах созданы тысячи семейных детских садов.

Высокий динамизм жизни современного общества - глобализация, массовизация, цифровизация - отчетливо демонстрируют и констатируют проблемы подготовки специалиста, связанные с его умением жить и развиваться в условиях быстро меняющейся, непредсказуемой реальности. Постоянное обновление и совершенствование технологий, перенасыщение информационного поля, трансформация научно-технической и гуманитарной картины мира предъявляют особые требования к подготовке педагога, к соответствию его профессиональных и личностных компетенций новым условиям системы образования. Следует отметить, что вопросы, связанные с тем, каким должен быть педагог, что должно лежать в основе образования, каким образом совмещать традиции и инновации в обучении и воспитании подрастающего поколения, носят вневременной характер и выступают основополагающими в российской педагогической парадигме.

Психолого-педагогическая поддержка педагогов дошкольных образовательных организаций представляет собой важный компонент профессиональной деятельности, направленный на обеспечение психологического благополучия педагогов, развитие их профессиональных компетенций и предотвращение профессионального выгорания. В условиях быстро меняющегося образовательного ландшафта, включая технологизацию образовательного процесса, данная поддержка становится необходимой для эффективной адаптации педагогов к новым требованиям и вызовам. Она должна включать комплекс мероприятий, направленных на укрепление психологической устойчивости педагогов, повышение их эмоциональной и профессиональной мотивации, а также развитие навыков взаимодействия с современными образовательными технологиями.

В настоящее время дошкольной образовательной организации нужен специалист, владеющий новейшими достижениями в области науки и культуры, современными методами обучения, современными информационными технологиями, программным обеспечением, предназначенным для обучения и развития детей дошкольного возраста.

Таким образом, психолого-педагогическая поддержка должна быть интегрированной, сочетая элементы психологического консультирования,

профессионального развития и коллективной работы, что позволяет учитывать как индивидуальные потребности педагогов, так и потребности образовательного учреждения в целом. Разработка и внедрение системной модели психолого-педагогической поддержки педагогов способствует не только повышению их профессиональной компетенции, но и созданию здоровой психологической атмосферы в коллективе, что, в свою очередь, влияет на качество образовательного процесса и развитие детей.

Использованная литература

1. Закон Республики Узбекистан от 23 сентября 2020 года №ЗРУ-637 «Об образовании», <https://lex.uz/docs/5013009>
2. Закон Республики Узбекистан от 16 декабря 2019 года №ЗРУ-595 «О дошкольном образовании и воспитании», <https://lex.uz/ru/docs/4646931>
3. Указ №УП-98 от 02.07.2024 г. «О мерах по совершенствованию системы государственного управления в сфере дошкольного и школьного образования», <https://lex.uz/docs/6994142>
4. Указ №УП-152 от 30.09.2024 г. «О дополнительных мерах по дальнейшему повышению качества и эффективности дошкольного образования», <https://lex.uz/ru/docs/7128180>
5. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4312 от 08.05.2019 года «Об утверждении Концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года», <https://lex.uz/ru/docs/4327240>
6. Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-345 от 30.09.2024 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию Национальной системы квалификаций Республики Узбекистан», <https://lex.uz/ru/docs/7132771>
7. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на II Всемирной конференции по воспитанию и образованию детей младшего возраста, <https://www.gazeta.uz/ru/2022/11/15/pre-education/>
8. Аминов Н. А. Психофизиологические и психологические предпосылки педагогических способностей // Вопросы психологии. 1988. № 5.
9. A. Liberman, E. Saxl & M. Miles - 1988 - In Ann Lieberman (ed.), Building a professional culture in schools. New York: Teachers College Press. pp. 300--877. <https://www.amazon.com/Teacher-Leadership-Ann-Lieberman/dp/0787962457>

10. Грязнов С.А. Цифровая компетентность преподавателя // Ани: педагогика и психология. 2021. № 2 (35). С. 79–81. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-kompetentnost-prepodavatelya>
11. Колыхматов В.И. Цифровая грамотность и навыки современного педагога // Ученые записки университета Лесгафта. 2020. № 8 (186). С. 156–169. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-gramotnost>
12. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991. 480 с.
13. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учебное пособие. Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 1997. 244 с.
14. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. 512 с.
15. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. М.: Академия, 2004. 320 с.

Yasama sifatlarning valentligi masalasiga doir

Begimqulova Sevara Faxriddinovna

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

sevarabegimqulova@391gmail.com

Annotatsiya: Sifat soʻzlarning valentligi masalasi, Grammatik shakllarning valentlikka taʼsiri, yasama sifatlarning lisoniy va nutqiy imkoniyatlari, sifatlarning boshqa soʻzlar bilan semantik, sintaktik va Grammatik bogʻlanishi kabilar oʻz tadqiqini kutayotgan masalalardan biridir. Ushbu maqolada yasama sifatlarning nutqda boshqa leksemalar bilan birika olish/birikaolmaslik (nomutanosib, yaʼni bogʻlana olmasligi) imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalitsoʻzlar: lison, nutq, sifat soʻz turkumi, yasama sifat, affiksatsiya, kompozitsiya, valentlik, morfologik, sintaktik, semantik.

Tilshunolar tomonidan sifatlarning (morfologik va sintaktik) yasalishiga hali ham turlicha yondashuvlar kuzatiladi. Umuman olganda, sifatlarning yasalishi hodisasi oʻzbek tilida alohida murakkablik kasb etadi. Sifatlar affiksatsiya (morfologik), kompozitsiya (sintaktik) usullari orqali yasaladi, affiksatsiya usulida yasalgan sifatlarning (*mazali, aqlli, uyatchang, serdavlat*)ning valentlik imkoniyatlari kengroq. Leksik valentlik muayyan bir leksik birlikning boshqa bir leksik birlik bilan birikish imkoniyatidir. Rus tilshunosi S.P. Katsnelson tomonidan ham valentlik “maʼlum bir toifadagi soʻzlarning boshqa toifadagi soʻzlar bilan birika olish qobiliyati” sifatida talqin qilinadi.¹

Hozirgacha jahon va oʻzbek tilshunosligida valentlik masalasiga bagʻishlangan tadqiqotlarda til birliklarining, xususan, feʼl soʻzlarning boshqa birliklar bilan oʻzaro birikish imkoniyati oʻrganilib kelinmoqda. Buning boisi gap qurilishida feʼlga, uning shakllariga gapning markazi sifatida qarash, qolgan boʻlaklarni oʻziga tobe qilib kelish imkoniyatlarining kengligi sanaladi.

¹Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Л Вопросы языкознания (ВЯ), 1987, №3, - 20 с.

O‘zbek tilshunosligida valentlikning uch xil toifasi farqlanadi:

- 1) leksik(so‘z) valentlik;
- 2) sintaktik valentlik;
- 3) Grammatik shakl valentligi.²

Leksik(so‘z) valentlik biriktiruvchi so‘zning ma’noviy jihatdan o‘ziga mos birikuvchilarni tanlanishida ko‘rinadi, chunonchi, *soqolli* leksemasi shaxs tuhunchasi bilan aloqadorlikka ega. Shuning uchun shaxs ma’nosiga ega leksik birliklar bilan birika oladi, masalan: *soqolli kishi, soqoll itog‘am, soqolli odam*. Albatta, bunda leksemalarning sememaviy mosligi, mutanosibligi hal qiluvchi omillardan biri sanaladi. Ayrim sinonimik affikslar yordamida yasalgan yasama sifatlarning sinonim ma’noni tashisa ham, nutqdagi moddiylikka ega chegaralangan. *Sergo‘sh* bilan *go‘sh* leksemalari lisonda ma’noviy jihatdan yaqin, umumiy ma’noli leksemalar bilan birika oladi: *sergo‘sh somsa, sergo‘sh sho‘rva – go‘sh somsa, go‘sh sho‘rva* kabi. Nutqda voqelanishida esa muloqot tabiati, nutq vaziyatiga ko‘ra ushbu yasama sifatlarning biri tanlanadi va qo‘llanadi. Ushbu sinonim yasama sifatlarning ifodalayotgan ma’nosida farq mavjud, qiyoslang: *sergo‘sh* leksemasida asosdan anglashilgan narsa miqdorining me’yordan ortiqligini, ko‘pligini, *go‘sh* leksemasida esa predmetga ega ekanligini, mavjudlikni anglash mumkin. Ushbu holat shuni ko‘rsatadiki, lisoniy sathda leksema bir qator leksik birliklar bilan o‘zaro birika oladi (lisoniy valentlik), ammo nutqda so‘zlar birikuvchi til birliklari bilan mohiyat, umumiylik zaruriyat, nutqiy vaziyatga qarab moddiylikka ega bo‘ladi, voqelanadi (nutqiy valentlik). Bu haqida R. Rasulovning fikrlari ham o‘rinli: “so‘z valentligi substansial fakt sifatida so‘zning doimiy ichki xususiyati bo‘lib, bu xususiyat nutq faoliyatida, so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishida yuzaga kelmaydi.”³

²Ibragimov J. O‘zbek tilimustaqil leksemalarining xususiy birikuvchilari va ularning modellari: Filol.fan.dok. (DSc) ... diss. – Qarshi, 2023.

³Rasulov R. O‘zbek tilidagi holatfe’llari va ularning obligator valentliklari. – Toshkent: Fan, 1989. – B.13.

“Sintaktik valentlik leksema valentligining ikkinchi tomoni bo‘lib, u hokim mavqedagi leksemaning tobe leksemalarni o‘ziga tortishi uchun ularning ma‘lum bir sintaktik shaklda - kelishik, ko‘makchi, ravishdosh sifatdosh qo‘shimchalarini olgan holda bo‘lishini talab qilishidir.”⁴ Ayni holat esa hokim so‘zning sintaktik maqomi qanday grammatik shakl olganligi bilan belgilanadi. Bilamizki, biriktiruvchi so‘z ma‘lum bir ma‘noviy guruhlar bilan birikishi uchun bu so‘zlarning ma‘lum bir sintaktik shaklda bo‘lishini talab etadi, lisoniy struktura aspektida bu **sintaktik valentlik** hisoblanadi. Sifatlarning egalik qo‘shimchasini olishi o‘zidan oldingi birikib kelayotgan so‘zni boshqa so‘z bilan bog‘lanishida ko‘rinadi. Bu vaqtda egalik qo‘shimchasini olgan sifat qaratqich kelishigini olgan muayyan bir so‘zni talab qiladi: *qizlarning chiroylisi, bolaning aqlisi*.

Sifatlar Grammatik jihatdan shakllanganda (egalik, kelishik, ko‘plik affikslari qo‘shilganda) lisoniy sathda ham, nutqiy sathda ham birikadigan, bog‘lanadigan birikuvchilari birmuncha kamayadi. Ma‘lum bir nutqiy vaziyatdagina qo‘llanishi, zaruriyatdagina moddiylashuvi mumkin. Ya‘ni sifatlar grammatik shakllar bilan kelganda birika olish imkoniyati birmuncha kamayadi, torayadi. Xususan, *nodon* so‘zi bilan birika olishi mumkin bo‘lgan so‘zlar egalik qo‘shimchasini olgan *nodoni* so‘zi bilan birika olmaydi, ma‘lum bir nutqiy sharoitda grammatik shaklga ega so‘zni taqozo etadi. Ikkinchi tarafdin, Grammatik shakllar o‘zlari tarkibida kelayotgan leksemaning lisoniy (ma‘noviy va sintaktik) valentligini kengaytirishi ham mumkin. Yuqorida kuzatilgan misollarimizda egalik shaklida kelgan leksema qaratqich shaklida kelgan so‘zni talab qilishi qartqich– qaralmish tipidagi aloqalarga kirishish imkoniyatini berdi, ko‘rinadiki, o‘zi qo‘shilib kelgan so‘zning sintaktik imkoniyatlarini kengaytirdi. Ushbu sintaktik imkoniyatlar Grammatik shakl valentligini alohida o‘rganishni taqozo qiladi. “Affiksial

⁴Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o‘zbek adabiyati, III qism. – Toshkent: Fan vateknologiyalar, 2006. – B. 22.

morfemalarning birikish qobiliyati **Grammatik shakl valentligidir.**⁵Sifat yasovchi qo‘shimchalarning valentlik imkoniyatlarini kuzatilsa, *serdavlat* va *davlatli* leksemalari qatorida *serdavlat* yasama sifatining birikish imkoniyati keng, *oila*, *kishi*, *inson* leksemalari bilan birika oladi. Lekin *davlatli* yasama sifati bog‘lamalar, to‘liqsiz fe‘llar bilan kesimlik kategoriyasida yuzaga chiqadi: *u kishi davlatli edi*. Cheklangan leksik valentlikka ega bo‘lgan so‘zlarni nomutanosib so‘zlar, tilbirliklariga biriktirish g‘ayritabiiy birikmalarning hosil qilinishiga va nutq jarayonidagi tushunmovchilik, g‘alizliklarga olib keladi.

Maqolaning tadqiqotlar qismi, ayniqsa, o‘zbek tilining leksik, morfologik va sintaktik tizimlarida valentlik va so‘z yasalishi jarayonlarini yanada kengroq tahlil qilishga imkon yaratadi. Tilshunoslikda valentlik nazariyasining chuqur tahlili til qurilishining muhim tamoyillarini aniqlashga xizmat qiladi va turli tillarni qiyoslashda asosiy vosita bo‘lib kelmoqda. Yasama so‘zlarning valentligi masalasi tadqiqi tilning ichki tizimlarini chuqur o‘rganish, lisoniy-nutqiy imkoniyatlarni obyektiv baholash, valentlik tamoyillarini yoritish borasida keng imkoniyatlarni ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tesniere, L. (1959). *Elements de Syntaxe Structurale*. – Paris: Klincksieck.
2. Sirojiddinov, S. (2010). *O‘zbek tilshunosligida valentlik va sintaktik bog‘lanishlar*. – Samarqand: SamDU nashriyoti.
3. Rasulov, R. (1989). *O‘zbek tilidagi holat fe‘llari va ularning obligator valentliklari*. – Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Ibragimov, J. (2023) *O‘zbek tili mustaqil leksemalarining xususiy birikuvchilari va ularning modellari*: Filol.fan.dok. (DSc) ... diss. – Qarshi.

⁵Ibragimov J. O‘zbek tilimustaqil leksemalarining xususiy birikuvchilari va ularning modellari: Filol.fan.dok. (DSc) ... diss. – Qarshi, 2023. – B.84.

5. Sharipova, O'. (1996) *O'zbek tilida yumush fe'llarining ma'no valentliklari*: filol.fan.nomz. ... diss.avtoref.– Toshkent.
6. Qo'chqortoyev, I. (1977) *So'z ma'nosi va uning valentligi*. – Toshkent:Fan.
7. Abuzalova, M. (2008) *Substansial morfologiya, valentlik va sintaktik qurilma*: filol.fan.dok.(DSc) ... diss.avtoref.– Samarqand.
8. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. (2006) *Hozirgi o'zbek adabiy tili, III qism*. – Toshkent:Fan va texnologiyalar.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY
TAFAKKURINI MEDIAKOMPETENTLIK ASOSIDA
RIVOJLANTIRISH YO'LLARI**

G'aniyeva Gulxayyo Islom qizi
Termiz davlat pedagogika instituti

Annatsiya: Maqolada boshlang'ich ta'lim sinf o'quvchilariga ommaviy axborot vositalarining salbiy ta'siri muammolari va bu salbiy ta'sirlar o'quvchilarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatayotgani masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada o'quvchilarning mediakompetentligini rivojlantirish orqali yuqorida berilgan muammolarni yechish yo'llari haqida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, mediakompetentlik, media, internet, texnologiya, tafakkur, ijtimoiy tarmoqlar o'yinlar metodikasi krassvord media ta'lim tizimi

Ma'lumki, ta'lim jamiyat rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Qanday sohada bo'lmasin, yuqori bilimga ega mutaxassislar ilmiy-tadqiqot ishlanmalari bilan shug'ullanish, yangi mahsulot turlarini yaratish va texnologiyalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Jahondagi globallashuv jarayonlari va kompaniyalar o'rtasidagi mavjud chuqur raqobat muhiti mutaxassislarni ham favqulodda shunga tayyor bo'lishlarini talab etadi. Ular nafaqat o'z g'oyalarini rivojlantirish va yaratilgan nazariy modellarini amalda joriy etish uchun qulay sharoitlarni ta'minlaydilar, shu bilan birga, iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi uchun ham muhim intellektual omil hisoblanadi. Ko'plab nashrlar, ommaviy axborot vositalari, axborotkommunikatsion texnologiyalari media deb ataluvchi barcha narsalarni haddan tashqari ko'p ishlatish, aksariyat hollarda, zamonaviy maktab o'quvchilarining ruhiy va jismoniy sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Psixologlarning ta'kidlashicha, keng tarqalib kelayotgan mediatexnologiyalar foydali emas va sezilarli darajada xatarlarga to'la. Aksariyat tadqiqotlarning ko'rsatishicha, kompyuter o'yinlari, o'yinli ko'ngilochar dasturlar, ommaviy axborot vositalarining ta'siri ostida maktab o'quvchilarining qisqa muddatli tafakkuri shakllanadi [1]. Masalan, energetik ichimliklar reklamasini olaylik. Go'yoki, ushbu ichimliklar kuchquvvat bag'ishlovchi effektga ega deb reklama qilinadi. Butun dunyoda ushbu ichimlikni iste'mol qiluvchilarning aksariyatini o'smir yoshlar tashkil qilgan ekan. Mana shu reklama ta'sirida, asosan, o'smir yoshlar, hali organizmi to'la shakllanib ulgurmasdan, bu ichimliklarni me'yoridan ortiq iste'mol qilishini va oqibatda uning zararidan nobud bo'lganlarini ham kuzatish

mumkin [2]. Media olamida turli xil internet saytlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali borgan sari targ'ib etilayotgan milliy an'analarga va urf-odatlarimizga hamda axloq normalariga, umuman, to'g'ri kelmaydigan film va kliplar yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir ko'rsatib, oila degan muqaddas tushunchalarning parchalanishiga sabab bo'lmoqda.

Buning oqibatida tanqidiy ong darajasi pasayadi, moddiy-axloqiy qiymat tizimida atrof olamni qabul qilish, shuningdek, ma'lumotlarni analiz va sintez qilish qobiliyatida o'zgarishlar yuz beradi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, qisqa muddatli tafakkur asosida atrofdagi olam tarqoq dalillar mozaikasiga aylanadi. Bu holatga maktab o'quvchilarining hissiy doirasi o'rganib qoladi, dalillar kaleydoskop singari birin-ketin almashadi va maktab o'quvchilariga muntazam ravishda yangi taassurotlar kerak bo'ladi. Bunday tezkor jarayonda maktab o'quvchilarining hissiy sohasining sezgirligi pasaya boshlaydi. Qisqa muddatli tafakkur egasi faqat ma'lum uzunlikdagi ma'nolarda ishlaydi va ixtiyoriy murakkab semiotik tuzilmalar bilan ishlay olmaydi. Tashqi tomondan bu maktab o'quvchilarining uzoq vaqt davomida har qanday ma'lumotga e'tiborini qarata olmasligi va uning tahlil qilish qobiliyati pasayganligida namoyon bo'ladi. Qisqa muddatli tafakkur kompyuter vositalari va ommaviy axborot vositalari orqali uzoq muddat davomida mozaika va tayyor shakldagi past saviyali yuzaki ma'lumotni is'temol qilish orqali ishlab chiqariladi. Qisqa muddatli tafakkur, ko'pincha, daqiqali hislar tafakkuri deb ataladi. Bolaga ma'lum bir vaziyatni anglashi uchun 2–3 daqiqa beriladi va shu zahoti barchasini unitish kerak bo'ladi, chunki yangi ma'lumotlar oqimi boshlanadi. Qisqa muddatli tafakkurda hissiyot va mas'uliyat hislarining zaiflashuvi sodir bo'ladi. Tafakkurning bu ko'rinishi bolaning to'laqonli rivojlanishiga xalaqit beradi va uning shaxsiyati tubdan buzilishiga olib keladi. Bunday sharoitda mediakompetentlikni rivojlantirish, uning zamonaviy talablarini hisobga olgan holda shakllantirish hamda pedagogik sharoitlarini aniqlash kerak. Hozirda ilmiy-texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda o'quvchi yoshlarning axborot texnologiyalari borasidagi bilimlarini takomillashtirish orqali mediakompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish yo'nalishlarini belgilash lozim. L. S. Vigotskiy bolalarning ilk 2 yilini nutqqacha rivojlanish bosqichi sifatida xarakterlaydi. Ikki yoshdan so'ng tafakkur va nutq yo'nalishlari hamkorlikda rivojlana boshlaydi va bu jarayonning sinergiyasi kuzatiladi. A. A. Nemirech, O. V. Barsukova va boshqa qator psixologlarning ko'p yillik tadqiqotlari ko'rsatishicha, ommaviy axborot vositalari, kompyuter o'yinlari va ko'ngil ochar dasturlarini faol

is'temol qilish holati kattalar tomonidan nazoratga olinmaydi va ta'lim-tarbiya standartlari talablariga javob bermaydi.

Bu esa maktab o'quvchilari psixik rivojlanishining normal kechishiga halaqit beradi. Oqibatda, nutqiy tafakkur o'z o'rnida rivojlanmaydi, chunki, ommaviy ko'rsatuvlarni ko'rish va kompyuter o'yinlarini o'ynash jarayonida maktab o'quvchilari ichki va tashqi nutqdan foydalanmaydilar. Demak, ijtimoiy tarmoqlarga murojaat etayotgan o'smirlarga, eng avvalo, yoshlarga internetdan foydalanish madaniyatini (mediamadaniyatini) o'rgatish kerak. Maktab o'quvchilarini zamonaviy axborot vositalari yordamida savodli muloqot qilish, muhim va qimmatli ma'lumotlarni ajratish malakalariga o'rgatish zarurati paydo bo'ladi. Afsuski, mamlakatimizda maktab o'quvchilarining mediasavodxonligiga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Shu bois mediata'limning joriy etilishi alohida dolzarb ahamiyatga ega. Mediata'lim xalqimizning urf-odatlariga, milliy qadriyatlariga tayangan holda, umuminsoniy qadr-qimmatlarga asoslanib tashkil etilishi kerak.

Mediata'lim yoshlarimizni zamonaviy OAV bilan xavfsiz va samarali muloqot qilishga tayyorlaydi, ularda mediaogohlikni, mediasavodxonlikni, mediamadaniyatni va mediakompetentlikni shakllantiradi. Media bolalarimizni tarbiyalashda, ta'lim berish va madaniy rivojlantirishda katta o'rin egallaydi, shuningdek, jamoatchilik fikrini shakllantirishda va boshqaruv jarayonlarida faol ishtirok etadi. Zamonaviy maktab o'quvchilari, odatda, kattalardan ko'proq ommaviy axborot vositalari va kompyuter uskunalaridan foydalanishda ustunliklarga ega bo'ladilar, media innovatsiyalarni o'zlashtiradilar, media tajriba va qat'iy media tanlovlariga egalar [5]. Zamonaviy maktab ta'lim muassasalariga ommaviy axborot vositalari, interaktiv texnologiyalar, masofaviy ta'lim shakli va ta'lim olish, elektron san'atlar tezkor ravishda kirib bormoqda. Maktab o'quvchilari doimo o'sib borayotgan axborot oqimlariga duch keladilar va o'zlarining qidiruv malakalarini namoyish qilish, olingan ma'lumotlarni mustaqil ravishda tanqidiy baholash jarayonida katta qiyinchiliklarni boshdan kechiradilar. Bunday sharoitda mutaxassislar tayyorlashda medianing roli ancha ortadi. Bu o'z navbatida o'qituvchidan yuksak eruditsiya, ulkan ijodiy, ilmiy salohiyat va tashabbuskorlikni talab qiladi, chunki uchinchi ming yillikda mehnat bozori kuchli raqobat va iqtisodiy ehtiyoj muhiti sharoitida kadrlar tanlashga alohida e'tibor berib, ularni jiddiy saralamoqda. Shuning uchun maktab o'quvchilarini mediasavodxonlikka o'qitish davlatimiz ta'lim siyosatida ustuvor yo'nalish bo'lishi kerak. Axir, millatimizning kelajagi, aynan, zamonaviy maktab o'quvchilarining mediasavodxonligiga bog'liq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, umumta'lim maktablarida mediata'limni rivojlantirishda ommaviy axborot vositalarining o'rni bugun mustaqil shaxslar uchun turli-tuman mavzudagi gazeta jurnallar soni ko'p. Bilimga tashna, oqni qoradan ajrata olmaydigan yoshdagi bolalar uchun esa, narhi hamyonbop, mazmuni oltinga teng ilmlardan iborat bolalar davriy nashrlari esa sanoqli ekani eng dolzarb muammoning o'zidir. Bolalarni fikrlashga undash faqatgina badiiy adabiyot bilan cheklanmasligi lozim.

Multimedialar orqali o'quvchilar o'zlariga mediata'lim beradilar. Turli mamlakatlarning ko'plab olimlari "media muhiti", "media madaniyati", "media ta'limi", "media savodxonligi" kabi asosiy tushunchalarni shakllantirishning bir necha usullarini aytib o'tishgan. Media ta'lim – (ing. media education, lot. media – degan ma'noni anglatadi). "Ta'lim" tushunchasining o'zi nafaqat kasbiy va ilmiy bilimlarni, balki ma'naviy me'yorlar va madaniy qadriyatlarni takror ishlab chiqarishni, to'plashni ta'minlaydigan ijtimoiy institutdir. Media ta'lim talabalarni ommaviy kommunikatsiya (matbuot, televideniye, radio, kino, video, internet va boshqalar) qonuniyatlarini o'rganishga qaratadi. Media ta'limning asosiy vazifalari: yangi avlodni zamonaviy axborot sharoitida hayotga tayyorlash, turli ma'lumotlarni idrok etish, insonni uni tushunishga o'rgatish, uning psixikaga ta'sirining oqibatlarini anglash, ta'sir qilish usullarini o'zlashtirish va og'zaki bo'lmagan shakllarga asoslangan muloqot texnik vositalardan foydalangan holda munosabatga kirishish demakdir. Jamiyat va davlat rivojida ta'lim va media ta'limning roli kattadir.

Mediata'lim orqali dunyoning yetakchi mamlakatlari ta'lim sohasining ustivorligiga erishdi. Bugungi kunda yangi sifatli ta'limga erishish uchun ta'limni axborotlashtirish va o'qitish uslublarini optimallashtirish, ochiq ta'lim texnologiyalaridan faol foydalanishni amalga oshirish zarur. Media-ta'lim hozirgi davrda shaxsning ommaviy axborot vositalari orqali rivojlanish jarayonini anglatadi. Manbalardan kelayotgan axborot oqimi–dan to'g'ri foydalanib, o'zining rivojlanishi uchun kerakli bo'lgan axborotlarni o'rganish. Hozirgi axborotlashgan jamiyatda barcha mediaresurslarini tahlil qilish muhim rol o'ynaydi. Xorijiy media-ta'limning tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zining o'qish jarayonida asosan internet, televideniya manbalaridan foydalanishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Чельшева.И.В. Методика и технология медиа образования в школе и вузе. -М.: Директ-медиа, 2013. 135-с. 3.
2. Журин А.А. Интеграция медиаобразования с курсом химии средней общеобразовательной школы // Медиаобразование. 2005. № 1. С. 32.
3. Qosimova N. Toshpo'latova N. O'zbekiston OAV da bolalar mavzusining yoritilishi. O'quv qo'llanma. -T.: 2014. B-36.
4. International scientific-practical conference on the topic of "Problems and perspectives of modern technology in teaching foreign languages"
5. Muratova, N. (2022). Mass Media in State Strategic Programs of Information Society Development in Different Countries. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(4), 56-61.
5. G'aniyeva G.I. 3-sinflarda tabiiy fanlarni mediata'lim vositalari asosida o'qitishga doir dars ishlanmalari metodikasi. Uslubiy qo'llanma.-Toshkent-Factor press, 2023.-48 b.
6. G'aniyeva G. I. 3-sinf o'quvchilarida ijtimoiy tafakkurni fanlararo mediata'lim vositalari asosida shakllantirish metodikasi // *Inter education & global study*. – 2024. – №8. URL.
7. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “ Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shaxslararo muloqot madaniyatini shakllantirish”. “Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў” //Илимий-методикалық журнал 2024 5/2-сан ISSN 2181-7138. Нөкис -2024
8. Abdimannabovna, M. L. (2022). Opportunities for an Interdisciplinary Integrated Approach to Improving the Culture of Environmental Safety. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 7-12.
9. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi and Feruza Hayitova Abdullayevna, “THE ROLE OF PICTURES IN THE FORMATION OF STUDENTS 'CREATIVE ABILITY IN LITERACY LESSONS”, *IEJRD - International Multidisciplinary Journal*, vol. 6, no. 4, p. 3, Jul. 2021.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA IJOBIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMI

Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada o‘qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning bolalar shaxsiyatining rivojlanishiga bo‘lgan ta’siri haqida fikr yuritiladi. Ijobiy fazilatlar, masalan, halollik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, mehr-oqibat kabi sifatlar, bolalarda akademik va ijtimoiy muvaffaqiyatlarni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, bolalarda bu fazilatlarni rivojlantirishda o‘qituvchi va ota-onalarning o‘rnak bo‘lishi, rag‘batlantirish, muloqotda bo‘lish va jamoaviy faoliyatlarning ahamiyati ta’kidlanadi. Maqolada ijobiy fazilatlarni shakllantirish uchun samarali pedagogik metodlar va amaliy tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, ijobiy fazilatlar, o‘qituvchi, ota-ona, pedagogika, rag‘batlantirish, muloqot, jamiyat, shaxsiyat rivojlanishi, bolalar.

KIRISH: Boshlang‘ich sinf - o‘quvchilar hayotining ilk bosqichi bo‘lib, bu davrda bolalar shaxsiyatining asosiy fazilatlari shakllanadi. Ota-onalar, o‘qituvchilar va atrof-muhit ta’siri bilan bolalarda ijobiy fazilatlar rivojlanadi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor bo‘ladi. Ijobiy fazilatlar – bu odamni yaxshi inson qilib shakllantiruvchi sifatlar, masalan, mehr-oqibat, halollik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, o‘zini tuta olish va boshqalar. Boshlang‘ich sinfda bu fazilatlarni rivojlantirishning mexanizmlarini tushunish va amaliyotda qo‘llash bolalar shaxsiyatining to‘g‘ri shakllanishini ta’minlaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari inson hayotidagi muhim davrni tashkil etadi, chunki bu davrda bolalar nafaqat bilim oladi, balki shaxsiy fazilatlari, xarakterlari va ijtimoiy ko‘nikmalari shakllanadi. O‘qish va o‘rganish jarayonida bolalar nafaqat kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantiradilar, balki turli ijobiy fazilatlar ham shakllanadi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga poydevor bo‘ladi. Pedagogika ilmida ijobiy fazilatlar deb, bolalarni nafaqat yaxshi o‘quvchi, balki yaxshi inson qilishga yordam beradigan axloqiy va shaxsiy sifatlar tushuniladi. Boshlang‘ich sinfda ijobiy fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuv bolalarning jamiyatda o‘z o‘rnini topishida, o‘zini ijtimoiy va axloqiy nuqtai nazardan to‘g‘ri tutishida muhim ahamiyatga ega.

Bunday fazilatlar, masalan, halollik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, mas'uliyat, sabr-toqat va boshqalar, bolalar o'zaro munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishi, qiyinchiliklarni yengib o'tishi va jamoada ishlashga o'rganishi uchun zarurdir. O'qituvchilarning pedagogik uslublari, ota-onalarning ta'siri va jamiyatning o'rgatish strategiyalari yordamida bolalarda bu sifatlarni shakllantirish mumkin. Shu sababli, boshlang'ich sinfda ijobiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlarini tushunish, ularni samarali qo'llash, o'quvchilarni ijtimoiy va axloqiy jihatdan sog'lom, mehnatsevar va ijobiy shaxs sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Bu maqola bolalarda ijobiy fazilatlarni shakllantirishda samarali usullar va metodlarni ko'rib chiqishga, o'qituvchilar va ota-onalarga amaliy tavsiyalar berishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ko'plab ilmiy manbalarda yoritilgan. Pedagogikada ijobiy fazilatlar bolalarni nafaqat bilim olishga, balki ijtimoiy hayotga tayyorlashga ham xizmat qiladi. A. D. Leontiev (2003) o'zining psixologik tadqiqotlarida shaxsiyatning shakllanish jarayonida ijobiy axloqiy fazilatlarning muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, "Shaxsiyatning asosiy rivojlanish davri bolalikda, ayniqsa boshlang'ich sinfda yuz beradi", shuning uchun bu davrda ijobiy sifatlarni o'rgatish zarurdir. T. I. Shmidt (2010) o'zining "Boshlang'ich sinfda axloqiy ta'lim metodlari" asarida ijobiy fazilatlarni shakllantirishda o'qituvchilarning roli haqida to'xtaladi.

U pedagoglar o'z darslarida bolalarda mehnatsevarlik, halollik, mehr-oqibat va o'z-o'zini anglash kabi fazilatlarni rivojlantirishga e'tibor berishlari kerakligini ta'kidlaydi. Shmidtning fikricha, bu fazilatlar o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlarini oshirish bilan birga, ijtimoiy va axloqiy jihatdan sog'lom shaxslar sifatida rivojlanishlariga yordam beradi. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirishning metodologik asoslari va usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy usullar qo'llaniladi. O'qituvchilarning pedagogik faoliyatini tahlil qilish, bolalarning ijobiy fazilatlarini rivojlantirishdagi amaliy yondashuvlarni o'rganish hamda o'quvchilarning axloqiy va shaxsiy fazilatlarini baholashda anketalar, intervyular va kuzatish metodlari foydalaniladi:

1. Sifatli metodlar: Sifatli tadqiqot metodlarida asosan o'qituvchilarning dars jarayonidagi faoliyatini kuzatish, bolalar bilan muloqot qilish, ularning hissiy va axloqiy holatini tahlil qilish kiritilgan. Bu metod yordamida bolalar bilan

o'rganilgan ijobiy fazilatlar, masalan, mehr-oqibat, halollik, sabr-toqat va boshqalar, ularning ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarga qanday ta'sir qilishi o'rganiladi. Tadqiqotda o'qituvchilarning darsda bolalarni rag'batlantirish usullari, ular bilan shaxsiy suhbatlar, guruh ishlari va o'yinlar orqali bolalar bilan qanday aloqalar o'rnatishlari ko'rib chiqiladi.

2. Miqdoriy metodlar: Miqdoriy tadqiqot metodlari orqali o'quvchilarning ijobiy fazilatlarini shakllantirishdagi o'zgarishlar statistik jihatdan tahlil qilinadi. Bu usulda o'quvchilarga berilgan anketalar, so'rovnomalar va testlar yordamida bolalarning axloqiy va shaxsiy fazilatlarini darajasi o'lchanadi. O'qituvchilarning metodik ishlanmalari, bolalarning darsdagi va sinfdagi xulq-atvorini baholash uchun miqdoriy metodlar yordamida ko'rsatilgan ijobiy o'zgarishlar aniqlanadi.

3. Amalga oshirish tajribalari: Tadqiqot davomida boshlang'ich sinfda ijobiy fazilatlarni shakllantirish uchun o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan turli pedagogik metodlar ham sinovdan o'tkaziladi. Masalan, o'quvchilarga axloqiy masalalar bilan tanishish, ularni yechish orqali fazilatlarni rivojlantirish, guruh ishlari, rolli o'yinlar va kreativ faoliyatlar orqali ijobiy fazilatlarni shakllantirish metodlari amaliyotda qo'llaniladi. Bu metodlar o'quvchilarda nafaqat axloqiy, balki ijtimoiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirish, o'z navbatida, ularning shaxsiy rivojlanishiga, jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllanishiga asos soladi. Bu jarayon nafaqat o'quvchi bilimlarini rivojlantirishga, balki uning ijtimoiy, axloqiy, va emotsional qobiliyatlarini ham oshirishga qaratilgan. Ijobiy fazilatlarni shakllantirishning samarali mexanizmlari o'qituvchi va ota-onalarning hamkorligini, shuningdek, o'quvchi bilan doimiy aloqa va faoliyatni talab etadi. Boshlang'ich sinfda ijobiy fazilatlarni shakllantirishda turli metodlar va usullar qo'llaniladi. Bu metodlarning eng samaralilari o'quvchilarning jamoaviy faoliyatini rag'batlantirish, axloqiy qadriyatlarini o'rgatish va shaxsiy namuna ko'rsatishdir. O'qituvchilar, o'quvchilarni yaxshi xulq-atvor va ijtimoiy mas'uliyatga o'rgatishda turli interfaol metodlarni, masalan, guruhli ishlarni, munozaralar va ijtimoiy rollarni qo'llashlari kerak. Shuningdek, ijobiy fazilatlarni shakllantirishda ota-onalarning roli muhimdir. Ular uyda o'z farzandlariga yaxshi xulq-atvorni ko'rsatish va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash orqali o'qituvchilarga yordam berishlari mumkin. Ota-onalar bilan o'zaro hamkorlik orqali o'quvchilarda o'zlariga nisbatan mas'uliyat hissi shakllanadi va ular

jamiyatda o'z o'rnini topishga o'rganadilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmi o'z samarasini ko'rsatadi.

O'quvchilar orasida do'stona munosabatlar, o'zaro yordam va hurmatni rivojlantirish, ularning axloqiy va emotsional ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi. O'qituvchilarning, ota-onalarning va o'quvchilarning hamkorligi natijasida, o'quvchilar o'zlarining ijtimoiy mas'uliyatlarini anglab yetadilar va ular jamiyatda o'z o'rnini topishga tayyor bo'lishadi. Ijobiy fazilatlar o'zaro hurmat, adolat, hamkorlik va mas'uliyatni o'z ichiga olgan bo'lib, bu ko'nikmalarni bolalar erta yoshdan boshlab rivojlantirish juda muhimdir.

Shuningdek, o'quvchilarda o'z-o'zini nazorat qilish, qaror qabul qilish va vazifalarni bajarishda qat'iyatlilikni rivojlantirish, kelajakda ularning muvaffaqiyatli va barqaror shaxslar sifatida shakllanishiga yordam beradi. Bu jarayonni amalga oshirishda turli metodlar, usullar va barcha o'qituvchilar hamda ota-onalarning birgalikdagi harakati natijasida, boshlang'ich sinf o'quvchilari jamiyatda faol, axloqiy va mas'uliyatli fuqarolar bo'lib ulg'ayadilar. O'quvchilarni ijobiy fazilatlarni egallashga o'rgatishda o'qituvchilarning roli alohida. O'qituvchi bolalarga axloqiy darslarni o'rgatishdan tashqari, ularga ijobiy xulq-atvorni ko'rsatish va ularni rag'batlantirish orqali yaxshilikka o'rgatadi. Yaxshi xulq-atvorni mustahkamlash uchun o'qituvchilar interfaol metodlardan foydalanishi, o'quvchilarga ma'lum bir vazifalarni bajarishda yordam berishlari va ularni o'zaro hamkorlikka jalb qilishlari kerak. Misol uchun, guruhli ishlarda, jamoaviy loyihalarda va munozaralarda o'quvchilar bir-birlari bilan o'zaro aloqada bo'lib, ijobiy fazilatlarni amalga o'rganadilar. Bundan tashqari, o'qituvchilar ijobiy fazilatlarni shakllantirishda o'quvchilarning o'zaro munosabatlariga alohida e'tibor berishlari kerak. Boshqalar bilan yaxshi muloqot qilish, rahm-shafqatli bo'lish va bir-biriga yordam berish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish bolalar o'rtasidagi hurmat va do'stlikni kuchaytiradi. Ushbu fazilatlarni shakllantirish jarayonida o'qituvchilar turli ta'lim metodlarini qo'llashlari lozim.

Masalan, o'quvchilarga samarali muloqot va fikrni erkin ifodalash imkoniyatini beradigan rolli o'yinlar va guruhli munozaralar ijobiy natijalar beradi. Ijobiy fazilatlarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirishning samarali mexanizmi o'quvchilarda nafaqat yuqori axloqiy qadriyatlarni, balki o'zini anglash va o'zini tutish qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchilar orasida o'zaro hurmat va mas'uliyatni rivojlantirish, ularning ijtimoiy faolligini oshiradi. O'zaro yordam, do'stlik va jamoaviy ishlarda ishtirok etish orqali bolalar o'zaro munosabatlar va jamiyatda o'z o'rnini topishning ahamiyatini anglashadi. Shu bilan birga,

o'quvchilar o'zlarining ijtimoiy mas'uliyatini o'rganadilar, shaxsiy va jamoaviy muvaffaqiyatlar uchun birgalikda harakat qilishni o'rganishadi.

Ijobiy fazilatlarni shakllantirish, o'quvchilarni nafaqat ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli qilish, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolalar o'zgaruvchan muhitda qaror qabul qilishda va jamoada ishlashda yaxshiroq ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Ota-onalar va o'qituvchilarning o'zaro hamkorligi orqali bolalarda ijobiy fazilatlar, mas'uliyat va axloqiy qadriyatlar mustahkamlanadi. O'qituvchi, ota-ona va o'quvchilar birgalikda olib boradigan faoliyatlar nafaqat bilimlarni balki, shaxsiy va ijtimoiy fazilatlarni ham rivojlantiradi. Bunda ota-onalar o'z farzandlarini o'qituvchilar bilan birgalikda harakat qilib, ularning axloqiy rivojlanishiga yordam beradilar. Bu jarayon davomida bolalar nafaqat bilim olishadi, balki jamiyatda faol va ijobiy rol o'ynashga tayyor bo'ladilar.

XULOSA: Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirish jarayoni ularning kelajakdagi shaxsiy rivojlanishiga va jamiyatda faol fuqarolar sifatida shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon, o'qituvchilarning axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatishdagi roli, ota-onalar bilan hamkorlik, hamda o'quvchilarning jamoaviy faoliyatlar orqali o'zaro hurmat va mas'uliyatni o'zlashtirishi bilan yanada samarali bo'ladi.

Ijobiy fazilatlarni shakllantirish nafaqat o'quvchilarda yaxshi xulq-atvorni rivojlantiradi, balki ularning qaror qabul qilish qobiliyatini, o'zaro munosabatlarda hurmatni, va jamiyatga bo'lgan mas'uliyat hissini mustahkamlashga yordam beradi. Bunda har bir ishtirokchi, ya'ni o'qituvchi, ota-ona va o'quvchi o'zaro uyg'un ishlash orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va muvozanatli qiladi. Shunday qilib, ijobiy fazilatlarni shakllantirish nafaqat boshlang'ich ta'lim bosqichining, balki umuman ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xushvaqtova, D. M. (2019). Bolalarga axloqiy tarbiya berishning usul va metodlari. Tashkent: O'qituvchi. – 128 bet.
2. Abdullaeva, R. T. (2021). O'quvchilarda ijtimoiy fazilatlarni rivojlantirish: pedagogik tadqiqotlar. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti. – 154 bet.
3. Ergasheva, N. N. (2020). Axloqiy tarbiya va uning asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya. – 210 bet.

4. Shomurodov, S. A. (2018). Ta'limda ijobiy fazilatlarni shakllantirish usullari. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti. – 142 bet.
5. Kamilova, L. (2017). O'quvchilarda mas'uliyatni shakllantirishning pedagogik asoslari. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – 132 bet.
6. Aslanova, G. A. (2022). Bolalar ta'limida axloqiy qadriyatlar: nazariya va amaliyot. Nukus: Nukus Davlat Universiteti nashriyoti. – 176 bet.
7. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “ Boshlang'ich sinf o'quvchilarida shaxslararo muloqot madaniyatini shakllantirish”. “Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў” /Илимий-методикалық журнал 2024 5/2-сан ISSN 2181-7138. Нөкис -2024
8. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi and Feruza Hayitova Abdullayevna, “THE ROLE OF PICTURES IN THE FORMATION OF STUDENTS 'CREATIVE ABILITY IN LITERACY LESSONS”, IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 6, no. 4, p. 3, Jul. 2021.
9. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “ Enhancing creativity in the process of developing studentso speech “ The American Journal of Social Science and education Innovations (ISSN – 2689-100x) Published Published: June 28, 2021 | <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03> Иссые06-24 IMPACT FACTOR 2021: 11. 857 OCLC – 1121105668 Pages: 140-143 Америка
10. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi, Rakhmatova Hamida Ismatillo qizi, “ Increasing Creativity by using Interactive methods in literacy teaching process” Analytical journal of education and development Science Box In Vol.1(2021): Analytical journal of education and development 52-54-betlar Тошкент
11. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AQLIY SALOHIYATINI HAMDA KREATIVLIGINI OSHIRISHDA MENTAL ARIFMETIKANING O'RNI
M Ziyaqulova, S Ashurova, N Toshpulatova - Development and innovations in science, 2023
12. The importance of riddles in the development of students creativity in the learning process
ZMS Qizi - Asian Journal Of Multidimensional Research, 2021
13. BOSHLANGICH SINIF OQUVCHLARINING LUGATLAR BILAN ISHLASH JARAYONIDA KREATIVLIGINI OSHIRISH
MSQ Ziyaqulova, HIQ Raxmatova - ... : Innovative, educational, natural and social sciences, 2021

MODERNIZING EDUCATION THROUGH METHODS OF DIGITAL TRANSFORMATION: NEW APPROACHES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Ozoda Saydullayeva Nusrat qizi
TMC Institute Tashkent is an integral part of
TMC Academy in Singapore

Abstract This article explores modern approaches to teaching foreign languages through digital transformation methods in education. The research analyzes the effectiveness of digital technologies in language teaching, their advantages, and implementation possibilities. The paper discusses the role of distance learning platforms, mobile applications, and artificial intelligence technologies in the language learning process.

Keywords: digital transformation, language education, e-learning, foreign language teaching, educational technology, artificial intelligence in education

Introduction. In today's globalized world, knowledge of foreign languages has become an essential skill. The processes of globalization and expansion of international relations demand effective methods of language learning. With the development of digital technologies, language learning methods are undergoing fundamental changes. These changes are leading to the emergence of new pedagogical approaches and innovative educational methods [1].

Main Body. Digital transformation represents one of the key directions in modernizing educational systems. Modern technologies enable more effective and engaging language learning processes. Online platforms, virtual classrooms, and interactive materials increase students' motivation to learn languages and allow adaptation to their individual needs [2].

The integration of artificial intelligence and machine learning has revolutionized language teaching methodologies. These technologies provide personalized learning experiences, immediate feedback, and adaptive learning paths. Virtual reality (VR) and augmented reality (AR) applications create immersive environments for language practice, enabling students to experience near-authentic language situations [3].

Modern digital tools offer various opportunities for language acquisition:

- Interactive language learning platforms
- Mobile applications for vocabulary and grammar practice
- Video conferencing tools for real-time communication
- AI-powered pronunciation assessment systems
- Gamified learning environments [4]

While digital transformation offers numerous benefits, it also presents certain challenges. Issues such as digital literacy, access to technology, and maintaining student engagement need careful consideration. Educational institutions must develop comprehensive strategies to address these challenges effectively [5].

Conclusion Digital transformation has fundamentally changed the landscape of language education. The integration of modern technologies has created new opportunities for more effective and personalized language learning experiences. As technology continues to evolve, educational institutions must remain adaptable and embrace innovative approaches to language teaching.

References

1. Alimov, S. (2023). "Digital Technologies in Language Education: Uzbekistan's Experience." *Tashkent Educational Review*, 15(2), 45-60.
2. Karimova, M. (2024). "Innovation in Foreign Language Teaching: Modern Approaches." *Journal of Educational Innovation*, 8(1), 12-28.

3. Smith, J., & Johnson, M. (2023). "Digital Transformation in Language Education." *International Journal of Educational Technology*, 42(3), 234-251.
4. Brown, R. (2023). "Artificial Intelligence in Language Learning: Current Trends and Future Prospects." *Technology and Education Quarterly*, 18(4), 89-106.
5. Wilson, P. (2024). "Virtual Reality Applications in Foreign Language Acquisition." *Digital Education Review*, 25(2), 156-172.

ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИ РАҚАБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШДА ИННОВАЦИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ МУАММОЛАРИ

Усманова Муниса Нуралиевна
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби

Бугунги кунда инновацияларни қўллаб-қувватлаш ва уларни жамият таракқиётига самарали интеграция қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланмоқда. Жаҳон миқёсида тезкор технологик ўзгаришлар, рақамли трансформация ва илм-фаннинг ривожланиши иқтисодиёт тармоқларининг рақобатбардошлигини таъминлашда инновацияларнинг муҳим ролини янада аёнлаштирди.

Иқтисодий ўсишни таъминлаш учун инновациялардан фойдаланиш нафақат янги маҳсулотлар ёки хизматларни яратиш, балки мавжуд ресурсларни самарали бошқариш, ишлаб чиқариш жараёнларини оптималлаштириш ва янги бозорларга чиқиш учун имконият яратади. Бу жараёнда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чоралари, жумладан, молиявий ёрдам, илмий тадқиқотларга инвестицияларни жалб этиш, интеллектуал мулкни муҳофаза қилиш ҳамда инновацияларнинг инфратузилмасини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Жаҳон тажрибаси рақобатбардошликни оширишнинг энг самарали Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, қўллаб-қувватлаш иқтисодий ривожланган мамлакатларда, хусусан, Японияда миллий инновацион тизимларнинг (МИТ) яратилишида кластерли методдан фойдаланилади, мисол учун, бу ёндашув автомобиль саноатида тўлиқ жорий этилган. Масалан, JETRO корпорацияси 11 та кластер яратган ва уларни муваффақият билан ривожлантирмоқда. Шунингдек, таркибан Россиянинг наукоградларига ўхшаш худудий илмий-инновация кластерлари яратилмоқда.

Республика иқтисодиётини яқин истикболда индустриал-инновацион ривожлантириш учун ЯИМнинг ўсишига нисбатан саноатнинг ўсиш суръатларини сақлаб қолиш ва янада ошириш зарур, бунга эса инновация фаолиятини инвестициялаш ва инновацион кластерлар тузилмасини ривожлантириш орқали эришиш мумкин. Илм-фани инвестициялаш дунёнинг ривожланган мамлакатларида жадал ўсиб бормоқда, ИТТКИ харажатлари ЯИМга нисбатан фоизларда: АҚШда - 2,55%, Германияда - 2,26%, Японияда - 2,78%, Францияда - 2,05%, Италияда - 1,13%, Буюк Британияда - 2,05 % ни ташкил этади, модомики билимларнинг 90% га сўнгги 30 йил давомида эга бўлинди.

Замонавий босқичда бешинчи технологик укладдан олтинчисига ўтиш асосида миллий иқтисодиётларни инновацион ривожлантириш модели амалга

оширилмоқда. Бу жиҳатдан Ўзбекистонда иқтисодийнинг миллий интеллектуал салоҳият ва бой табиий хом ашё ресурсларига таянадиган инновацион моделини амалга ошириши мақсадга мувофиқ бўлади.

Демак, инновациялар деганда у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш учун инсон ақли эришган ютуқлардан (кашфиёт, ихтиро, илмий ва конструкторлик лойиҳалари ва ҳоказо) фойдаланиш тушунилади. Мас равишда инновациялар технологик, иқтисодий, экологик, бошқарув, ҳарбий, сиёсий, ижтимоий-маданий, ҳуқуқий ва бошқа турларга тақсимланади.

Илмий-техник соҳа билан илмий маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ишлаб чиқиш ва тайёрлаш ва уни бозорга олиб кириш ўртасидаги боғловчи бўғин инновацион инфратузилмадир. Инновацион лойиҳа деганда инновацион фаолиятга моддий-техник, молиявий, ташкилий-методик, ахборот, маслаҳат ва бошқа турдаги хизмат кўрсатишни таъминловчи субъектлар, ресурслар ва воситалар мажмуасини тушуниш лозим. Шундай қилиб, илмий асосланган янгиликлар тарқатилиш ва жорий этилиш пайтидан бошлаб инновацияларга айланади. Инновацияларни бозорга тадбиқ этиш жараёни инновацияларни тижоратлаштириш жараёни деб аталади.

Инновацион фаолият ҳақиқатдан инновацияни амалга оширишга олиб келадиган ёки шу мақсад билан кўзлаб қилинган барча илмий, технологик, ташкилий, молиявий, тижорат, маркетинг ҳаракатлардир. Инновацион фаолият шунингдек қандайдир аниқ инновацияни тайёрлаш билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган тадқиқотлар ва ишланмаларни ўз ичига олади.

Мавжуд инновация фаолиятни амал қилиши муаммолари таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, амалдги ҳолат бугунги кундаги инновацион корхоналар эҳтиёжларига тўлиқ жавоб бермайди. Бу эса инновация фаолиятини амалга оширишга қулай шарт-шароитлар яратиб беришни таъминловчи инфратузилмавий қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштиришни талаб этмоқда (1-расм).

1-расм. Инновация фаолиятни ривожлантириш муаммолари ва уни такомиллаштириш талаблари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик

Миллий иқтисодиётнинг инновацион секторини барқарор ривожлантириш учун инфратузилма элементларини барпо этиш бўйича мавжуд ташаббуслар ва уларни молиялаштиришнинг мавжуд кўлами етарли эмас. Самарали инновация фаолияти инфратузилмасини шакллантириш унинг элементлари ўртасидаги тизим ҳосил қилувчи алоқаларни жонлантириш зарурати билан белгиланадиган турли ташкилий ва иқтисодий омилларга боғлиқдир.

Иқтисодиёт тармоқлари рақобатбардошлигини оширишда инновацияларни қўллаб-қувватлаш қатор муаммоларни ўз ичига олади. Қуйида уларнинг асосийлари келтирилган:

1. Молиявий ресурсларнинг етишмаслиги. Илмий тадқиқотлар ва ишланмалар учун зарур маблағларни жалб этишдаги қийинчиликлар. Давлат томонидан ажратиладиган грант ва субсидияларнинг чекланганлиги.

2. Таълим ва кадрлар тайёрлаш муаммолари. Инновацияларга мос замонавий билим ва кўникмаларга эга мутахассисларни етишмаслиги. Илмий-тадқиқот муассасалари ва ишлаб чиқариш сектори ўртасидаги ҳамкорликнинг сустлиги.

3. Инфратузилма ва технологияларнинг ривожланмаганлиги. Инновацион фаолият учун зарур бўлган технологик инфратузилманинг етарлича шаклланмаганлиги. Илмий тадқиқот марказлари ва технопаркларнинг етишмаслиги.

4. Интеллектуал мулкни муҳофаза қилиш масалалари. Интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимининг самарасизлиги. Инновацияларнинг қонунчилик йўли билан муҳофаза қилинмаганлиги сабабли инвестициялар жалб этишдаги қийинчиликлар.

5. Бюрократия ва маъмурий тўсиқлар. Лицензиялаш ва рўйхатдан ўтказиш жараёнларидаги ортиқча талаблар. Давлат ташкилотлари томонидан инновацияларни жорий қилишдаги сусткашликлар.

6. Таҳлил ва мониторинг механизмларининг самарасизлиги. Инновацияларнинг иқтисодиёт тармоқларига таъсирини баҳолаш ва мониторинг қилиш тизимининг мавжуд эмаслиги. Инновацион фаолият натижаларини стратегик режалаштиришдаги етишмовчиликлар.

Ушбу муаммоларни бартараф этиш инновацияларни рағбатлантириш учун давлат сиёсати ва хусусий сектор ўртасида самарали ҳамкорликни таъминлашни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июлдаги “2022-2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-165-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон 2030” стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.
3. Отажонов Ш.И. Ўзбекистонда инновацион кластерларни ривожлантириш истиқболлари. Монография. –Т.: Ilmiy-texnika axboroti-press. 2017. - 248 б.

KREDIT- MODUL TIZIMIDA TALABALARNI ILMIY TADQIQOT FAOLIYATIGA YO‘NALTIRISHDA MUSTAQIL TA‘LIMNING O‘RNI

Otayeva Salamat Sabirovna

Ma'mun universiteti, "Psixologiya va tibbiyot" kafedrası o'qituvchisi

Gmail: otayevasalamat@gmail.com

Annotatsiya: Kredit-modul tizimi orqali talabalarning o'quv yuklamasi va o'quv faoliyati tizimli baholanib, ularni kasbiy sohada yangi yondashuvlar yaratishga tayyorlash ta'minlanadi. Ushbu muhokamada talabalarning mustaqil ishlarni ongli ravishda bajarishi va uni bosqichma-bosqich tashkil etishi natijasida tanqidiy fikrlashga o'rgatish, ilmiy izlanishlarga qiziqish uyg'onishi hamda amaliy faoliyatni ilmiy asosda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishlari ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Mustaqil ish, ilmiy izlanish, tanqidiy fikrlash, amaliy faoliyat, ongli bajarish, bosqichma-bosqich tashkil etish, kredit-modul tizimi, ilmiy asos.

Zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish o'quv reja va o'quv dasturlarida belgilangan fanlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga asoslangan bo'lib, bunda talabalarning mustaqil ishlari (TMI) muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o'qituvchilarning talabalarning mustaqil ish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ularning kasbiy o'sishini ta'minlashdagi mas'uliyati sezilarli darajada oshirilishi zarur.

Bu jarayonda talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish, ta'limning asosiy maqsadiga — oliy kasbiy tayyorgarlikka ega, raqobatbardosh va malakali mutaxassislarni tayyorlash vazifasiga mos bo'lishi kerak. Shu bilan birga, bu jarayon ilmiy tadqiqot faoliyatiga yo'naltirilgan bo'lib, talabalar o'z bilimlarini faqat amaliyotda emas, balki ilmiy izlanishlar orqali ham mustahkamlashlari, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishlari va o'zlarining kasbiy sohalarida yangi yondashuvlar yaratishga tayyor bo'lishlari kerak.

Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish jarayonida o'z-o'zini o'rganish faoliyatining tizimli va izchil tarzda amalga oshirilishi muhimdir. "Tashkil etish" so'zi bu holatda nafaqat jarayonning o'zi, balki uning yakuniy natijalarini ham o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 824-son qaroriga 1-ilova sifatida tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida"gi Nizomda, kredit-modul tizimi talabalarning mustaqil ilmiy-tadqiqot

faoliyatini rivojlantirishda asosiy vosita sifatida ko'rsatilgan. Nizomning 2.2-bandida, o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich joriy etish sxemasi keltirilgan. Bu sxema, talabalarning o'quv faoliyatini yanada samarali tashkil etish va ularning mustaqil izlanishga va ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirishga xizmat qiladi. Shuningdek tizim talabalarga o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil tarzda oshirish, ilmiy izlanishlarga jalb qilish va ularning ilmiy faoliyatini rag'batlantirishga imkon yaratadi.

Nizomda o'qituvchilarning mustaqil ishlarni tashkil etishdagi roli va mas'uliyati ham belgilangan. Ular, talabalarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va ularning professional o'sishiga mas'uldirlar. Bu jarayonda o'qituvchilar tashkiliy, prognoz qilish va konstruktiv ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak.

Kredit-modul tizimi talabaga fanlarning bir-biriga qanday bog'langanligini ko'rish imkoniyatini beradi va o'quv jarayonini erkin va maqsadga muvofiq ravishda tanlashga imkon yaratadi. Bu tizim, shuningdek, moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan ta'limni shakllantirishga yordam beradi.

Kredit-modul tizimi ta'lim jarayonini tashkil etishning yangi usulidir. U modulli ta'lim texnologiyalarini va ECTS kreditlarini birlashtirgan holda, talabalarning o'quv yuklamasini o'lchaydi. Bu tizimning asosiy diqqat markazlari talabalarning mustaqil ishlari va reyting tizimi orqali baholash jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Kredit-modul tizimining o'quv jarayonini tashkil etishdagi asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- O'quv dasturining modulli tuzilishi;
- Mehnat hajmini o'lchash uchun kredit birliklaridan foydalanish;
- Reyting tizimidan foydalanish orqali baholash;
- Talabalar uchun individual o'quv rejasini yaratish jarayoniga ishtirok etish;
- Mustaqil o'qish va o'z-o'zini rivojlantirishning ahamiyatini oshirish;
- Ta'lim dasturlarining yanada moslashuvchanligi.

Jo'rayeva Nargiza Oltinboyevnaning dissertatsiya ishining avtoreferatida mustaqil ta'limni tashkil qilishda mualliflik yondashuvi quyidagicha izohlangan. "Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida umumkasbiy fanlardan mustaqil ta'limni raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish – talabaning aqliy qobiliyati, bilimi, fikrlash darajasi, tanqidiy tafakkuri, dunyoni ilmiy bilish va ijtimoiy tajribani qabul

qilish qobiliyati, turli masalalarni individual hal qilish, voqea-hodisalarni oldindan ko‘ra bilish layoqatining yuksak ko‘rinishiga olib chiqadi”. [1.15 b]

B.N. Guzanov, N.B. Morozovalarning monografiyasida talabalarning mustaqil ishlarini ongli ravishda bajarishiga quyidagi xususiyatlar yordam berishi ko‘rsatilgan:[2. 54 b]

- **Mustaqil ish uchun tanlangan materialning metodologik asoslanganligi:** Tanlangan material aniq va ilmiy asosda shakllantirilgan bo‘lishi lozim.
- **Topsiriqlarning murakkabligi talabalarning "yaqin rivojlanish zonasi"ga mosligi:** Bu talabalarning mavjud imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiluvchi darajada bo‘lishi kerak.
- **Materialni mantiq va boshqaruv psixologiyasi asosida ketma-ketlikda taqdim etish:** Fan ichki mantiqiga mos ravishda o‘zlashtirilishi talab qilinadi.
- **Talabalarning o‘quv imkoniyatlariga mos ravishda material hajmini taqsimlash:** Mustaqil ish uchun belgilangan materialning hajmi talabaning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda belgilanishi kerak.
- **Mustaqil ishning faoliyatga yo‘naltirilganligi:** Topshiriqlar talabaning bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkonini beradigan tarzda shakllantirilishi zarur.

Mustaqil ishlarni samarali tashkil etishning majburiy sharti — uning bosqichma-bosqich tashkil etilishi va amalga oshirilishidir. Boshqariladigan mustaqil ishlarning quyidagi bosqichlarini ajratib ko‘rsatish mumkin: [3. 25 b].

Birinchi bosqich – tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichda mustaqil ishlar uchun mavzular va topshiriqlarni ajratib ko‘rsatgan holda ishchi dasturini tuzish; semestr uchun mustaqil ishlarni rejalashtirish; o‘quv-uslubiy materiallarni tayyorlash; talabalar tayyorgarlik darajasini aniqlash kabilar amalga oshirilishi kerak.

Ikkinchi bosqich – tashkilot bosqichi. Ushbu bosqichda talabalarning shaxsiy va guruhli ishlari uchun maqsadlar belgilanishi; kirish ma‘ruzasi o‘qilishi, shaxsiy va guruhli boshlang‘ich maslahatlar o‘tkazilishi, unda mustaqil ishlarning shakllari va ularni nazorat qilish tushuntirilishi; o‘rta natijalarni taqdim etish muddatlari va shakllari belgilanishi kerak.

Uchinchi bosqich – motivatsion-faoliyat bosqichi. Bu bosqichda o‘qituvchi shaxsiy va guruhli faoliyatga ijobiy motivatsiya yaratishi, o‘rta natijalarni tekshirish,

o'zini-o'zi nazorat qilish va o'zini-o'zi tuzatish jarayonlarini tashkil etishi, maqsadga qarab o'zaro almashish va o'zaro tekshirishni ta'minlashi kerak.

To'rtinchi bosqich – nazorat- baholash bosqichi. Bu bosqichda shaxsiy hamda guruhli hisobotlar va ularning baholanishi amalga oshiriladi. Natijalar diplom yoki kurs ishi, referat, ma'ruza, sxemalar, jadvallar, og'zaki chiqishlar, modellar, maketlar, hisobotlar va boshqalar shaklida taqdim etilishi mumkin (fanni va mutaxassislikni hisobga olgan holda).

Kredit-modul tizimi talabalarning mustaqil ishlarini samarali tashkil etishga, ongli yondashuvni shakllantirish va ularni bosqichma-bosqich tashkil etishga zamin yaratadi. Bu tizim moslashuvchan ta'lim muhitini ta'minlab, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kasbiy tayyorgarlikni oshirish va ilmiy faoliyatga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.O. Jo'rayeva "Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'limini mobil dasturiy ilovalardan foydalanib samarali tashkil etish metodikasi" Ped.fan.fals.dok.(PhD) ...dis. avtopef. Buxoro, 2023.

2. Б. Н. Гузанов, Н. В. Морозова. Организация самостоятельной работы студентов вуза в условиях реализации многоуровневой модели обучения: монография / Екатеринбург: 2014.

3. Гончарова Ю. А. Организация самостоятельной работы студентов: методические рекомендации. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2007. 27 с.

4. <https://lex.uz/docs/5193564>

Topic: Englishness in XVIII and beginning of XIX century of English literature

Hayrullaeva Sofiyanoza Lutfullo qizi

UzSWLU Master's degree English Literature Faculty 2 year student

Abstract: The concept of Englishness in 18th and early 19th-century English literature embodies the evolving national identity, cultural values, and social structures of the period. Writers like Daniel Defoe, Samuel Johnson, and Jane Austen reflect notions of Englishness through depictions of rural life, class hierarchies, morality, and the significance of place. This era witnessed a growing emphasis on politeness, rationality, and social duty, often juxtaposed against colonial and cosmopolitan influences. Literature served as a medium to assert a distinct English identity, balancing tradition and change amidst the pressures of industrialization and imperial expansion. This paper examines how Englishness is constructed and challenged in representative works, focusing on themes such as landscape, social order, and the cultural imaginary of English life.

Key Words:

Englishness, 18th-century literature, early 19th-century literature, national identity, rural life, class hierarchy, morality, William Wordsworth, Sir Walter Scott, Jane Austen

English writing in the late 18th and early 19th centuries was greatly influenced by the notion of Englishness, especially as it became entangled with the Romantic movement, the emergence of nationalism, and the changing political and social climate. During this time, national identity, the place of the individual in society, and England's connection with the rest of the globe were all thoroughly examined. The late 18th-century Romantic movement, which frequently idealized the English countryside, culture, and history, was closely linked to ideas of national identity. Particularly in England, the growth of national identity was intimately related to the advent of Romanticism in the late 18th and early 19th centuries. As a literary and artistic movement, romanticism placed a strong emphasis on personal experiencing, the majesty of nature, and a strong bond with the past. The growing sense of Englishness, which was being influenced by historical occurrences, cultural changes, and the developing concept of the nation-state, found resonance in these topics.

A profound, emotional involvement with life—whether via reflection, feelings, or the natural world—was stressed by romanticism in literature. Romanticism urged people to trust their intuition and go within for inspiration, in contrast to the pragmatic, rational, and scientific methods that dominated the Enlightenment and Industrial Revolution. Romantics also aimed to put nature above the scientific revolution's achievements because they thought this would change how people saw the world and help them understand themselves better. (Dr. Justina Anyadiegwu 2020)

One of the most renowned English Romantic poets is William Wordsworth, whose poetry frequently emphasizes the value and beauty of the English countryside. Wordsworth thought that the human spirit was greatly impacted by nature. His paintings frequently highlight the tranquil, healing aspects of nature and juxtapose them with the complexity and depravity of city life. The beauty and significance of the English countryside, which William Wordsworth saw as a source of moral inspiration, spiritual rejuvenation, and introspection, are central to his poetry. In contrast to the confusion of urban life, he frequently praised nature as a living force that influenced human experience. His work is mostly centered on the rural environment of England, particularly the Lake District, where he lived for a large portion of his life. For instance, Wordsworth considers the Welsh scenery surrounding Tintern Abbey and its enduring influence on his spirit in his poem "Lines Composed a Few Miles Above Tintern Abbey." He conveys his profound spiritual bond with nature, which gives him serenity and understanding of the secrets of life. The poem focuses on how his ideas and feelings are influenced by the landscape.

Example:

"Once again

Do I behold these steep and lofty cliffs,

Which on a wild secluded scene impress

Thoughts of more deep seclusion; and connect

The landscape with the quiet of the sky." (Wordsworth, William 1798)

The emergence of nationalism in the late 18th and early 19th centuries had a big impact on literature, especially historical novels. The effect of the French Revolution, the Napoleonic Wars, and major political upheaval during this time prompted authors to examine issues of national identity, heritage, and the interplay between the past and present. Events like the American Revolution

(1776), the French Revolution (1789), and the ensuing wars in Europe in the late 18th century gave rise to nationalism as a potent ideology. Through historical narratives that honored national heroes, folklore, and cultural history, writers began to convey a developing feeling of national identity, pride, and distinction.

Several authors played significant roles in the development of historical novels that reflected the burgeoning nationalism of the time, one of them is Sir Walter Scott was a pioneering Scottish novelist and poet whose works played a significant role in the development of the historical novel, particularly in the context of burgeoning nationalism during the late 18th and early 19th centuries. His novels often explore themes of identity, heritage, and the interplay between the past and present, reflecting the romantic nationalism of his time. For example in *Waverley* (1814) it is considered one of the first historical novels. It tells the story of Edward Waverley, an Englishman who becomes embroiled in the Jacobite uprising in Scotland. Through *Waverley's* experiences, Scott explores themes of loyalty, national pride, and the complexities of Scottish identity.

"The hearts of a nation are seldom found to beat alike, and the affections of the people often do not follow the same course as their interests." (Scott, Walter 1814)

Jane Austen's contribution to the concept of Englishness lies in her vivid portrayal of rural life, social structures, and cultural values of early 19th-century England. Through her novels, Austen highlights the importance of place, particularly the English countryside, as a defining element of national identity. Her works, such as *Pride and Prejudice* and *Emma*, emphasize the interconnectedness of land, heritage, and social status, presenting a vision of England rooted in tradition and stability. Austen's exploration of class dynamics and social mobility reflects the nuanced hierarchy of English society, where landownership and propriety were central to one's identity. Jane Austen's exploration of Englishness can be found in her novel *Pride and Prejudice* (1813), particularly through her depiction of the Bennet family estate, Longbourn, and its contrast with Mr. Darcy's grand estate, Pemberley.

Pemberley represents the idealized vision of English landownership: it is described as beautiful, harmonious with nature, and reflective of its owner's good character. Elizabeth Bennet's admiration of Pemberley signals her growing recognition of Darcy's virtues, as the estate symbolizes not only wealth but also

responsibility, stability, and moral integrity—key aspects of Englishness tied to the landed gentry. Austen writes, "Elizabeth, as they drove along, watched for the first appearance of Pemberley Woods... and at length the West side of the house was seen... a large, handsome, stone building, standing well on rising ground, and backed by a ridge of high woody hills." (Austin, Jane 1813)

The representation of Englishness in 18th and early 19th-century literature serves as a rich reflection of the evolving national identity during a period of profound social, political, and cultural change. Through the works of writers like William Wordsworth, Walter Scott and Jane Austen, we see how literature was used to explore the values and ideals associated with being English such as landownership, social hierarchy, and morality. Defoe's depictions of individualism and colonialism, Johnson's commitment to rationality and tradition, and Austen's portrayal of social manners and rural life all contribute to a multifaceted understanding of what it meant to be English. These literary works not only define Englishness but also critique and question the structures that sustain it, providing a nuanced perspective on national identity that resonates even today.

References:

- 1 Dr. Justina Anyadiegwu, (2020) Literature of the Romantic Period, National Open University of Nigeria, page 25
- 2 (Wordsworth, William. "Lines Composed a Few Miles Above Tintern Abbey." Lyrical Ballads, 1798 (Lines 4-8)
- 3 (Scott, Walter. Waverley; or, 'Tis Sixty Years Since. Edinburgh: Archibald Constable and Company, 1814. P.g 116)
- 4 Austen, Jane. Pride and Prejudice. 1813. Chapter 43

ALPOMISH DOSTONIDAGI MILLIY AN-ANA VA DIDAKTIK KUZATISHLAR

Shononova Qurbonoy Nurfayiz qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
filologiya fakultiteti 2-kurs 5-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolamda hozirgi davrda jahon miqiyosida o'z o'rniga ega bo'lgan va ko'plab qiziqishlarga sabab bo'lgan o'zbek urf odat va an-analarning saqlanib kelishi va kelajak avlodga yetib borishga sabab bo'layotgan "Alpomish" dostoni va uning didaktik xususiyatlari intigrasiyasi masalalari kiradi.

Kalit so'zlar: Alpomish, milliy an'ana, didaktik, doston, urf-odat, obroz, odat, qahramon, xalqlar, etik, didaktik kuzatish, suyjet, marosim, qadriyat, intigratsiya.

Mavzuning dolzarbligi- global taraqqiyotning muhim xususiyatlari o'zbek xalqi orasida zamonoviy yangi an'analar shakllanishi. Yoshlar orasida Yevropa va boshqa chet davlatlardan paydo bo'layotgan an'analar va ularning o'zbek xalqi milliy an'analari va urf odatlari bilan integratsiyasida "Alpomish" dostoni tarbiyaviy va ahamiyatli jixatlari juda ko'p uchraydi. Dostondagi Alpomishning ko'rinishi o'zbek yigitlariga xos mag'rurlik, jasorat, or nomus ustunligi eng muhim epizodlardir. Bu doston o'zbek xalqining juda ko'p boy merosini o'zida saqlagan asar.

Hozirda biz kuzatayotgan shiddatli zamonda ota bobolarimizdan qadimiy meros an'analarni kelajak avlodga eng yaxshi usulda aslidek yetkazish bu soha vakillari uchun asosiy vazifa bo'lib kelmoqda. Bu esa milliy an'analarimizni saqlab qolishga urinishning va unga etiborning katta bir ko'rinishidir. Milliy an'analarimizni saqlab qolish va kelajak avlodga yetkazib berishda dostonlar katta ro'l o'ylaydi. Mutasaddi xodimlar ham an'analarimizni saqlab qolishda dostonlardan foydalanadi. Shunday dostonlardan diri "Alpomish" dir. Unda ming yillik o'zbek xalq urf odat va an'analari, hayot tarzi, kechmishi juda chiroyli va aniq ochib berilgan.

Fozil Yo'ldosh o'g'li "Alpomish" obrazida ma'naviy estetik konsepsiyasini ifodalagan inson obrozini ko'rsatib beradi. Dostonda o'zbek xalqining azaldan imon etiqod, or-nomus va yurt birligi yo'lida o'zini ayamasligi shunchalik yorqin va ta'sirli aks ettirilganki, u asarni o'qigan har bir adibga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi.

Asar voqealari davomida o'ziga atashtirilgan qizning qalmoqlar qo'lida talash, yurtdoshlarning begonalar qo'lida xor bo'lmasligi uchun jonini tikkan buyuk Alpomish, iymon keltirgan va do'st tutungani uchun hakim bekning yonida o'zining insofsiz yaqinlariga qarshi kurashgan Qorajon insoniy fazilatlarini bilan ko'pchilik erkaklardan baland tura oladigan Oybarchin va Qaldirg'ochoyim timsollari millatimizga xos baland sifatlarni aks ettirganini ko'ramiz.

"Alpomish"ning qirقدan ortiq nusxasini olimlar yozib olishgan. Ammo Fozil Yo'ldosh o'g'li ijro etgan nusha voqealarning qiziqarliligi, ifoda tasvirining ta'sirchanligi o'zbek xalqining ruxiyatiga xos belgilarini aks ettira olishi qudratiga ko'ra ularning barchasidan yuksak turadi.

Fozil shoir bolaligi yetimlikda o'tadi, u cho'ponlik qilgan vaqtlarida do'naira jo'rlikida terma va dostonlar aytishga qiziqqan, yigitlik chog'larida o'sha davrning taniqli baxshisi Yo'ldosh SHoirdan doston aytish sirlarini o'rgangan. Ulkan iqtidori tufayli o'zbek xalq dostonchiligini yangi bosqichiga ko'targan. "Alpomish" dostoni nafaqat Fozil shoir ijodida balki o'zbek xalq dostonchiligida alohida axamiyat kasb etadi. CHunki bu dostonda o'zbek xalqiga xos eng ezgu sifatlari xaqiqiy hamda ta'sirli aks ettirilgan.

Asarni mutola qilar ekanmiz ushbu jummalarni ham o'qiyamiz. "Ana endi o'n olti urug' qo'ng'iroq elida bir chupran to'y bo'ldi. Xaloyiqlarni elatylarni to'yga xabar qilishdi. SHu to'yga barcha xaloyiqlar yig'ildi. Biylar ham to'yga keldi". Bu yerda "chupran to'y" o'zbek xalqining azal-azaldan saqlanib va davom etib kelayotgan eng muhim an-analaridan biridir.

O'zbek xalqida qadim zamondan daholar, olimlar yetishib chiqqan jumladan doston bosh qaxramoni Alpomish ham shular avlodidan albatda. Bu uning quyidagi otasi bilan bo'lgan suxbatida yaqqol namoyon bo'ladi. "Kunlardan bir kuni Hakimbek kitob o'qib o'tirib baxildan saxiydan gap chiqib qoldi... SHunda o'g'li turib aytibdu "Vaqti bevaqt burovnikiga mehmon kelsa, otini ushlab joy bor bo'lsa, ko'nglini hushlab jo'natsa, bul ham saxiy; agar joy bor turib joy yo'q, deb qo'ndirmay jo'natsa, bul odam baxil. Vaqti bevaqt bir kishi mozorotning qabatidan o'tsa, chap oyog'ini uzangidan chiqarib mozordagi odamlarning haqqiga duo o'qib o'tsa bul ham saziylik; agar har kim mozordan o'tganda, chap oyog'ini uzangidan chiqarmay, mozorotning haqqiga duo qilmay o'tsa, bul ham baxil. Kishinig moli zakotga yetsa, zakot bersa, bul ham saxiy ekan. Agar zakot bermasa, bul ham baxil ekan".

Barchamizga malumki qadimdan Navoiy, Xorazmiy, Beruniy, Bobur singari ko'plab ilimli yetuk shaxslar yetishib chiqqan. Bundan malumki Alpomish buyuk,

dono ajdotlarimizning dono avlodidan biridir. Tarixdan malumki Navoiy o'n ikki yoshida o'zining ikki misra bir bayt sheri bilan to'qson yoshli Mavlono Lutfiyni hayratda qoldiradi. SHular avlodidan bo'lgan Alpomish esa yetti yoshligida o'z ilim va tafakkuri bilan otasini xayratda qoldiradi.

She'r bilan nasrning aralash kelishi xalq dostoning muhim belgisidir. Dostondagi sherlar, asosan, o'n bir bo'g'inli bo'lib, barmoq vaznida aytiladi. Qahramonlarning o'y-fikirlari, nisbatan tinch ruhiy holati tasviri, o'zaro so'zlashuvlari ko'proq o'n bir bo'g'inli she'r bilan ifodalanadi.

Dostonlarida ko'proq ko'chmanchi tarzda hayot kechirgan eliboy o'zbeklar tirikchilik tarzi aks etadi. Shu sababli, xalq dostonlarining tilida asosan, qipchoq lahjasi belgilari yetakchilik qiladi. Shuningdek dostonida o'zbek xalqining ruhiy olami, udumlari ham o'z ifodasini tophan bo'ladi. Buni Alpomishning qiz sha'niga dog' tushurmaslik uchun begona odamlar oldida Oybarchin nomini tilga olmasligi kabi go'zal odatlari namoyon bo'ladi. O'zbek xalqi qadimdan marosimlarga boy xalq desak mubolag'a bo'lmaydi ayniqsa to'ylarda boshlanishidan ohirigacha turli marosimlar o'tkaziladi "Alpomish" dostonida ham "kampir o'ldi", "soch siypatar", "choch siypatar" kabi qadim odatlariga amal qilingani tasviri ham xalq turmushiga xos jihatlarni bildirishi bilan ahamiyatlidir.

Shunday marosimlardan biri yangi tug'ilgan chaqaloqqa isim qo'yish marosimidir "Alpomish dostonida Oybarchin va Alpomishning ismini Xizir bobo tomonidan amalga oshiriladi: "Shunda Xizir bobo borib :_Qizning oti Barchin bo'lsin, mullaga beringlar, mulla Barchin bo'lsin, chochbog'iga boylab tosh otsa, bir tosh yerga ketsin, jamoli ham bir tosh yerdagini yiqsin,- deb duo qilib, ko'zdan g'oyib bo'lib ketdi.

Barchin o'zbek eposida mard ayol bo'lib ayol obrozi bo'lib o'zbek tilining izohli lug'atida keltirilishicha. "Barchin" ismining asosi ham "bars", "ilvir" yo'lbars degan ma'noni anglatadi. 3 Xalqimizda isim inson hayotida katta ahamiyatga ega deb qaraladi. Bachin rostdan ham ismi jismiga monand mard, mag'rur, ilimli dono ayol obrozi. Asosan oilada ayolning yor, ona sifatidagi oliy burchi_ farzand tarbiyasi uning jamiyatdagi o'rnini belgilab beradi.

"Xalqqa ibrat bo'lsin- deb aka- uka quda bo'ldi. Ikkovi ham to'rt yosh bo'ldi, mullaga eltib berdi, uch yil o'ib, mulla bo'ldi" (5-bet) _ 2.deya tasvirlaydi va bu orqali Barchinigi ismi jismiga monand bo'lishi o'ziga xosligiga ishora qilinadi.

Xulosa: "Alpomish" dostoniy milliy an'ana va undagi didaktik kuzatishlar haqida fikir yuritish, o'zbek xalqining boy madaniy merosi va qadriyatlarini tushinishga yordam beradi. "Alpomish"_bu faqat epik asar emas, balki unda

xalqning tarixiy tarbiyasi, axloqiy qadriyatlari, urf-odatlar va milliy an'analari yoritilgan. Bu doston orqali nafaqat qahramonlik, baki adolat, hamjihatlik, qahramonning o'z xalqi va yurtiga bo'lgan sadoqati haqida jam katta didaktik ma'no mavjud.

Alpomishning kelib chiqishi, uning jismoniy kuchi va ma'naviy salohiyati, uning yurtni himoya qilishdagi roli milliy g'urur va fidoilikni ko'rsatadi. Bu yerdagi didaktik kuzatishlar, o'z navbatida, yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi. Alpomishning jasorati va adolatsizlikka qarshi kurashi, bir tomondan, o'zbek xalqining tarixiy qarashlari va qadriyatlarini aks ettiradi, boshqa tomondan esa bularni zamonoviy hayotga moslashtirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Dostondagi milliy an'analarga e'tibor qaratilganda, unda yashayotgan xalqning o'ziga xos urf-odatlar, urush va tinchlik, oilaviy qadriyatlar, mehmondo'stlik va adolat kabi jihatlar haqida gapiriladi. Bu an'analarda xalqning turmush tarzini, dunyoqarashini va etik qadriyatlarni

shakillantiradi. Bunday milliy qadriyatlar, ayniqsa, zamonoviy jamiyatda yoshlarni tarbiyalashda katta ajamiyatga ega bo'lib, ularning o'zligini va vatanparvarlik hislarini rivojlanishiga yordam beradi.

"Alpomish" dostonida didaktik o'g'itlar orqali adolat, jasorat, sadoqat kabi ahloqiy tamoyillarni yosh avlodga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Bu asar o'z vaqtida va hozir ham yoshlarni milliy madaniyatga, qadriyatlarga xurmat bilan yondashishga undaydi.

Umuman olganda alpomish dostonidagi milliy an'analarga va didaktik kuzatishlarga e'tibor qaratish, nafaqat tarixni va adabiyotni chuqurroq o'rganishga yordam beradi, balki bugungi kunda ham yoshlarni tarbiyalashda asosiy ma'naviy tamoyillarni shakillantirishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommoviy kommunikatsiyalar agentligining "O'zbekiston" nashriyot-batbaa ijodiy uyi. 100011. Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

2. Berdi baxshi (Berdiyoz Pirimqul o'g'li). (2013) Alpomish 2-jild (B163) _ Toshkent: Gafur Gulom nomidagi Adabiyot va sanat nashriyotining matbaa ijodiy uyi.

3. O'zbek tilining izohli lug'ati: 8000 ga yaqin so'z va so'z birikmasi J.I.A.D Mas'ul muharrir A. Madualiyev. T: "O'zbekiston milliy ensklapediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti 2020. _ 680 bet.

4. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “ Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shaxslararo muloqot madaniyatini shakllantirish”. “Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў” /Илимий-методикалық журнал 2024 5/2-сан ISSN 2181-7138. Нөкис -2024
5. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “Problems and solutions of scientific and innovative research” “Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmi”- 2024- yil 182-1187-betlar Volume 01. ISSUE 07 universalconference.us.
6. Malik Murodov, Abduolim Ergashev “Alpomishnoma”(qashqadaryo talqinida). Toshkent. 2000 yil
7. To`ra Mirzayev “Apomish dostoning o`zbek variantlari” Toshkent .1968 yil
8. To`ra Mirzayev “Alpomish –Yodgor” Toshkent “Yozuvchi” nashiryoti . 2000 yil

**MAKTABGACHA TA'LIMDA "OUTDOOR EDUCATION" (TASHQI
MAKON TA'LIMI) NI JORIY ETISH VA TABIATGA BO'LGAN
HURMATINI OSHIRISH ORQALI SOG'LAM TURMUSH TARZINI
SHAKLLANTIRISH.**

Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi,
Nazarova Sadoqat Ilhom qizi, nazarovasadoqat091@gmail.com,
Urganch davlat pedagogika instituti magistranti,
Maxmudova Kumushoy Jamol qizi maxmudovakumushoy92@gmail.com
Urganch davlat pedagogika instituti magistranti,
Jumaniyozova Kamolat Botirboyevna, jumaniyozovakamolat588@gmail.com

“Outdoor Education” (tashqi makon ta’limi) – bu o‘quv jarayonini tabiat qo‘ynida, ochiq havoda tashkil etish orqali bolalarning rivojlanishiga ko‘maklashuvchi innovatsion yondashuvdir. Ushbu ta’lim usuli tabiiy muhitni o‘rganish, ekologik ongini shakllantirish va bolalarni faol turmush tarziga yo‘naltirishda muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi uchun ochiq havoda o‘tkaziladigan o‘yinlar, ekskursiyalar va tajribalar, ularning aqliy va jismoniy faolligini oshirish bilan bir qatorda, o‘ziga xos tarbiyaviy samaradorlikka ega [1].

Tabiatda ta’lim olish jarayonida bolalar o‘simliklar, hayvonlar va atrof-muhit haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lib, tabiatni asrashga qiziqishi kuchayadi [2]. Bu ularda ekologik madaniyat va mas’uliyat hissini shakllantiradi. Ochiq havoda o‘yinlar va mashg‘ulotlar jismoniy faollikni oshirib, sog‘lom turmush tarzining muhim ekanligini bolalar ongiga singdiradi. Tabiat qo‘ynida o‘tkaziladigan tadbirlar bolalarda to‘g‘ri ovqatlanish, gigiyena va faol hayotga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘sib kelayotgan yosh avlod sog‘lom turmush tarziga amal qilmas ekan, u kelajakda kasallikka nisbatan moyilligi ortib boraderadi. Buni oldini olishda sog‘lom turmush tarziga rioya qilish yaxshi natija beradi. Bolalarning jismoniy faolligi natijasida o‘ziga ichonchi ortib, oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishishiga motivatsiyasi shakllanadi. “Salomatlik” - bu faoliyat erkinligini anglatadi. Aqliy va jismoniy mehnatda, jamoada, hayotda to‘liq ishtirok etishning ajralmas bir qismi hisoblanadi. Tabiat qo‘ynida ta’lim olish bolalarda o‘simliklar va hayvonot dunyosiga hurmat bilan qarash, ularni asrash mas’uliyatini shakllantiradi. Ekologik axloq: bolalar atrof-muhitni asrab-avaylash, chiqindilarni to‘g‘ri joylashtirish kabi odatlarni o‘rganadilar. Ekotizimning o‘zaro

bog'liqligini tushunish orqali bolalar tabiatga do'stona munosabatda bo'lishga o'rgatiladi.

Ochiq havoda ta'lim - bu tabiiy muhitda o'tkaziladigan tajribaviy ta'lim shakli. Bu an'anaviy tarbiyalanuvchilar sharoitlaridan tashqariga chiqadi, o'quvchilarni tabiatga moslashtiradi va amaliy o'rganish, izlanish va kashfiyotlar uchun imkoniyatlar yaratadi. Bu esa to'g'ridan-to'g'ri tajriba va tabiiy dunyo bilan faol ishtirok etish orqali amalda o'rganiladi. Butun insonning rivojlanishiga, jumladan, kognitiv, ijtimoiy, hissiy va jismoniy ko'nikmalarga qaratilgan.

Ochiq havoda ta'lim fanlararo ta'limga ham masalan, fan, geografiya, tarix va atrof-muhitni o'rganish kabi turli fanlardan tushunchalarni birlashtiriladi.

Atrof-muhitni muhofaza qilishga doir bilim olish uchun tabiatni qadrlashni rivojlantiradi va atrof-muhitga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishni o'rgatadi.

Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishda jamoada ishlash, muammolarni hal qilish, muloqot qilish, etakchilik va chidamlilikni rivojlantiradi.

Ochiq havoda ta'lim olishning afzalliklari

Jismoniy faollikni kuchaytiradi, fitnes darajasini yaxshilaydi va bolalarda semirib ketish xavfini kamaytiradi. Yaxshilangan ruhiy va hissiy farovonlik masalan, stressni kamaytiradi, kayfiyatni yaxshilaydi va o'zini o'zi qadrlashni oshiradi. Atrof-muhit haqida xabardorlikni oshirishda tabiiy dunyoni chuqurroq tushunish va qadrlashni rivojlantiradi va mas'uliyatli ekologik xatti-harakatlarni oshirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishida jamoada ishlash, muloqot qilish va nizolarni hal qilish ko'nikmalarini oshadi.

Ochiq havodagi ta'lim faoliyatiga piyoda sayohat borish ham misol bo'la oladi. Tabiatni o'rganish, ekotizimlarni o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi [3].

Suv xavfsizligi ko'nikmalarini rivojlantirish va suv muhitini o'rganish. Bog'dorchilik va dehqonchilikni o'rganish barqaror qishloq xo'jaligi va sog'lom oziq-ovqatning ahamiyatini o'rganish.

Yovvoyi tabiatni kuzatishda hayvonlarning xatti-harakatlarini o'rganish va ekotizimlarning o'zaro bog'liqligini o'rganish ko'nikmalari shakllanadi.

Ochiq havoda ta'lim barcha yoshdagi ta'lim oluvchilar uchun qiziqarli va qimmatli o'rganish tajribasi bo'la oladi. Bu ularga muhim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, tabiatga muhabbatni oshiradi va ularni dunyoning mas'uliyatli va faol fuqarolari bo'lishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dymont, J., and T. S. O’Connell. 2013. “The Impact of Playground Design on Play Choices and Behaviors of Pre-School Children.” *Children’s Geographies* 11 (3): 263–280. <https://doi.org/10.1080/14733285.2013.812272>.
2. Almers, E., P. Askerlund, T. Samuelsson, and S. Waite. 2020. “Children’s Preferences for Schoolyard Features and Understanding of Ecosystem Service Innovations – a Study in Five Swedish Preschools.” *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning* 21 (3): 230–246.
3. Amus, G. 2013. “An alternative journey into forest kindergartens and the Reggio Emilia approach.” In *Reorientation of teacher education towards sustainability through theory and practice. Proceedings of the 10th international JTEFS/BBCC conference Sustainable development*, edited by U. Härkönen, 5–26. Education: University of Eastern Finland.

ИЗУЧЕНИЕ НАШЕЙ КЛАССИЧЕСКОЙ МУЗЫКИ ВАЖНО В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Преподаватель кафедры искусствovedения педагогического факультета
Наманганского государственного университета

Рахимов Кадиржон Каримбердиевич

Аннотация: В статье сделано внимание музыкальному искусству и культуре нашей страны, изучению и развитию ее богатого наследия, роли музыкальной педагогики в развитии сферы музыкального образования и обучения, ее роли в воспитании, приведены образцы узбекской народной музыки, содержание пособий, изданных нашими учеными и композиторами, а также важные факторы формирования здорового мировоззрения в воспитании молодежи.

Ключевые слова: Педагогика, музыкальная педагогика, воспитание, образование, информация, развитие, знания, умения, компетентность, педагогическое мастерство, дидактика.

Введение: Изучение и развитие богатого наследия музыкального искусства и культуры является важным фактором, а его преподавание и развитие в образовании будет способствовать свободному развитию международных достижений в области музыкального образования и исполнительства. Такие ценности важны в развитии музыкального искусства.

С незапамятных времен музыка была неотъемлемой частью жизни человека. В частности, представлена информация о многих трактатах великих учёных, таких как Абу Наср Фараби, Абу Али ибн Сина, Абдуррахман Джами, Алишер Навои, Наймиддин Кавкаби, Дарвиш Али Чанги и др. Известно, что народы Средней Азии развивали музыку и литературу на очень высоком в истории уровне. Они основаны на устных или исторических конструкциях при создании своей национальной музыки. В этом музыкальном репертуаре свое место заняли и хорошо развитые национальные литературные жанры. Среди видов национальной литературы народы Средней Азии использовали эпосы, песни, поэмы и сборники хадисов.

Анализ результата: в нашей республике большое значение придается повышению культурного уровня населения, поиску и поддержке молодых артистов, обеспечению образовательных организаций национальными музыкальными инструментами, нотными сборниками, учебной литературой.

«Повышение музыкальных знаний и умений учащихся и студентов образовательных учреждений, формирование в их сердцах любви к национальной культуре, выявление и поддержка молодых талантов» являются приоритетными направлениями развития сферы культуры и искусства. Это требует уточнения психолого-педагогических и методических особенностей развития навыков прослушивания и исполнения национальных музыкальных произведений у школьников, студентов, а также совершенствования методических условий развития навыков прослушивания национальной музыки с помощью информационных технологий.

Закон Республики Узбекистан О'РQ-637 от 23 сентября 2020 года «Об образовании», ПФ-60 Резидента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года № «О Стратегии развития нового Узбекистана на 2022 год- 2026", Постановления №ПФ-5712 от 29 апреля 2019 года «Об утверждении концепции развития системы государственного образования Республики Узбекистан до 2030 года», №ПQ-4307 от 3 мая 2019 года «Ма» о дополнительных мерах по повысить эффективность духовно-просветительской работы», 2021 г. ПК-5040 от 26 марта «О мерах по коренному совершенствованию системы духовно-просветительской работы», ПК-112 от 22 февраля 2022 года «О дальнейшем развитии сферы культуры и искусства» решения Кабинета Министров от 31 декабря, 2019 год Постановлением № 1059 «Об утверждении концепции непрерывного духовного образования и мер по ее реализации» и другими нормативно-правовыми документами, связанными с этой деятельностью, определены приоритеты развития сферы музыки, культуры и искусства. в определенной степени для реализации задач.

В нашем новом Узбекистане за последние годы, в том числе и сегодня, произошли обновления и позитивные изменения, основанные на новом современном подходе к развитию системы образования, культуры и искусства во всех сферах, а также факторах эффективности реформ в нашу страну определили известные учёные, эксперты, исследователи, также с участием представителей частного сектора и престижных международных организаций организуются и проводятся научно-практические конференции и семинары в целях создания научного поля. Основная цель – служить научным и методическим ресурсом для углубления проводимых в нашей стране реформ, совершенствования государственных программ и определения новых перспектив.

Уделение особого внимания обычаям, традициям и обрядам нашего народа в нашей стране имеет огромное значение в наше время, когда ускоряется процесс духовного возрождения. Узбекский народ имеет богатое, многогранное и уникальное музыкальное наследие. Одна из главных задач каждого из нас – тщательно изучать и наслаждаться своей историей, национальными обычаями и традициями, своим духовным и художественным наследием. В связи с этим справедливая политика нашего земляка и строительство Нового Узбекистана вместе с нашей страной и народом, восстановление нашего материального культурного наследия, древних ценностей, образцов узбекской народной музыки, статусного искусства и ученого-музыковеда, известного в нашей стране, как и в мире, расширяются возможности изучения национальных классических мелодий и песен, связанных с творчеством композиторов.

В постановлении Президента Республики Узбекистан от 2 февраля 2022 года № PQ-122 «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию сферы культуры и искусства» уделено внимание музыке и искусству в сфере образования. В этом решении были приняты следующие решения относительно музыки: *umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida*:

- в данном решении будет обучаться навыкам игры напевов хотя бы на одном из национальных музыкальных инструментов, перечисленных в приложении 1, о чем делается соответствующая отметка об этом в документе об образовании (удостоверении); *musiqa fani uchun haftasiga belgilangan bir o‘quv soati hamda unga qo‘shimcha ravishda har hafta milliy musiqa cholg‘ularida kuy ijro etish amaliy to‘garaklari va fakultativ darslari o‘tkaziladi*;

- обязательным для учителей музыки является умение играть мелодии хотя бы на одном из национальных инструментов, перечисленных в приложении 1 к настоящему постановлению, а с

- 2023/2024 учебного года - не меньше чем на трекс, в рамках учебных часов, отведенных на музыкальную науку, под лозунгом «Инструмент сопровождает мою жизнь» будут запущены уроки инструментального исполнительства;

- в систему будет включено обеспечение нотными сборниками и специальной музыкальной литературой, обеспечение общеобразовательных школ учебниками и учебно-методическими пособиями.

В нашей стране перспективные проекты, реализуемые во всех сферах по инициативе Президента Шавката Мирзиёева, масштабные созидательные

работы, реализуемые на местах, коренным образом меняют не только образ жизни нашего народа, но и его мировоззрение. Столь благородный процесс можно увидеть на примере высокого внимания, уделяемого развитию культуры и искусства, творчеству людей. За последние два-три года принято около 20 указов и постановлений, связанных с этой сферой. Прилагаются усилия для их реализации. Решение Президента от 28 ноября 2021 года «Об утверждении Концепции дальнейшего развития национальной культуры в Республике Узбекистан» имеет особое значение как важный документ, направленный на устранение существующих проблем и недостатков в этой сфере.

Процесс обучения нашим народом мелодий и песен, проблема возрождения наших многовековых ценностей изучаются годами. Во исполнение решений и указов президента нашей страны специалистами и учеными в области музыкального образования и искусства проводится ряд научных исследований и исследований, издаются методические рекомендации и учебно-методические пособия. В содержание этих пособий вошли искусство узбекской народной музыки, народные инструменты и их история возникновения и развития, образцы нотных сборников нашей национальной классической музыки, жизни и творчество композиторов, внесших вклад в искусство узбекской национальной музыки. путь пройден. При этом сделана попытка дать краткую справку о напевах, созданных народом, истории их создания, относительно сложных жанрах, а также о узбекской музыкальной культуре и народных инструментах, развивавшихся на протяжении многих веков.

В учебных заведениях существует несколько видов занятий с целью формирования теоретических и практических навыков восприятия национальных мелодий, структуры и исполнения жанров народной музыки в нашей молодежи: в том числе традиционные активные и нетрадиционные интерактивные формы обучения. проводится на основе.

Ряд научных исследований по обучению нашей молодежи шедеврам музыкального искусства, изучению заслуг наших великих ученых, внесших большой вклад в его развитие, и оставленного ими материального и культурного наследия приносят свои плоды. В частности, сборники аудиоисполнений узбекской народной музыки, изданные академиком Юнусом Раджаби, и сборники нот, изданные нашими композиторами, реставрируются

и совершенствуются нашими учеными-творцами и адаптируются для фортепиано, дутора, гиджака, рубаб.

Также в издаваемых сегодня пособиях отражены некоторые заметные опыты наших известных художников и исполнителей Д.Зокирова, М.Мирзаева, Р.Касимова в этом плане. Произведения, включенные в сборник музыкальных произведений в пособиях, различаются по жанру и типу, а их распределение по пособию осуществляется по принципу «от простого к сложному». В содержании пособия, основанного на этом методе, оно ориентировано на отражение музыкальных традиций, принадлежащих разным оазисам нашей страны. Основная цель реформ в системе образования – дать учащимся и молодежи глубокое понимание узбекских национальных песен на основе «шагового метода» и формирование навыков грамотного исполнения на народных инструментах.

Для того, чтобы наша молодежь услышала наши статусные национальные песни, рекомендуется использовать следующие систематические методы:

На уроках литературы учитель должен интерпретировать и анализировать слова национальной классической музыки каждого статуса, объясняться литературным языком и давать им информацию о содержании песен.

Необходимо создавать художественные произведения, подходящие для национальных фильмов и сериалов, и связывать их с нашими национальными статусными песнями, соответствующими событиям и явлениям по своему содержанию. Этот опыт широко используется в основном в индийских фильмах.

Надо умножать версии исполнения певцов. Потому что это уместно, если тембр голоса исполнителя находится в определенных возрастных пределах. Потому что большинство наших нынешних знаменитых звезд – молодые певцы. Если голос исполнителя моложе, он лучше привлекает людей. Большинство наших статусов выполняли наши старшие преподаватели. Тембр голоса необходимо омолодить.

Необходимо собрать стихи около 250 песен-макамов, которые формировались как макамы на уроках литературы, прочитать газели этих поэтов, исполнявшиеся как макамы, и выучить их наизусть. Необходимо соединить статусные песни, выученные наизусть на уроках литературы, с уроком музыкальной культуры и спеть легкие, а сложные прослушать.

У каждого народа есть свои национальные традиции, ценности и праздники. В частности, у узбекского народа много национальных

праздничных свадебных обрядов. Наши сезонные каникулы также очень многочисленны и имеют древние исторические корни. К ним необходимо отнести и те, которые направляют наши чувства благодарности и шкухи на наши статусы, совершаемые во время наших радостных праздников. Напротив, нам следует больше прислушиваться к исполнению наших статусов, которые призывают нас быть терпеливыми и ценить наши праздники и мероприятия, посвященные трауру и памяти. Нам необходимо привнести статус во все аспекты нашей жизни.

Исполнение наших статусов должно быть перезаписано опытными певцами и музыкантами на современных инструментах и в современных студиях звукозаписи. Необходимо привлекать к исполнению макамов специалистов в данной области, максимально точно анализировать их аккорды и гармонизировать аккорды на основе трезвучий, затем квадратов, чтобы сделать мелодии макамов привлекательными и приятными для слуха. В исполнении наших текущих статусов он играет практически без аккордовой гармонии. Для наших слушателей, привыкших слышать аккорды и гармонии, это звучит как сухая мелодия. Методы также должны быть дополнены инструментами, которые дают метод, приятный для современного уха. Тогда желание слушателей услышать статусные мелодии возрастает на определенные проценты.

При наименовании территорий и мест необходимо указывать названия классов, корпусов, вновь открывающихся групп и статусные термины.

Например, в каждом месяце года есть важные даты. Например, каждый год 9 февраля проводится мероприятие Навои-хана. На этих мероприятиях должны быть прочитаны и интерпретированы газели Навои, включенные в статусные песни. Именно эти газели следует услышать в исполнении певцов и музыкантов, обладающих высокой квалификацией в этой области. Эту традицию следует широко использовать на таких мероприятиях, как Бабурханлик и Машрабханлик.

Музыкальные произведения, преподаваемые учащимся на занятиях музыкального исполнительства, должны быть разделены на 6 модулей как отдельный модуль, причем каждый модуль должен включать в себя 6 музыкальных произведений макама, входящих в раздел инструментальной сложности.

На уроках пения учащихся следует обучать исполнению музыкальных произведений, разделенных на 6 модулей как отдельный модуль.

На каждой кафедре изучается определенное количество статусов, а остальные статусы аналогичного размера должны преподаваться на основе самостоятельных образовательных форм. Необходимо регулярно контролировать под руководством преподавателя.

Необходимо разработать предметы, подходящие для преподавания 6 статусов, и разделить их на семестры.

По таким предметам, как «История музыки», «Узбекская народная музыка», где преподаются теоретические группы, теоретические концепции статуса должны изучаться как 1 модуль, насколько это возможно.

Необходимо создавать такие передачи на таком зарубежном телевидении и радио, где в каждом выпуске программы должна систематически освещаться история зарождения нашего национального статуса, традиции исполнения. Затем отфильтруйте эти номера, создайте канал в социальных сетях, например YouTube Telegram, и публикуйте их последовательно. Каждый поиск имени статуса должен приводить к выполнению статуса из поиска.

В процессе прослушивания музыки на уроках музыкальной культуры необходимо прислушиваться к мыслям учащихся о тех эмоциональных переживаниях, которые они испытывали при прослушивании наших государственных гимнов. Например, студентам и студенткам задавали вопрос, какие чувства они испытывали, слушая песню «Чоли Ирак», а когда они слышали одну-единственную песню, им предлагалось услышать чувства, которые у них появились.

Прослушав песню, учащиеся отметили следующие положительные моменты:

- Терпение.
- Благодарю.
- Благодарность родителей.
- Патриотизм
- Семейная жизнь
- Милосердие и последствия
- Чувствуя наши национальные традиции
- Думая о будущем
- Сдерживать похоть
- Быть верующим и верующим человеком
- Не кушать чьи-то права
- Не предать

- Не наносить вред человеку морально и физически
- Чувствовать музыкальную историю

Они рассказали, что испытывали подобные чувства, и что указанные чувства сформировались в результате получения осмысленного удовольствия от слов и мелодий статусов.

Для практического использования аудионот мелодий и песен, созданных нашими творческими людьми, нашими талантливыми певцами и высококвалифицированными композиторами на протяжении многих лет, целесообразно изучать их по частям с ранних этапов образовательного процесса. В процессе изучения произведений необходимо добиться четкого ощущения приемов круга и сформировать необходимые навыки на основе отдельного изучения орнаментов исполнения, например, нола, кочирим, адд и др. При этом чрезвычайно важно для учащихся и студентов иметь глубокое понимание не только технических возможностей исполнения, но и национальных мелодий и особенно статусов.

Вывод: В заключение отметим, что национальная классическая музыка, считающаяся одним из шедевров, созданных нашим народом, в той или иной степени выражается во всех сферах, таких как образование, работа и общественные отношения. Мургак, от младенцев до просвещенных стариков, пользуется благами искусства на протяжении всей своей жизни и на этой основе борется морально и физически за светлое будущее.

Список использованной литературы

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.06.2022 y. PQ-289-son "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tashkilotlarida ECTS kredit modul tizimi Asosiy tushunchalar va qoidalar V. O'rinov, M. Sultonov, A.Umarov Toshkent: "Ma'naviyat", 2020. 96 bet.
3. International Journal of Formal Education Volume: 2 Issue: 6 | June – 2023 ISSN: 2720-6874 <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe> Musiqiy ta'lim jarayonida talabalar mustaqil ishlarining o'рни va ahamiyati.
4. Sh.Mirziyoyev. Dillarni dillarga, ellarni ellarga payvand etadigan san'at // Xalqaro maqom 3. san'ati anjumanining ochilish marosimidagi nutqi. Xalq so'zi, 7 sentabr, 2018 y. 1 b.
5. Usmonov M. Interaktiv elektron o`quv kurslar – o`qitish faoliyatining yangi vositasi sifatida. // «Xalq ta'limi» jurnali, 2011, 6-son. 22-23 b.

6. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari: monografiya. - T.: «Fan», 2007. 101 b.

7. Xamidov V.S., Adashboev Sh.M., Sobirova D.A. Ta'limda multimedia tizimlari va masofaviy uqitish metodlari. - T.: BIMM, 2015. 35 b.

8. Abdullaeva Sh.A. Pedagogika. - T.: «Fan va texnolo-giyalar», 2013. 67 b.

9. Ishmuxamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. - T.: «Nihol», 2013.79 b.

10. Гиясов Б. МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИГА О 'ZBEK XALQ CHOLG 'ULARINI O 'RGATISH //ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ. – 2023. – Т. 5. – №. 2.

Improvement of the Lattice Grate in the 1VPU Fiber Cleaning Technology During Cotton Fiber Cleaning

Assistant: Gulshanoy Maxmudova Ozodjonovna
Students of Group 88-21: G. Baxromova, Y. Mamanazarova
Fergana Polytechnic Institute

The competitiveness of cotton fiber in the global market is primarily determined by its appearance, fiber length, and the level of impurities and defects in its composition.

After ginning, cotton fiber contains impurities and waste in the form of trash and debris, exceeding the norms established by the O'zDST standard. If such fibers are further processed without proper cleaning, impurities, debris, and other defects embed into the fibers, complicating the operations of textile factories. For instance, ginned cotton fibers often contain curls that distort the appearance of the final product. Research by both domestic and international scientists has concluded that the most effective method for cleaning fibers of impurities and debris is immediately upon exiting the gin. At this stage, fibers are cohesive, with individual fragments weighing 15-20 mg. Requirements for Fiber Cleaners: - The impact of fiber cleaners' working mechanisms should not damage the physical and mechanical properties of the fibers. - Machines must remove maximum amounts of impurities and debris according to standard norms. - Fiber cleaning should enhance the appearance of the final product. - The quantity of fibers in the waste should be minimal. - The machine's design should include mechanisms for adjusting cleaning efficiency and fiber content in the waste. The flow layout of the fiber cleaner (Figure 1) must match the productivity of the gin. The waste separation area of the fiber cleaners, along with the serrated cylinder, removes impurities and defects from the fibers. The separation of impurities and defects should be maximized while minimizing the loss of usable fibers. Researchers have investigated various constructions of waste separation surfaces: wire structures with varying diameters and mesh sizes, toothed, circular, and oval stamped surfaces, and lattices made of circular, rectangular, triangular, and trapezoidal materials. Among them, triangular, trapezoidal, and blade-shaped lattices yielded the best cleaning results. Blade-shaped lattices are widely used due to their simplicity in manufacturing, installation, and adjustment. The cleaning efficiency of lattice-grid machines depends on the cleaning surface, number of lattices, their spacing and installation angle, the gap between the lattices

and the serrated cylinder, and the speed and direction of airflow during the fiber's movement along the lattice grid. The size of the lattice grid surface is determined by the cleaning arc and the length of the fiber cleaner's working mechanism. The length of the working mechanism is usually defined by the working section of the serrated cylinder in the gin. The cleaning arc is determined by the designer and is located between the receiving and discharging mechanisms, whose positioning affects the cleaning arc's dimensions. In flow machines, the length of the cleaning arc is equal to 1/4 of the serrated cylinder's circumference and is determined by the aerodynamic regime of the serrated cylinder. In this regime, the air volume transmitted from the gin (Q), the static pressure in the exhaust pipe (H), and the rotary effect of the serrated cylinder impact the operation. According to A.N. Krigin, due to the small spacing and high complexity of serrated cylinder teeth, the airflow between the serrations is turbulent.

References:

1. A. Salimov, M. Axmatov. "Preliminary Processing of Cotton". Textbook. Tashkent, "Bilim," 2005.
2. M.A. Babadjanov. "Designing Technological Processes". Textbook. Tashkent, Cholpon, 2009.
3. G.J. Jabborov. "Technology of Processing Seed Cotton". Tashkent, "Oqituvchi," 1987.

**Влияние экологических факторов на длину колоса сортов озимой
пшеницы**

Ш.Ш. Рахимов, преподаватель Ургенчского государственного университета,
г. Ургенч

E-mail: raximovshuxrat94@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассмотрено влияние абиотических стрессовых факторов (высокая температура, засоление почвы), а также в качестве антропогенного фактора изучено влияние сроков посева и нормы удобрений на длину колоса сортов озимой пшеницы Зимница, Аср и Гурт, выращиваемых в Хорезмской области, и описаны результаты сравнительных анализов в разделе сортов.

Ключевые слова. Тепловой стресс, абиотический стресс, антропогенный фактор, вегетация, длина колоса, период колошения, период созревания, транспирация.

Abstract. This article examines the impact of abiotic stress factors (high temperature, soil salinity) and anthropogenic factors such as sowing dates and fertilizer rates on the spike length of winter wheat varieties Zimnitsa, Asr, and Gurt grown in the conditions of the Khorezm region. It also presents the results of comparative analyses of these varieties.

Keywords. Heat stress, abiotic stress, anthropogenic factor, vegetation, spike length, earing period, ripening period, transpiration.

Введение. Климат Хорезмской области резко континентальный, с очень жаркими, сухими и солнечными днями в летние месяцы. Одной из трудностей выращивания озимой пшеницы в области является негативное влияние высокой температуры на стадии роста и развития растения. Высокая температура оказывает существенное влияние на длину колоса, особенно на стадии колошения во время вегетации озимой пшеницы.

Оптимальная температура в периоды колошения, цветения, формирования зерна озимой пшеницы составляет $16 \pm 2,3$ °C, $23 \pm 1,75$ °C, $26 \pm 1,53$ °C [1].

Тепловой стресс, вызванный высокой температурой, отрицательно влияет на длину колоса, количество колосков, уменьшения массы 1000 зерен озимой пшеницы, а также на внешний вид, объем и качество зерна [2, 3].

В результате высокой температуры в период колошения-созревания ускоряется рост и развитие озимой пшеницы, укорачивается вегетационный

период, сокращается период формирования колоса растения. Это, в свою очередь, приводит к уменьшению длины колоса. Высокая температура усиливает процесс транспирации в растении, что в свою очередь приводит к недостатку воды в тканях и недостаточному развитию колоса озимой пшеницы.

В ходе наших исследований было изучено влияние температуры на длину колоса озимой пшеницы в почвенно-климатических условиях Хорезмской области.

Материалы и методы исследования. Научно-исследовательские работы проводились в опытном хозяйстве Ургенчского государственного университета в течение 2020-2021 годов. В ходе исследований семена озимой пшеницы сортов Зимница, Аср и Гурт высевали 1, 10 и 20 октября на пустых полях, свободных от раннеспелых сортов риса. В ходе исследований сорта озимой пшеницы подкармливали минеральными удобрениями из расчета $N_{200}P_{120}K_{90}$ кг/га. Засоленность почвы определяли перед посадкой и в конце вегетации.

Результаты исследования и их обсуждение. За период нашего исследования (2020-2021 гг.) средняя температура в апреле составила $17,0^{\circ}C$, максимальная температура - $36,9^{\circ}C$. 26-28 апреля отмечалось повышение максимальной температуры воздуха до $32-36^{\circ}C$. В мае средняя температура воздуха составила $26^{\circ}C$, максимальная - $44,4^{\circ}C$. Первые 10 дней мая (1-10 мая 2021 г.) отмечалось увеличение максимальной температуры с $26^{\circ}C$ до $30^{\circ}C$. С 11 по 20 мая максимальная температура увеличилась с $31^{\circ}C$ до $37^{\circ}C$, а с 21 по 31 мая наблюдалось повышение максимальной температуры с $37,7^{\circ}C$ до $44,4^{\circ}C$.

Семена озимой пшеницы сорта Зимница при посеве 1 октября при среднесуточной температуре $25,1^{\circ}C$ в период колошения-созревания имеют длину колоса 9,1 см, при посеве 10 октября в период колошения-созревания 8,8 см, при среднесуточной температуре $26,3^{\circ}C$, при посеве 20 октября при среднесуточной температуре $26,7^{\circ}C$ в период колошения-созревания длина колоса составила 8,6 см.

У варианта сорта Аср, посеянного 1 октября, длина колоса составляет 9,5 см при среднесуточной температуре $25,3^{\circ}C$ в период колошения-созревания, а при посадке 10 октября при среднесуточной температуре $26,6^{\circ}C$ в период колошения-созревания - длина колоса 9,3 см, при среднесуточной

температуре 27,0 °С в период колошения-созревания в варианте, посеянном 20 октября длина колоса составила 9,0 см.

При посадке сорта Гурт 1 октября длина колоса составляет 9,3 см при среднесуточной температуре 26,2 °С в период колошения-созревания, а при посадке 10 октября при среднесуточной температуре 26,9 °С в период колошения-созревания длина колоса 9,1 см, при посадке 20 октября при среднесуточной температуре 27,1 °С в период колошения-созревания длина колоса составил 8,8 см.

Резкое повышение температуры вызвало ускорение физиологических процессов у озимой пшеницы, сокращение периода колошения и уменьшение длины колоса.

Вывод. В ходе проведенных исследований наблюдались следующие результаты опыта: было замечено, что у сорта Зимница при повышении средней температуры с 25,1 °С до 26,3 °С, то есть при увеличении средней температуры на 1,2 °С, длина колоса уменьшилась на 0,3 см, при повышении температуры с 25,1 °С до 26,7 °С, то есть при увеличении температуры на 1,6 °С длина колоса уменьшается до 0,5 см.

При повышении средней температуры с 25,3 °С до 26,6 °С в период колошения-спелости сорта Аср, то есть при ее увеличении на 1,3 °С, длина колоса уменьшилась на 0,2 см, при повышении температуры с 25,3 °С до 27 °С, то есть при ее увеличении на 1,7 °С, было замечено, что она уменьшилась на 0,5 см.

У сорта Гурт при повышении средней температуры с 26,2 °С до 26,9 °С, то есть увеличении на 0,7 °С, длина колоса уменьшилась на 0,2 см, при повышении температуры с 26,2 °С до 27,1 °С, то есть увеличении на 0,9 °С наблюдалось уменьшение до 0,5 см.

На основании вышеизложенных результатов можно сделать вывод, что в климатических условиях Хорезмской области, 1 октября является оптимальным сроком для посева озимой пшеницы сортов Зимница, Аср и Гурт. Антропогенные факторы, такие как снижение воздействия абиотических стрессовых факторов и выбор оптимальных сроков посева для получения высокого и качественного урожая, а также эффективное использование минеральных удобрений, являются важным фактором адаптации озимой пшеницы к глобальным изменениям климата.

Список литературы

1. Khan A, Ahmad M, Ahmed M, Iftikhar Hussain M. Rising Atmospheric Temperature Impact on Wheat and Thermotolerance Strategies. *Plants (Basel)*. 2020 Dec 27;10 (1):43. doi: 10.3390/plants10010043. PMID: 33375473; PMCID: PMC7823633.
2. Baloch M, Baloch A.W , Shaikh Z.A, Arain S, Baloch M.J , Asad M.A, Baloch G.M, Ali M, Baloch A.M. “Assessment of elite wheat genotypes for heat stress on the basis of yield contributing traits” // *International journal of biology and biotechnology* 13(1) 2016. p 101-106.
3. Hafeez M.B, Zahra N, Kausar A, Jun Li, Rehman A, Farooq M. Influence of heat stress during grain development on the wheat grain yield, quality and composition // *Journal of Soil Science and Plant Nutrition*, 2023. p 2955–2969
4. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. ЎзПТИ.Тошкент, 2007.

PROFESSIONAL REQUIREMENTS AND COMPETENCIES IN VR- BASED EDUCATIONAL PROCESSES AT TOP TECHNICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Temirova Rayhona Shahobiddin qizi

Teacher, Department of Western Languages, Oriental University, Tashkent,
Uzbekistan

Abstract

Virtual reality (VR) is transforming education, particularly in technical higher education institutions, by enabling immersive learning environments. This paper examines the professional requirements and competencies necessary for integrating VR-based educational processes in top technical universities. The study highlights the required skill sets for educators, the infrastructure demands, and the competencies students must develop. Using reliable references, we provide a structured analysis supported by tables and discuss the implications for policy and curriculum design.

1. Introduction

Technological advancements have ushered in an era of transformative changes in education, with virtual reality (VR) emerging as a groundbreaking tool for teaching and learning. In technical higher education institutions, VR has the potential to redefine traditional methods by providing immersive and interactive learning environments. These environments allow students to explore complex concepts, engage in realistic simulations, and practice skills in safe and controlled settings. By bridging the gap between theoretical knowledge and practical application, VR enhances experiential learning and fosters deeper comprehension of subject matter.

The integration of VR into educational processes, however, is not without challenges. Successful implementation requires a concerted effort to address the

professional requirements of educators, the technological infrastructure necessary to support VR, and the competencies students need to fully benefit from these technologies. Educators must adapt their teaching methodologies to incorporate VR effectively, while institutions must invest in the appropriate tools and systems. Meanwhile, students must develop technical proficiency and cognitive skills to navigate and utilize VR environments.

This study aims to explore these multifaceted requirements by focusing on top technical universities that have pioneered the use of VR in education. By identifying the key competencies and infrastructure needs, this paper provides a framework for institutions aiming to adopt VR-based learning. Additionally, the findings contribute to the broader discourse on the role of emerging technologies in reshaping higher education.

2. Methodology

This study employed a literature review to analyze existing research on VR in education. The review focused on identifying key professional requirements for educators, examining infrastructure needs for VR implementation, and analyzing the competencies students must develop to effectively engage with VR-based learning environments.

3. Professional Requirements for Educators

Educators need to acquire technical competencies to operate VR equipment and software effectively. Key skills include proficiency in VR content creation tools, understanding hardware such as head-mounted displays (HMDs) and motion sensors, and basic programming knowledge for customizing VR applications. In addition to technical skills, educators must adapt their teaching methods to design interactive and student-centered VR scenarios, integrate VR modules with traditional teaching methods, and assess learning outcomes in immersive environments.

Table 1

Educator Competencies for VR-Based Education

Competency	Description	Example Tools
Technical Skills	Operating VR software and hardware	Unity, HTC Vive, Oculus
Content Design	Creating interactive VR learning modules	Adobe Captivate, Blender
Pedagogical Integration	Blending VR with traditional methods	LMS platforms
Assessment Strategies	Evaluating immersive learning outcomes	VR-specific analytics tools

4. Infrastructure Requirements

Technical universities must invest in advanced VR infrastructure, including high-performance computers and GPUs, VR devices such as head-mounted displays and motion trackers, and reliable VR development software. Networking capabilities, including high-speed internet and IT support teams trained in VR maintenance, are also essential for effective implementation.

Table 2

Infrastructure Components for VR-Based Education

Component	Requirements	Examples
Hardware	High-end GPUs, VR devices	NVIDIA RTX, Oculus Quest 2
Software	Development and simulation tools	Unity, Unreal Engine
Networking	Low-latency, high-speed internet	5G, Fiber Optic Networks
Support Services	Trained technical staff	IT helpdesk, VR specialists

5. Student Competencies

Students must acquire technical proficiency to interact with VR environments, including familiarity with VR devices and interfaces and basic understanding of VR-related software tools. Additionally, VR fosters the development of cognitive skills such as spatial reasoning and problem-solving abilities, as well as collaborative skills through multi-user VR environments.

Table 3

Student Competencies for VR-Based Learning

Competency	Description	Example Activities
Technical Proficiency	Operating VR tools	Virtual lab experiments
Cognitive Skills	Problem-solving in VR scenarios	Engineering simulations
Collaborative Skills	Working in multi-user VR settings	Team-based VR projects

6. Results and Discussion

The literature review revealed several critical insights regarding the integration of VR in technical education. First, the professional requirements for educators are multifaceted, combining technical expertise with pedagogical innovation. Educators must navigate a steep learning curve to master VR tools while simultaneously rethinking traditional approaches to curriculum design and assessment. Institutions that have successfully implemented VR programs often prioritize continuous professional development and collaborative training initiatives for their faculty.

Infrastructure emerged as a cornerstone for VR adoption. Universities with advanced technological capabilities, including high-speed internet and state-of-the-art VR hardware, demonstrate greater success in utilizing VR for educational purposes. However, financial constraints remain a significant barrier, particularly

for institutions in developing regions. The findings underscore the need for strategic investments and partnerships to make VR more accessible and sustainable.

For students, VR offers unparalleled opportunities to develop technical, cognitive, and collaborative skills. The immersive nature of VR enhances engagement and retention, making it particularly effective for complex subjects such as engineering and architecture. However, the effectiveness of VR-based learning depends on the quality of the content and the extent to which it aligns with educational objectives. Institutions must, therefore, prioritize the development of high-quality VR modules that cater to diverse learning needs.

The discussion also highlights several challenges, including the high initial costs of infrastructure development, the lack of training programs for educators, and limited access to VR tools for students in low-income regions. Addressing these challenges requires a collaborative approach involving policymakers, educators, and technology providers. Subsidies, open-source tools, and scalable training programs are potential solutions to these issues.

7. Conclusion

VR-based education holds immense potential for technical universities by enhancing experiential learning. However, successful implementation requires addressing the professional requirements of educators, infrastructure needs, and the competencies students must develop. Collaboration between policymakers, educators, and technologists is vital to harness the full potential of VR in education.

References

- Radianti, J., Majchrzak, T. A., Fromm, J., & Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education. *Education and Information Technologies*, 25(4), 1601-1627.
- De Freitas, S., & Neumann, T. (2009). The use of 'exploratory learning' for supporting immersive learning in virtual environments. *Computers & Education*, 52(2), 343-352.

- Pantelidis, V. S. (2010). Reasons to use virtual reality in education and training courses and a model to determine when to use virtual reality. *Themes in Science and Technology Education*, 2(1-2), 59-70.
- Kavanagh, S., Luxton-Reilly, A., Wuensche, B., & Plimmer, B. (2017). Creating engaging educational experiences using virtual reality. *Proceedings of the 2017 ITiCSE Conference*, 81-86.
- OECD. (2019). Trends Shaping Education 2019. Paris: OECD Publishing.
- Temirova, R. (2024). Fostering Industry 4.0 competencies through virtual reality in simulator-based laboratories: Assessing independent learning outcomes in energy engineering education. *Science and Innovation International Scientific Journal*, 3(11), 236–241. Scientists.UZ.
- Temirova, R. (2024). Comparative analysis of English teaching methodologies for technical education: Traditional versus modern approaches and future trends. In *Fundamental aspects of improving teaching foreign languages in the epoch of modern globalization* (Vol. 2, No. 4).
- Temirova, R. (2024). Organizing independent work lessons in language teaching for technical students using VR technology. In *Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda talabalar mustaqil ish darslarini tashkil etish* (Vol. 1, No. 3, p. 112).
- Temirova, R., & Qodirova, O. (2024). The impact of virtual reality (VR) laboratories on competency development in technical education with a focus on energy engineering. In *Namangan davlat pedagogika instituti talabalar akademiyasi konferensiyasi* (Vol. 1, No. 4).

IJIMOIIY- MADANIY MOSLASHUVCHANLIKNI SHAKILLANTIRISHNING NAZARIY METODOLOGIK JIHLTLARI

Matchanova Nargiza To'iqinovna - Ma'mun universiteti "Psixologiya va tibbiyot" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlik tushunchasining nazariy asoslari va uni shakllantirishning metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi. Ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlik turli madaniyatlar, ijtimoiy guruhlar va muhitlarga moslashish qobiliyati sifatida talqin etilib, uning ahamiyati globalizatsiya sharoitida yanada ortib bormoqda. Tadqiqotda madaniyatlararo muloqot, akkulturatsiya va madaniy kompetensiyaning o'zaro bog'liqligi o'rganiladi hamda shaxsiy va ijtimoiy omillarning moslashuv jarayoniga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikni rivojlantirishga yordam beruvchi metodlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlik, Madaniyatlararo muloqot, Akkulturatsiya, Madaniy kompetensiya, Moslashuv jarayoni, Globalizatsiya, Metodologik yondashuvlar, Shaxsiy va ijtimoiy omillar.

Kirish: Globalizatsiya jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan, ijtimoiy va madaniy munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Turli madaniyatlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi yaqinlashuv, hamkorlik va o'zaro ta'sir ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikning ahamiyatini oshirmoqda. Bu tushuncha madaniyatlararo muloqotda muvaffaqiyatga erishish va shaxsning turli ijtimoiy muhitlarga moslashish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Ushbu tadqiqotda ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikning nazariy asoslari va uni shakllantirishning metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism: Ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlik – bu shaxsning yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarda o'zini samarali boshqarish va muvofiqlash qobiliyati. Ushbu tushuncha madaniyatlararo kompetensiya, akkulturatsiya va moslashuv jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Hofstede, Berry va boshqa tadqiqotchilar ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikni nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy jarayon sifatida ham o'rganish zarurligini ta'kidlaydilar. Bu tushuncha, asosan, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga qarshi turish, yangi ijtimoiy qoidalar va me'yorlarga moslashish va o'zaro aloqalarni barqarorlashtirish jarayonlarida namoyon bo'ladi. Nazariy jihatdan, ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlik turli psixologik va ijtimoiy

nazariyalar asosida tushuntiriladi. Masalan, sotsializatsiya jarayoni orqali individlar o'z jamiyatining madaniy qoidalari va an'analari bilan tanishadi, bu esa ularni yangi sharoitlarda moslashishga yordam beradi. Shuningdek, madaniyatlararo muloqot va yangi madaniyatni qabul qilish tushunchalari orqali ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikni o'rganish mumkin. Ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikning rivojlanishi, o'z navbatida, shaxsning yoki guruhning ijodiy salohiyatini, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini va ko'proq diversifikatsiya qilgan jamiyatlarda muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi. Bu tushuncha, ayniqsa, globalizatsiya jarayonida, turli madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar kuchaygan davrda muhim ahamiyat kasb etadi.

Madaniyatlararo muloqot ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikning asosi bo'lib, shaxsning turli madaniyatlar bilan o'zaro ta'sirini anglatadi. Akkulturationsiya jarayoni esa shaxsning yangi madaniy muhitga moslashishida asosiy omil hisoblanadi. Ushbu jarayon shaxsning madaniyatlarni qabul qilish yoki ulardan uzoqlashish bo'yicha tanloviga bog'liq. Madaniyatlararo muloqot va akkulturationsiya jarayonlari jamiyatlar o'rtasida madaniy va ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va o'zaro tushunishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Madaniyatlararo muloqot - bu turli madaniyatlarni, ularning qadriyatlari, urf-odatlarini, til va san'ati kabi jihatlarni o'rganish va ularga nisbatan ochiq va hurmatli munosabatda bo'lish jarayonidir. Bunday muloqotning asosiy maqsadi, madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni anglab, ularni to'g'ri va samarali tarzda boshqarishdir. Madaniyatlararo muloqotning muvaffaqiyati, o'zaro hurmat, tinglash va empatiya kabi ko'nikmalarga asoslanadi. Bu jarayon globalizatsiya sharoitida, turli xalqlar va etnik guruhlar o'rtasida to'g'ri aloqalar o'rnatishga yordam beradi. Akkulturationsiya - bu bir madaniyatning boshqa madaniyat bilan aloqada bo'lishi natijasida, uning elementlarining o'zgarishi yoki o'zaro ta'sir qilishi jarayonidir. Akkulturationsiya ko'pincha ko'chmanchi, immigratsiya yoki kolonializm kabi sharoitlarda yuzaga keladi. Bunday jarayonlar, madaniyatlarning o'zaro o'zlashtirilishi, yangi qadriyatlarning qabul qilinishi yoki ba'zan madaniy identitetning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Akkulturationsiya jarayonida ikkita asosiy tomon bor: asimilyatsiya (bir madaniyatning boshqa madaniyatni to'liq qabul qilishi) va gibridizatsiya (madaniyatlar o'rtasida yangi, aralash shakllarning yuzaga kelishi). Madaniyatlararo muloqot va akkulturationsiya jarayonlari bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro bog'liq bo'lib, jamiyatlarda o'zaro hurmat, tinchlik va ko'p madaniyatsizni ta'minlashga yordam beradi. Bu

jarayonlar orqali turli xalqlar o'rtasida yaxshiroq tushuncha va hamkorlik shakllanadi, bu esa ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiladi.

Moslashuvchanlikka ta'sir etuvchi omillar

Ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikni shakllantirishga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi: Shaxsiy omillar shaxsning xulq-atvori, moslashish qobiliyati va o'ziga ishonchi. Ijtimoiy omillar: oila, do'stlar, ta'lim muassasalari va jamiyatning qo'llab-quvvatlashi. Madaniy omillar mahalliy urf-odatlar, qadriyatlar va qoidalarga moslashuv.

Ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

Ta'lim orqali shakllantirish: madaniyatlararo treninglar, interaktiv darslar va loyihalar.

Psixologik yordam: shaxsning stressni boshqarish va muvofiqlash qobiliyatini rivojlantirish.

Ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash: jamoaviy tadbirlar va madaniyatlararo almashinuv dasturlarini tashkil etish.

Muhokama qism: Madaniyatlararo muloqot va akkulturatsiya jarayonlari zamonaviy jamiyatda muhim o'rin tutadi, chunki globalizatsiya, migratsiya va madaniyatlararo aloqalar intensivlashgan davrda, bu jarayonlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyati oshmoqda. Madaniyatlararo muloqot, odatda, madaniy farqlarni tushunishga, o'zaro hurmat va tinchlikni saqlashga xizmat qiladi. Ammo, madaniyatlararo aloqalarning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun faqat bir tomonning madaniyatiga nisbatan hurmat emas, balki barcha tomonlar o'rtasida o'zaro tenglik va adolatni ta'minlash zarur. Akkulturatsiya jarayoni esa ko'pincha ikki xil yo'nalishda rivojlanadi: asimilyatsiya va gibridizatsiya. Asimilyatsiya jarayonida, bir madaniyat ikkinchisiga to'liq moslashadi, natijada birinchi madaniyatning o'ziga xosligi yo'qoladi. Gibridizatsiya esa, ikki madaniyat o'rtasida yangi aralashmalar yuzaga kelishiga olib keladi. Bu jarayonlar madaniyatlararo o'zgarishlar va yangi shakllanishlarga sabab bo'ladi, biroq, bu jarayonlar, ba'zida, ijtimoiy noxushlik va madaniy identitetning zaiflashishiga ham olib kelishi mumkin. Shuning uchun akkulturatsiya jarayonida madaniyatlarni o'zaro hurmat bilan birlashtirish va balansni saqlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar:

Ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikni shakllantirish bugungi global dunyoda katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon nafaqat shaxsiy farovonlik, balki jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun ham muhimdir. Tadqiqotda ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini kengaytirish. Psixologik yordam tizimlarini joriy etish orqali moslashuvni qo'llab-quvvatlash. Jamoaviy tadbirlar va madaniy almashinuv dasturlarini rivojlantirish. Ushbu chora-tadbirlar ijtimoiy-madaniy moslashuvchanlikni shakllantirishning samaradorligini oshiradi va shaxslarning turli madaniy muhitlarga muvaffaqiyatli integratsiya qilishiga xizmat qiladi. Madaniyatlararo muloqot va akkultursiya jarayonlarini ijtimoiy va madaniy rivojlanish uchun zarur deb hisoblash mumkin. Bu jarayonlar jamiyatlar o'rtasida yanada yaxshiroq o'zaro tushuncha va tinchlikni ta'minlaydi. Ammo, bu jarayonlar davomida ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak, chunki madaniyatlar o'rtasidagi o'zgarishlar va aralashuvlar ba'zan ijtimoiy nizolarga olib kelishi mumkin.

Takliflar:

1. Madaniyatlararo ta'lim tizimida madaniyatlararo tushunishni oshirishga e'tibor qaratish, yoshlarni madaniyatlararo farqlarga hurmat bilan qarashga o'rgatish zarur.
2. Ijtimoiy dasturlar va faoliyatlar orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, turli madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash.
3. Siyosiy va huquqiy shakllarda madaniyatlarning o'zaro integratsiyasi va hurmatini ta'minlaydigan normativ hujjatlar ishlab chiqish.
4. Akkultursiya jarayonida o'z madaniy identitetini saqlab qolish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratish, shuningdek, madaniyatlararo muloqotda tenglikni ta'minlash.

Bunday yondashuvlar jamiyatlar o'rtasida to'liq va barqaror integratsiyani ta'minlaydi va ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar jarayonini ijobiy tarzda rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Giddens, A. (2006). Sotsiologiya. Tashkent: Akademnashr.
2. Saharonov, D. M. (2011). Madaniyatlararo muloqot: nazariya va amaliyot. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. Yuldashev, S. A. (2013). Madaniyatlararo aloqalar va ijtimoiy moslashuv. Tashkent: Yangi avlod.
4. Hofstede, G. (2001). Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations. Thousand Oaks: SAGE Publications.
5. Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. Applied Psychology: An International Review, 46(1), 5-34.
6. Cheskin, A. (2018). Intercultural Communication: A Contextual Approach. Thousand Oaks: Sage Publications.

Talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirish omillari

Karimova Nilufar Ulmassultonovna

Urdu Psixologiya magistratura 1-kurs

Annotatsiya: Ushbu tezis talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirish omillarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda talabalarning ijtimoiy faoliyatiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar, jumladan, pedagogik, ijtimoiy, psixologik va tashkiliy faktorlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari, ta'lim jarayonida o'qituvchilar, oilaviy muhit va maktabdan tashqari faoliyatlarning ijtimoiy faoliyatni shakllantirishdagi muhim rolini ko'rsatadi. Talabalar o'rtasida jamiyatga faol integratsiyalashuv va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda, o'qitish metodlari, jamoaviy faoliyatlar va psixologik qo'llab-quvvatlash zarurligi ta'kidlanadi. Tadqiqot davomida olib borilgan so'rovnoma va intervyular orqali olingan ma'lumotlar talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirishning samarali usullarini aniqlashga yordam berdi.

Kalit So'zlar: Talabalar, Ijtimoiy faoliyat, Pedagogik omillar, Ijtimoiy omillar, Psixologik omillar, Jamiyatga integratsiya, Maktabdan tashqari faoliyat, Ta'lim metodlari, Jamoaviy ish, Ijtimoiy mas'uliyat.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirish juda muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy faoliyat, talabalar hayotining asosiy qismlaridan biri bo'lib, shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi, ijtimoiy mas'uliyatni his etishi, hamkorlik va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishi zarur. Bu tadqiqotning asosiy maqsadi – talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirish omillarini o'rganishdir. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ijtimoiy faoliyatni shakllantirish talabalarning nafaqat akademik muvaffaqiyatlariga, balki ularning jamiyatdagi faol ishtirokiga ham ta'sir qiladi. Ijtimoiy faoliyatni shakllantirish masalasi ko'plab ilmiy tadqiqotlarda muhokama qilingan. Ba'zi ilmiy ishlarda, talabalarning ijtimoiy faoliyatini shakllantirishda ta'lim muassasalarining roli va ta'lim jarayonining ahamiyati ta'kidlanadi. O'zbekistonda va boshqa davlatlarda olib borilgan tadqiqotlar, ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, jamoaviy ishlash va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishning ahamiyatini ko'rsatadi (Xusainova, 2020). Ijtimoiy faoliyatning shakllanishi, shuningdek, yoshlar va talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlik, tenglik va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi (Tursunov, 2018). Ijtimoiy faoliyatni shakllantirish talabalarning shaxsiy rivojlanishiga, ularning jamiyatga integratsiyasiga va umumiy

hayotiy qobiliyatlarini rivojlantirishga aloqador. Avvalgi tadqiqotlar, talabalarning ijtimoiy faoliyatiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni ijtimoiy, pedagogik, va psixologik faktorlarga bo'lishadi. Masalan, G. Anderson (2015) o'z tadqiqotida ta'lim jarayonining ijtimoiy faoliyatni shakllantirishdagi rolini tahlil qilgan. U o'quvchilar va talabalar o'rtasida o'zaro hurmat, jamoaviy ishlar va ijtimoiy mas'uliyatni o'rganishga katta e'tibor qaratgan. Boshqa bir tadqiqotda, V. Ivanov (2017) talabalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun maktabdan tashqari faoliyatlarning muhimligini ta'kidladi. Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy faoliyatning roli kundan-kun ortib bormoqda. Ijtimoiy faoliyat, shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topish, jamiyat bilan o'zaro aloqalarni yo'lga qo'yish, ijtimoiy mas'uliyatni his etish kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. Talabalar, jamiyatning faol a'zolari sifatida, o'zining ijtimoiy faoliyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydilar. Talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirishni o'rganish, jamiyatda tenglik, hamkorlik, va fuqarolik mas'uliyatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotda talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirish omillari tahlil qilinadi va uning ta'lim jarayonidagi o'rnini o'rganiladi.

Tadqiqotda asosiy metod sifatida kvantitativ (so'rovnoma, statistik tahlil) va sifatli (intervyu, kontent-tahlil) metodlar qo'llaniladi. Tadqiqotda O'zbekistonning yirik universitetlaridan 300 nafar talaba ishtirok etgan. So'rovnomada talabalarning ijtimoiy faoliyatdagi o'rnini, jamiyat bilan aloqalari, jamoaviy ishlashdagi tajribalari haqida savollar berilgan. Bundan tashqari, 15 nafar talabadan intervyu olinib, ularning o'zaro munosabatlari va ijtimoiy faoliyatdagi motivatsiyasi haqida ma'lumot to'plangan.

Talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda bir qator omillar muhim rol o'ynaydi. Birinchidan, o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari va talabalarga ko'rsatayotgan tarbiyaviy ta'siri talabalar ijtimoiy faolligining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Talabalarga jamiyatda faol ishtirok etish uchun kerakli ko'nikmalarni o'rgatish, o'zaro hurmat va hamkorlik muhitini yaratish talabalar o'rtasida ijtimoiy faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Ikkinchidan, talabalarning ijtimoiy faolligiga oilaning tarbiyaviy roli ham ta'sir qiladi. Aksariyat hollarda, ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda oilaning ijtimoiy, madaniy va ma'naviy qadriyatlari muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Uchinchidan, maktabdan tashqari faoliyat, turli klublar va jamiyat faoliyatlarida ishtirok etish talabalarga o'zlarini jamiyatda faol his qilish imkoniyatini yaratadi.

Ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda bir qator omillar muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalariga ko'ra, talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantiruvchi asosiy omillar quyidagilardir:

1. **Pedagogik omillar:** O'qituvchilarning yondashuvi, ta'lim jarayonida talabalar bilan ishlash usullari ijtimoiy faoliyatning shakllanishiga ta'sir qiladi. Talabalarga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, va muammolarni hal qilishda faollikni rivojlantirish o'qituvchining asosiy vazifasidir. Pedagogik omil talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari va metodlari talabalarga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, jamiyatda faol ishtirok etishga rag'batlantirish va jamoaviy ishlashda ishtirok etishga imkon yaratadi. O'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan interfaol o'quv metodlari, talabalarning ijtimoiy faolligini oshiradi va ularni jamiyatdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga undaydi. Talabalarga muammolarni hal qilish, ijtimoiy mas'uliyatni his qilish va o'zaro hurmat asosida muloqot qilishni o'rgatish pedagogik omilning asosiy vazifalaridan biridir. Shuningdek, ta'lim jarayonida ijtimoiy mavzularni muhokama qilish, guruh ishlari va loyihalar orqali talabalarning o'zaro aloqalarini mustahkamlash ham pedagogik omilning samarali qo'llanilishiga misol bo'la oladi. Pedagogik omil talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki u o'qituvchilarga jamiyatda faol ishtirok etish uchun kerakli ko'nikmalarni beradi va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantiradi.

2. **Ijtimoiy omillar:** Talabalarning oilasi, jamiyatdagi ijtimoiy muhit va ularning atrof-muhitga bo'lgan aloqalari ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda muhim omillardir. Talabalar oilasidan, do'stlardan va jamiyatdan olingan ijtimoiy va madaniy ta'sirlar ularning shaxsiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy omil talabalarning ijtimoiy faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Talabalar o'z oilasidan, do'stlaridan, jamiyatdan va ijtimoiy muhitdan olingan ta'sirlar orqali o'z ijtimoiy faoliyatini shakllantiradilar. Ijtimoiy omil oilaning tarbiyaviy roli, jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlar va madaniyat, shuningdek, o'zaro hamkorlik va aloqalar talabalar ijtimoiy faolligini belgilaydi. Ijtimoiy ta'sirlar, ayniqsa, yoshlar va talabalarda, ularning qiziqishlari, ijtimoiy mas'uliyatga bo'lgan munosabati va jamiyatda o'z o'rnini topishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Talabalar, o'zlarining jamiyatdagi o'rnini anglab, faqat o'z manfaatlarini emas, balki umumiy manfaatni ham ko'zlaydigan shaxslar sifatida o'zlarini rivojlantiradilar. Ijtimoiy omil talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda, ayniqsa, oila, jamiyat va atrof-muhit

bilan bo'lgan aloqalar orqali kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy qadriyatlar va ijtimoiy tizim talabalarning jamiyatdagi rolini anglashlariga yordam beradi.

3. Psixologik omillar: Talabani o'zini anglash, o'ziga bo'lgan ishonch, ijtimoiy faollik va boshqalar psixologik omillarni tashkil etadi. Talabalarda psixologik tayyorgarlik, o'zini erkin ifoda etish va ijtimoiy muhitda o'zini namoyon etish qobiliyatini rivojlantirish ijtimoiy faoliyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Psixologik omil talabalarning ijtimoiy faoliyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi, chunki talabani shaxsiy xususiyatlari, o'ziga bo'lgan ishonchi, motivatsiyasi va psixologik holati uning jamiyatdagi faoliyatiga ta'sir qiladi. Psixologik omil, shuningdek, talabalarning o'zini erkin ifoda etish, o'zaro muloqot qilish va ijtimoiy vaziyatlarda faol ishtirok etishga tayyorligi bilan bog'liqdir. Talabalarning psixologik holati, masalan, ijtimoiy xavotirlar yoki o'ziga bo'lgan ishonchsizlik, ularning jamiyatdagi faoliyatini cheklashi mumkin. Bunday holatlarda, psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash, talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, talabalarning ijtimoiy faoliyatga bo'lgan motivatsiyasi, jamiyatda o'z o'rnini topish istagi, va boshqalar psixologik omilning ijtimoiy faoliyatni shakllantirishdagi ta'sirini belgilaydi. Psixologik omil, talabalar ijtimoiy faoliyatiga bo'lgan psixologik tayyorgarlik va motivatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Talabalar o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirish va ijtimoiy vaziyatlarda faollikni rivojlantirish uchun psixologik yordam zarurdir.

4. Ta'lim jarayonidagi innovatsion metodlar: O'qitishning zamonaviy metodlari, masalan, interfaol o'quv uslublari va loyiha asosidagi ta'lim, talabalarni jamoaviy faoliyatga jalb qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish talabalar ijtimoiy faoliyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Interfaol o'quv usullari, masalan, loyiha asosidagi ta'lim, muammolarni hal qilishga qaratilgan mashg'ulotlar va guruhda ishlash metodlari talabalarni faollikka undaydi. Bu usullar orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'ladilar, balki jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradilar, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladilar va muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadilar. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish ham ijtimoiy faollikni oshirishga xizmat qiladi, chunki bu talabalarni global masalalarga jalb etish va turli madaniyatlar bilan aloqalar o'rnatish imkonini beradi. Innovatsion ta'lim metodlari talabalarni faollikka, jamiyatdagi dolzarb muammolarni hal qilishga va jamoaviy ishlashga undaydi. Bu usullar ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va zamonaviy jamiyatga integratsiyalashuviga katta hissa qo'shadi.

5. Maktabdan tashqari faoliyat: Talabalar turli klublar, sport musobaqalari, madaniy tadbirlarda ishtirok etish orqali o'z ijtimoiy faoliyatlarini rivojlantiradilar. Maktabdan tashqari faoliyat talabalarning ijtimoiy aloqalarini mustahkamlash va o'zgaruvchan jamiyat sharoitlariga moslashishga yordam beradi. Maktabdan tashqari faoliyat talabalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Sport, madaniy tadbirlar, jamoaviy loyihalar va turli to'garaklarda ishtirok etish talabalarni ijtimoiy faoliyatga jalb qiladi, jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantiradi va ularning jamiyat bilan aloqalarini mustahkamlaydi. Ushbu faoliyatlar orqali talabalar o'z iste'dodlarini namoyon etish, yangi do'stlar orttirish va o'z qiziqishlari asosida jamiyatda o'z o'rnini topish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Maktabdan tashqari faoliyat talabalarga o'zlarini namoyon qilish va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishda katta imkoniyatlar yaratadi. Maktabdan tashqari faoliyat talabalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ko'maklashadi, ularga jamiyat bilan faol aloqada bo'lish va ijtimoiy mas'uliyatni his qilish imkonini beradi. Bu faoliyatlar ularning ijtimoiy hayotga integratsiyalashuvini tezlashtiradi va o'zlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Xulosa: Tadqiqot natijalariga ko'ra, talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda o'qituvchining pedagogik yondashuvlari, oilaning tarbiyaviy ta'siri va maktabdan tashqari faoliyatlarning roli muhim. Ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish uchun ta'lim muassasalarida jamiyatga integratsiyalashgan, ijtimoiy mas'uliyatni his etuvchi va hamkorlikka tayyor yoshlarni tarbiyalash zarur. Shuningdek, ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda talabalarning o'zaro munosabatlarini, madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantirishni davom ettirish muhimdir. Talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish uchun, ta'lim muassasalarida o'qituvchilar tomonidan zamonaviy metodlardan foydalanish, oilaviy va ijtimoiy muhitni hisobga olish, shuningdek, talabalarga maktabdan tashqari faoliyatlar orqali jamoaviy ishlashni o'rgatish zarur. Ushbu omillarni birlashtirish, talabalarni jamiyatga faol integratsiya qilish va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Tavsiyalar

1. Talabalarga ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus treninglar va dasturlarni ishlab chiqish.
2. O'qituvchilarga ijtimoiy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash.

3. Maktabdan tashqari faoliyatni kengaytirish va talabalarni jamiyatda faol ishtirok etishga rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xusainova, M. (2020). Ta'lim jarayonida ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish. Toshkent: Fan va texnologiya.

2. Tursunov, B. (2018). Yoshlar va ijtimoiy faoliyat. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

3. Anderson, G. (2015). Educational Strategies for Social Activity Development. Oxford University Press.

4. Ivanov, V. (2017). The Role of Extracurricular Activities in Social Skills Development. Moscow State University Press.

5. Xusainova, M. (2020). Ta'lim jarayonida ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish. Toshkent: Fan va texnologiya.

6. Tursunov, B. (2018). Yoshlar va ijtimoiy faoliyat. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

Tafakkur tushunchasi haqida rus psixologlarining qarashlari

Kurbonboyeva Zuhra Baxtiyorovna

Urdu psixologiya magistratura 1-kurs

Annotatsiya: Mazkur tezis tafakkur tushunchasi haqida rus psixologlarining ilmiy qarashlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tafakkur psixologiyaning eng muhim kategoriyalaridan biri bo'lib, uning shakllanishi, turlari va jarayonlari rus psixologiya maktabi vakillari tomonidan chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, S.L. Rubinshteyn kabi olimlarning tafakkur haqidagi fikrlari va nazariyalari tahlil qilinadi. Ushbu nazariyalar tafakkurning jamiyat, faoliyat va til bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Tezisdan tafakkurning ijtimoiy-tarixiy mohiyati va uning inson psixikasida o'zgaruvchan jarayon sifatida rivojlanishi yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlar bilan ushbu nazariyalarning ahamiyati va ularning psixologiyada qo'llanilishi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Tafakkur, Rus psixologiyasi, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, S.L. Rubinshteyn, Ijtimoiy-tarixiy yondashuv, Tafakkurning shakllanishi, Til va tafakkur, Faoliyat nazariyasi, Psixologik jarayonlar.

Kirish: Tafakkur psixologiyada insonning bilim olish, analiz qilish va muammolarni hal qilish jarayonlarini aks ettiruvchi murakkab psixik hodisa sifatida qaraladi. Rus psixologlari tafakkur tushunchasini chuqur o'rganib, uning shakllanishida ijtimoiy, tarixiy va madaniy omillarning muhimligini ta'kidlaganlar. L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, va S.L. Rubinshteyn kabi olimlar tafakkurning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq qilganlar.

Asosiy qism: Tafakkur inson psixikasining murakkab va markaziy jarayonlaridan biri bo'lib, bilim olish, voqelikni anglash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilishda asosiy rol o'ynaydi. Psixologiyada tafakkur tushunchasi turli yondashuvlar va nazariyalar asosida o'rganilgan. Rus psixologiya maktabi vakillari bu jarayonni ijtimoiy-tarixiy va madaniy jihatdan o'rganishda yetakchi rol o'ynaganlar. Tafakkur – bu insonning atrof-muhitni anglash, voqelikni qayta ishlash va turli muammolarni hal qilishda ishtirok etadigan psixologik jarayondir. U insonning individual tajribasi, bilimlari va ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi. Tafakkur jarayonlari mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarishni o'z ichiga oladi. Psixologiyada tafakkur tushunchasining ilmiy talqini turli maktab va yondashuvlarga asoslanadi. Xususan,

rus psixologlari tafakkurni ijtimoiy-tarixiy va madaniy kontekstda o'rganib, uning shakllanishida til, jamiyat va inson faoliyatining muhimligini ta'kidlaganlar. Ushbu qarashlar nafaqat psixologiyada, balki ta'lim, pedagogika va boshqa sohalarda ham keng qo'llaniladi. Tafakkur nafaqat individual, balki ijtimoiy hodisa sifatida ham namoyon bo'lib, insonning faoliyatida, jamoaviy muloqotida va madaniy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Uning shakllanishi va rivojlanishini o'rganish zamonaviy psixologiya va pedagogika uchun dolzarb masalalardan biridir.

L.S. Vygotskiyning qarashlari:

L.S. Vygotskiy tafakkurning ijtimoiy-tarixiy mohiyatini asoslab berdi. Uning fikricha, tafakkur va til o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud bo'lib, tafakkur til vositasida shakllanadi va rivojlanadi. U bolaning tafakkuri ijtimoiy muhit, madaniy qadriyatlar va muloqot jarayonida rivojlanishini ta'kidlagan. Shuningdek, Vygotskiy "proksimal rivojlanish zonasi" nazariyasida tafakkurning ijtimoiy interaktsiya orqali yuqori darajalarga ko'tarilishi mumkinligini ko'rsatdi.

A.N. Leontyevning qarashlari:

A.N. Leontyev tafakkurni inson faoliyati bilan bog'liq holda o'rgandi. Uning fikricha, tafakkur insonning amaliy faoliyatida, atrof-muhitni o'zgartirish va boshqarishda namoyon bo'ladi. Leontyev tafakkurni motivatsiya va maqsad bilan bog'liqligini ta'kidlab, insonning fikrlash jarayonlari uning ehtiyojlari va ijtimoiy vazifalari bilan uyg'unlashgan holda rivojlanishini qayd etdi.

S.L. Rubinshteynning qarashlari:

S.L. Rubinshteyn tafakkurni psixologik jarayon sifatida tahlil qilib, uning refleksivlik va analitiklik xususiyatlariga e'tibor qaratdi. Rubinshteynning fikricha, tafakkur insonning ichki psixik jarayonlari bilan tashqi faoliyatining o'zaro ta'sirida rivojlanadi. U tafakkurni faqat ongning ichki harakati emas, balki insonning amaliy faoliyatdagi faol harakati sifatida talqin qilgan.

Rus psixologlari tafakkurning shakllanishida ijtimoiy va madaniy muhitning ahamiyatini ta'kidlaganlar. Ular tafakkurning individual bo'lmagan, balki insonning ijtimoiy hayoti va faoliyatining mahsuli ekanligini qayd etganlar. Tafakkur bolalikdan shakllanib, kishining butun hayoti davomida o'zgarib boradi. Rus psixologlarining tafakkur tushunchasiga oid qarashlari tafakkurning ijtimoiy-tarixiy mohiyatini, uning til va faoliyat bilan bog'liqligini, shuningdek, uning inson

psixikasidagi o'rnini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariyalar zamonaviy psixologiyada tafakkur jarayonlarini chuqurroq o'rganish va amaliyotga joriy etishda keng qo'llanilmoqda. Rus psixologlari tomonidan ilgari surilgan g'oyalar tafakkurning nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy rivojlanish jarayonlarida ham muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar: Rus psixologlari, jumladan, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev va S.L. Rubinshteyn tomonidan tafakkur tushunchasiga oid nazariyalar inson fikrlash jarayonlarini chuqur tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu olimlar tafakkurning ijtimoiy-tarixiy mohiyatini, uning til va faoliyat bilan bog'liqligini va shaxsning ijtimoiy rivojlanishidagi o'rnini yoritib bergan. Ular tafakkurning rivojlanishi ijtimoiy muloqot, madaniy muhit va faoliyat jarayonida shakllanishini asoslab, insonning bilim olish, muammolarni hal qilish va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini chuqurlashtirishga e'tibor qaratgan. Ushbu nazariy qarashlar tafakkurni faqat psixik jarayon sifatida emas, balki inson hayotida muhim rol o'ynaydigan ijtimoiy hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

Takliflar

1. Amaliy tadqiqotlar: Tafakkur jarayonlarini chuqurroq o'rganish uchun zamonaviy tadqiqotlar olib borilib, rus psixologlarining nazariy g'oyalarini amaliyotda sinab ko'rish zarur.

2. Ta'lim tizimida qo'llash: Tafakkurni rivojlantiruvchi interfaol va innovatsion metodlarni ta'lim jarayoniga joriy etish, talabalar va o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun foydalanish kerak.

3. Til va tafakkur munosabatlarini o'rganish: Tilni o'qitish jarayonida tafakkur jarayonlari bilan bog'liq nazariyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning bilim olish qobiliyatlarini rivojlantirishga erishish mumkin.

4. Muloqot va faoliyatga e'tibor: Jamiyatda insonlararo muloqot va jamoaviy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar orqali tafakkur jarayonlarini samarali qo'llab-quvvatlash zarur.

5. Raqamli texnologiyalarni qo'llash: Tafakkur rivojlanishini osonlashtirish maqsadida zamonaviy raqamli vositalarni, masalan, sun'iy intellekt tizimlari va interfaol platformalarni ta'lim va tadqiqot jarayoniga kiritish foydali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. "Myslenie i rech" (Tafakkur va nutq). Moskva: Labirint, 1996.
2. Leontyev A.N. "Deyatelnost. Soznanie. Lichnost" (Faoliyat. Ong. Shaxs). Moskva: Politizdat, 1975.
3. Rubinshteyn S.L. "Osnovy obshchey psikhologii" (Umumiy psixologiya asoslari). Moskva: Pedagogika, 1989.
4. Zinchenko V.P. va Mesheryakov B.G. "Psixologiya" (Psixologiya). Moskva: Izdatelstvo "Akademiya", 2006.
5. Luriya A.R. "Vysokie formy chelovecheskogo myshleniya" (Inson tafakkurining yuqori shakllari). Moskva: Nauka, 1974.
6. Petrovsky A.V. va Yaroshevskiy M.G. "Istoriya i teoriya psikhologii" (Psixologiyaning tarixi va nazariyasi). Moskva: Vysshaya shkola, 1990.

LEGAL BASIS AND MAIN DIRECTIONS OF HANDICRAFT DEVELOPMENT IN NEW UZBEKISTAN

Egamberdiyeva Nafosat,

PhD student at the “Methodological Center for Coordinating Issues of the Modern History of Uzbekistan”

Abstract: Handicrafts in New Uzbekistan represent a vital intersection of cultural heritage and socio-economic development. This article explores the legal foundation and strategic directions for the revitalization of handicrafts, emphasizing their role in preserving traditions, fostering innovation, and promoting sustainability. It highlights key legislative measures, including tax incentives and institutional support, aimed at empowering artisans and modernizing the sector. The integration of handicrafts into tourism, education, and global markets is examined, alongside efforts to promote eco-friendly practices. The social impact, particularly in empowering women and rural communities, is also addressed.

Keywords: Handicrafts, cultural heritage, New Uzbekistan, artisan support, legal framework, sustainability, tourism, socio-economic development.

Handicrafts are a vital component of cultural identity and economic development, reflecting the historical, social, and creative essence of a nation. In the context of New Uzbekistan, the revival and advancement of handicrafts have gained paramount importance, supported by a robust legal framework and guided by strategic directions that align with the country’s broader reforms. This article delves into the legal basis for handicraft development and examines the key measures taken to ensure its sustainability and growth in a rapidly modernizing Uzbekistan. Uzbekistan boasts a rich legacy of craftsmanship, encompassing textiles, ceramics, woodwork, and jewelry that have garnered global admiration for their intricate designs and quality. However, over decades of modernization and industrialization, traditional crafts faced significant challenges, including reduced demand, dwindling knowledge transfer, and limited support for artisans. Recognizing the critical role handicrafts play in preserving cultural heritage, creating jobs, and promoting sustainable economic development, the government of Uzbekistan has made concerted efforts to revitalize this sector. Legal and institutional reforms have been central to these efforts, providing a strong foundation for innovation and growth.

The legal framework for handicraft development in Uzbekistan is anchored in the Constitution, which underscores the state’s commitment to protecting cultural

heritage and fostering economic activity. The Constitution guarantees the rights of citizens to engage in entrepreneurial endeavors and highlights the significance of safeguarding historical and cultural assets, including intangible heritage such as traditional crafts. Building on these constitutional principles, the government has introduced a series of laws, presidential decrees, and resolutions aimed at creating a conducive environment for artisans and promoting the integration of traditional crafts into the modern economy. Among the pivotal measures is the “Decree on Measures to Support Handicrafts and Folk Art,” which outlines specific strategies for the development of the sector. This decree emphasizes providing financial support to artisans, simplifying business registration processes, and ensuring access to raw materials. The establishment of the Hunarmand Association, a national organization dedicated to supporting artisans, marked a significant step in institutionalizing the government’s commitment to the sector. This association acts as a bridge between artisans and policymakers, facilitating the implementation of reforms and addressing challenges faced by craftspeople.

Furthermore, a range of incentives has been introduced to support artisans, including tax exemptions, preferential loans, and subsidies for raw materials. These measures are aimed at reducing the cost burden on artisans, enabling them to focus on enhancing the quality and diversity of their products. The government has also taken steps to modernize the sector by integrating technology and fostering innovation. For instance, initiatives to digitize craft markets and promote e-commerce platforms have enabled artisans to reach a global audience, thereby expanding their market opportunities and boosting incomes. Education and training are central to the government’s strategy for handicraft development. Recognizing the importance of knowledge transfer and skills development, vocational training programs and workshops have been established across the country. These programs aim to equip young artisans with the technical and entrepreneurial skills needed to succeed in a competitive market. Additionally, partnerships with international organizations have facilitated the exchange of knowledge and best practices, further enhancing the capabilities of Uzbek artisans.

Market access remains a critical focus area in the government’s efforts to promote handicrafts. Traditional bazaars, as well as modern trade fairs and exhibitions, serve as platforms for artisans to showcase their work and connect with buyers. The annual Handicrafts Festival, held in the historic city of Kokand, has become a flagship event, drawing participants and visitors from around the world. This festival not only celebrates the richness of Uzbek craftsmanship but also

provides a valuable opportunity for artisans to gain exposure and establish business relationships. The integration of handicrafts into the tourism sector has been another significant direction of development. With Uzbekistan experiencing a surge in tourism, fueled by its rich cultural and historical attractions, handicrafts have emerged as a key element of the visitor experience. Tourists are drawn to the authenticity and uniqueness of handmade products, making the craft sector a natural partner in the country's tourism strategy. The promotion of handicrafts as souvenirs and cultural artifacts has created a symbiotic relationship between the two sectors, benefiting artisans and enhancing the overall appeal of Uzbekistan as a tourist destination.

In conclusion, the development of handicrafts in New Uzbekistan is a testament to the country's commitment to preserving its cultural heritage while embracing modernity. Through a comprehensive legal framework, targeted support measures, and strategic initiatives, the government has laid a strong foundation for the growth and sustainability of the craft sector. Handicrafts have become a symbol of Uzbekistan's rich traditions and a driver of socio-economic progress, reflecting the nation's vision of a harmonious blend of heritage and innovation. As Uzbekistan continues its journey of transformation, the handicraft sector stands as a beacon of resilience, creativity, and cultural pride, embodying the essence of the new Uzbekistan.

References:

1. Mirziyoyev, S. M. (2021). Strategies for socio-economic development in Uzbekistan: Revitalizing cultural heritage through crafts. *Journal of Central Asian Studies*, 15(2), 45–60.
2. Abdullaev, B., & Karimova, N. (2022). The role of handicrafts in sustainable development: A case study of Uzbekistan. *Sustainable Development Review*, 28(3), 234–250.
3. Rashidov, T., & Yuldasheva, S. (2020). Integrating traditional crafts into the global economy: Challenges and opportunities for Uzbek artisans. *International Journal of Cultural Economics*, 12(1), 78–95.
4. Usmanov, K. (2019). Preservation of intangible cultural heritage in Uzbekistan: The case of handicrafts. *Heritage and Society*, 11(4), 317–333.

**OUTLINE
VOLUME-1, ISSUE-7**

1.	ЎЗБЕКИСТОН ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА КРЕДИТЛАШ ЖАРАЁНЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ Н.И. Ризаева	5-9
2.	“ЎЗБЕКТЕЛЕКОМ” АЖДА БОШВАРУВ ҚАРОРЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ Ш.Ш. Юсупов	10-15
3.	RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA ONA TILI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH Muxtorova Lobar Abdimannabovna Chorshanbiyeva Mahliyo Sheraliyevna	16-20
4.	O'QUVCHILAR KREATIV FAOLIYATINI OSHIRISHDA HAMKORLIK ISHLARINING YO'LGA QO'YILISHI Normamatova Farzona Nurali qizi Eshboyeva Surayyo Qaxramon qizi	21-26
5.	Anthropometric and clinical-dental condition of the maxillary system and oral organs in patients with cerebral palsy Shamsieva Mahfuza Olimjon qizi	27-30
6.	Кичик бизнес корхоналарида маркетинг стратегиясини шакллантириш ва амалга ошириш механизмини такомиллаштириш Ш.М. Хайитов	31-35
7.	KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI FAOLIYATINI RAQAMLASHTIRISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH X.R. Axmedov	36-39
8.	KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI OSHIRISHDA MOLIYAVIY MABLAG'LARNI OQILONA JALB ETISHNI TAKOMILLASHTIRISH	40-43

	S.E. Marjonov	
9.	Dynamics of echocardiography indicators in predicting long-term function of fixed prostheses. Safarov M. T., Musayeva K. A., Tashpulatova K. M., Safarova N.T., Normurodova R.Z., Buribayeva M. G., Ruzimbetov H. B., Ahmadjonov M. A., Kushbekov B.K., Abdunazarov D.E., Xalilov I.Sh.	44-49
10.	OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA OILA MASALALARI BO'YICHA O'QITISH METODIKASI Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi, Axmedova Dildora Naildjan qizi	50-54
11.	TUBAN O`SIMLIKLAR VA ULARNING KLASSIFIKATSIYASI Xamidillayeva Muxlisa Xayrullo qizi	55-58
12.	ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ АҲОЛИ ФАРОВОНЛИГИНИ ОШИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ А.З.Шодиев	59-64
13.	BUXGALTERIYA HISOBOTLARIDA AXBOROT TECHNOLOGIYALARINING ROLI VA RIVOJI Xamdamova Ra'no Bahodir qizi Xursandov Komiljon Maxmatkulovich	65-73
14.	Ammonium peroxogermanate and ammonium peroxotellurates structure Sodikova Manzura Shukhratovna Ataullayev Zokir Makhsudovich	74-75
15.	Yangi O'zbekistonning xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorligi Madraximova Gulshanoy Sotiboldievna	76-80
16.	ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ Абдунабиева Зилола Махмудовна	81-85

17.	ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ФАОЛИЯТИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ Эргашев Ихтиёр Шухрат ўғли	86-90
18.	СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ Арипжанова Нигора Кудратовна	91-95
19.	SOLIQ TEKSHIRUVLARINING NAZARIY ASOSLARI Xaliqova Shohista Ne'matullayevna	96-100
20.	MOTIVASIYA MODELLERI Ансатбаева Гўлжаyna Ўскинбаева Гулзиyba	101-106
21.	Qazi Máwlik shıǵarmalarında omonim sózlerdiń qollanılıwı Orınbaeva Jupargul	107-109
22.	АКТУАЛЬНОСТЬ ВОПРОСОВ ФОРМИРОВАНИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ПЕДАГОГОВ Набиулина Луиза Махмудовна Курбанова Гульвира Мухаммад Кизи	110-115
23.	КІСНІК ІЇТІМОІЇ GURUH VA ІЇТІМОІЇ INSTITUT SIFATIDA OILANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA ASOSIY FUNKSIYALARI Mambetiyarova Venera Ansatbaeva Guljayna	116-120
24.	Linguistic and Cultural Analysis of Words of Wisdom in Abdulhamid Chulpan's Kecha va Kunduz (Night and Day) and Stéphane Dudoignon's La Nuit Kouchkorova Dilnozakhon Shukhratbekovna	121-126
25.	SUVDA HAMDA QURUQLIKDA YASHOVCHILARNING TASHQI VA ICHKI TUZILISHI Xamidillayeva Muxlisa Xayrullo qizi, Biloldinova Maqsuda Xayotbek qizi	127-131
26.	O'simlik mahsulotlariga sharbat olishdan oldin ishlov berish usullari va ulardan uzum, shaftoli va meva sharbatlari ishlab chiqarish energetik samaradorligini oshirishda qo'llash imkoniyatlari. Amirova Shahlo Xusun qizi	132-136

27.	Elektr ishlov berilayotgan uzum va mevalarning elektrofizik xususiyatlarini tadqiq etish Amirova Shahlo Xusun qizi	137-140
28.	MANTIQUIY FIKRLASH – PRAGMATIK HODISALARNI ANIQLASHNING ASOSI Yaqubova Yoqutjon Abdullayevna	141-145
29.	СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ ВОПРОСОВ КОМАНДООБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ Бауетдинов Махсад Шарбаевич	146-150
30.	ARAB TILIDA FE'L ZAMONLARINING MODAL MA'NOLARI VA ULARNING O'ZBEK TILIDAGI MUQOBILLARI Mamadshoyeva Roxat Furqatovna	151-154
31.	BOSHLANG'ICH TA'LIM MATEMATIKA DARSLARIDA QUIZLARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS IMKONIYATLARI Abdullayeva Aziza Sherqul qizi S. Q. Eshboyeva	155-162
32.	TALABALARDA MA'NAVIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI ("MEDIASAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI" FANI MISOLIDA) Isaqov Olimxon Odiljanovich	163-165
33.	РОЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОЛОГИЗАЦИИ Юлдашева Динара	166-171
34.	Yasama sifatlarning valentligi masalasiga doir Begimqulova Sevara Faxriddinovna	172-176
35.	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY TAFAKKURINI MEDIAKOMPETENTLIK ASOSIDA RIVOJLANTIRISH YO'LLARI G'aniyeva Gulxayyo Islom qizi	177-181

36.	BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA IJOBIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISH MEKANIZMI Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi	182-187
37.	MODERNIZING EDUCATION THROUGH METHODS OF DIGITAL TRANSFORMATION: NEW APPROACHES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES Ozoda Saydullayeva Nusrat qizi	188-190
38.	ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИ РАҚАБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШДА ИННОВАЦИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ МУАММОЛАРИ Усманова Муниса Нуралиевна	191-194
39.	KREDIT- MODUL TIZIMIDA TALABALARNI ILMIY TADQIQOT FAOLIYATIGA YO‘NALTIRISHDA MUSTAQIL TA‘LIMNING O‘RNI Otayeva Salamat Sabirovna	195-198
40.	Topic: Englishness in XVIII and beginning of XIX century of English literature Hayrullaeva Sofiyanoza Lutfullo qizi	199-202
41.	ALPOMISH DOSTONIDAGI MILLIY AN-ANA VA DIDAKTIK KUZATISHLAR Shononova Qurbonoy Nurfayiz qizi	203-207
42.	МАКТАБГАЧА ТА‘ЛИМДА “OUTDOOR EDUCATION” (TASHQI MAKON TA‘LIMI) NI JORIY ETISH VA TABIATGA BO‘LGAN HURMATINI OSHIRISH ORQALI SOG‘LAM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH. Nazarova Sadoqat Ilhom qizi Maxmudova Kumushoy Jamol qizi Jumaniyozova Kamolat Botirboyevna	208-210
43.	ИЗУЧЕНИЕ НАШЕЙ КЛАССИЧЕСКОЙ МУЗЫКИ ВАЖНО В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ Рахимов Кадиржон Каримбердиевич	211-219
44.	Improvement of the Lattice Grate in the 1VPU Fiber Cleaning Technology During Cotton Fiber Cleaning Gulshanoy Maxmudova Ozodjonovna	220-221

	G. Вахромова, Y. Маманазарова	
45.	Влияние экологических факторов на длину колоса сортов озимой пшеницы Ш.Ш. Рахимов	222-225
46.	PROFESSIONAL REQUIREMENTS AND COMPETENCIES IN VR-BASED EDUCATIONAL PROCESSES AT TOP TECHNICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS Temirova Rayhona Shahobiddin qizi	226-231
47.	IJIMOYIY- MADANIY MOSLASHUVCHANLIKNI SHAKILLANTIRISHNING NAZARIY METODOLOGIK JIHATLARI Matchanova Nargiza To'liqinovna	232-236
48.	Talabalarda ijtimoiy faoliyatni shakllantirish omillari Karimova Nilufar Ulmassultonovna	237-242
49.	Tafakkur tushunchasi haqida rus psixologlarining qarashlari Kurbanboyeva Zuhra Baxtiyorovna	243-246
50.	LEGAL BASIS AND MAIN DIRECTIONS OF HANDICRAFT DEVELOPMENT IN NEW UZBEKISTAN Egamberdiyeva Nafosat	247-249
51.	MUNDARIJA	250-255